

Maereti
Oration.

BIBLIOTECA DE LOYOLA
Sala 4 Estante 2 Plúteo 3

3611

ANTONIO
MARTIN
LOPEZ CIVIS R.

ORATIONES. XXIII
Ejusdem Auctoris Opera

VALLEJO GO DIAZ
Apud Aldina

Ex lib. Luvio

M. ANTONII
M V R E T I
I. C. ET. CIVIS. R.

ORATIONES. XXIII

Earum index statim post Praefationem
continetur.

*Eiusdem interpretatio quinti libri Ethicorum
Aristotelis ad Nicomachum.*

Eiusdem hymni sacri, & alia quaedam poemata.

VENETIIS. ∞ DLXXV

Apud Aldum

MAXIMILIANI . II

EX PRIVILEGIO

IMP . CAES . AVG .

Editio Aldi Manutij
Paulli F. Aldi N.

M. ANTONIVS
MVRETVS

S . D .

SCIPIONI . GONZAGAE
Marchioni, & S. R. I. Principi.

FFERO tibi munus,
SCIPIO GONZAGA, si
aut ex sua, aut ex tua di-
gnitate spectetur, pere-
xiguum; si ex viribus
meis, mediocre; si ex animo, magnum.
Orationes quaedam sunt, uarijs a me tem-
poribus habitae: quas, cum partim di-
persae atque errantes uagarentur, par-
tim apud me in aduersarijs neglectae in-
cerent, nunc in unum corpus collectas

(2 ut

ut edi ac diuulgari paterer, amici quidam, multo mei, hac quidem in parte, quam par est, & quam ego ipse uellem, studiosiores, impulerunt. Satis superq. fuerat, earum partim in scholastico puluere, atque in illis eruditorum hominum umbraculis, non tantum re-cto, ut dicitur, stetisse talo, sed plausum etiam & iniquasias tulisse: partim in illo confessu, quo nullum habet terrarum orbis augustiorem, & silentio auditas, & principum uirorum testimonio commendatas fuisse. Superarat fortuna spes meas: quam saepius sine caussa experiri, negant esse sapientis. Neque nescius eram, morosiora ac difficiliora esse legentium, quam audientium, iudicia: saepeq. accidere, ut, quae audientes mirabamur, eadem legentes rideamus. Sed quid facerem? Cupienti mihi iam latere, amici obstit-
runt:

runt: quibus parendum fuit: ne, si in negando pertinax essem, superbiae demique id potius, quam modestiae, adscriberetur. Cum igitur inibi esset, ut ederetur, libenter arripui occasionem diu optatam inscribendi tibi, ut nunc fit, aliquid de promptum ex studijs meis, eademq. opera testificandi et iudicij de te, et mirifici cuiusdam amoris erga te mei. Vere enim hoc dicam. **SCIPIO**: cum omnes qui te norunt, ita te ament, ut eorum nemo sit, qui se studio atque obseruantia tui cedere cuiquam putet, ego tamen mihi uideor diuturna & accurata notatione & obseruatione earum rerum, quae te usque eo omnibus amabilem reddunt, singulare quiddam praeter ceteros ~~tenoribus~~. Quid est enim, quod ad conciliandas ac deuinciendas hominum uoluntates ualeat, quin id in te omni ex parte perfectum reperiatur?

Nihil hic de summa atque antiquissima
gentis uestrae aut nobilitate aut poten-
tia dicam: nihil de toto illo genere bono-
rum, quod ita tuum est, ut & aliorum
sit. Alios & ista amatores habent.
Ego in te nihil amo, nisi teipsum. Ita-
que ut ille rex potentissimus ex amicis
suis alium dicebat esse φιλοβασιλέα, alium
φιλαλέξανδρον: ita tu, alios esse, qui &
alia in te ament, me plane & ex ani-
mo φιλοσκηπτικῶνα esse tibi persuadeas licet.
Ac teipsum cum dico, ne illam quidem
dico & oris & totius corporis dignita-
tem, quae tibi omnium elegantiorum ho-
minum animos primo statim adspectu
conciliat, constituens, quoad eius fieri
potest, ante eorum oculos, & ingenium
& mores tuos. Quamuis enim uere
dixit nescio quis poetarum, gratiorem
in pulchro corpore esse uirtutem: ea ta-
men est in te ueriorum ac solidiorum bo-
norum

norum copia, quae te his secundae, ut
ita dixerim, notae bonis censeretur non si-
nat. Ingenium excellens, & in quo,
tamquam in pingui ac feraci solo, omnes
te dignae artes ita facile comprehen-
dant, ut eas non ab alijs accipere, sed
ex te ipse parere ac proferre uidearis.
Quo tu usus ita ut decuit, a Graecae La-
tinaeq. linguae intelligentia, a poeta-
rum, historicorum, rhetorum cognitione
ad philosophiam, & ad eam, quam tibi
ab ineunte aetate proposueras, quaeque
tibi nunc in amoribus ac delicijs est,
theologiam ea celeritate properasti, ut,
quae honoris ac dignitatis praemia con-
fecto studiorum curriculo tribui ac decer-
ni solent, ea tu tunc meritissimo consecu-
tus sis, cum adhuc maturum uideri po-
terat, de animo ad illas grauiores disci-
plinas adijcendo cogitare. Atque ut
istius generis ingenium umquam ita
(4 esse

esse otiosum potest, ut omnino nihil agat:
quod tibi dabatur a seuerioribus studijs
excepti ac subsecui temporis, eo tu, qua
si ludibundus, eas artes, in quibus inge-
nui adolescentes exerceri olim Athenis so-
lebant, ita omnes didicisti, itaq. te in eis
exercuisti, ut in earum qualibet cum
summis artificibus comparari facile pos-
sis. Quid nunc ego mores illos tuos pla-
ne, ut poetae loquuntur, aureos laudem?
Potuitne quisquam umquam bonus te-
cum biduum uiuere, tuaeq. suauitatis
partem aliquam gustare, quin, ut sibi
totam aetatem tecum exigere liceret, o-
ptauerit? Ita tu, quod rarissimi exem-
pli est, summam integritatem uitae cum
summa comitate ac facilitate copulasti.
Sed nolo nunc plura de te: ne ipsi tibi mo-
lestus sim. Equidem cum de scriptis
meis non magnopere laborare soleam, ta-
men hunc librum praecipue cupio & cele-
brari

brari nunc, & ad posteros peruenire: ut
exstet aliquod testimonium iudicij de sin-
gularibus tuis uirtutibus mei. In quo
ne forte quis eorum, qui te non norunt,
nam de ijs, quibus tu notus es, nihil tale
metuo, assentationi & consuetudini da-
tum esse aliquid suspicetur, Deum im-
mortalem testor, nihil umquam a me ue-
rius, magisq. ex animi mei sententia scri-
ptum esse, quam ea, quae de tuis laudi-
bus scripsi. A te peto, ut me ames:
quo me ipsi mihi efficias cariorum. Vale.
Romae. Kal. Mai. ∞ D LXXI.

Index Orationum.

- I. De laudibus litterarum pag. 1.
- II. Aduersus quosdam litterarum humaniorum uituperatores. 16.
- III. De philosophiae & eloquentiae coniunctione. 28.
- IV. Cum inciperet explicare libros Ethicorum. 50.
- V. Cum uenisset ad eam partem, in qua de temperantia agitur. 65.
- VI. Interpretaturus quintum Ethicorum. 79.
- VII. Cum interpretaturus esset sextum eorundem librorum. 94.
- VIII. Cum inciperet publice interpretari Pandectas iuris ciuilis. 113.
- IX. Cum ad munus docendi, quo se sponte abdicauerat, reuocatus esset. 123.
- X. Cum inciperet interpretari titulum de pactis. 128.
- XI. Cum inciperet interpretari titulum de iudicijs. 140.
- XII. Cum, in eloquentiae professoris

ris locum suffectus, Tusculanas quaestiones explicaturus esset.

155.

XIII. De litterarum praestantia. 164.

XIV. Pro Francisco II. Rege Galliarum, ad Pium IV. P.M. 185.

XV. Pro Antonio Borbonio, Rege Navarrae, ad eundem. 197.

XVI. Pro Karolo IX. Rege Christianissimo, ad Pium V. P.M. 211.

XVII. Pro Sigismundo Augusto, Rege Poloniae, ad eundem. 230.

XIIX. Pro Alfonso II. Duce Ferrariae &c. ad Pium IV. P.M. 250.

XIX. Pro eodē, ad Pium V. P.M. 258.

XX. In reditu ad urbem M. Antonij Columnae, post Turcas navalium proelio victos. 271.

XXI. In funere Pij V. P.M. 285.

XXII. Pro Karolo IX. Galliarum Rege, ad Gregorium XIII. P.M. 299.

XXIII. In funere Karoli IX. Galliarum Regis. 311.

Laus Dei Patri

M. ANTONII
MVRETI

ORATIO . PRIMA

De laudibus Lin.

HABITA . VENETIIS

MENSE . OCTOBRI

ANNO . CO . D . LIV

VAE singula hominibus ad
dicendum accedentibus timo-
rem facere consueverunt, pa-
tres amplissimi, nosq. cete-
ri ciues ornatissimi, ea mihi
sefe hodierno die obſciunt u-
niuerſa. Siue enim loci amplitudo afferre per-
turbationis aliquid poteſt, Venetijs dicimus: ſi-
ue audientia dignitas, magna leſtiſſimorum
hominum adſtante frequentia dicimus: ſiue ipſa
orationis materia, dicendiq. condicio, ita dici-
mus, ut ſit nobis eodem tempore de ingenio,
doctrina, de gloria, ornamentisq. omnibus

A in

in hoc litterarum certamine periclitandum. Venerijs dicere, si quisquam est, qui parum putet, eum necesse est in maximarum, earundemq. toto orbe notissimarum rerum ignoratione uersari. Equis enim est hodie tam inaccessus, tam ab omni hominum consortio remotus in terris locus, quo non huius praestantissimae ciuitatis fama peruaferit? quis populus, quae gens, quae hominum natio uel tam immanis atque barbara, uel tam exulta disciplinis atque artibus, quam non iam pridem florentissima Venetorum respublica non gloria modo & splendore nominis sui, uerum etiam admiratione compleuerit? Haec uero firmamenta reipublicae, haec ornamenta Italiae, haec uirtutum omnium, laudandarumq. artium praeclarissima lumina intuentem, non commoueri; tantum id quidem est, ut, non dicam in meam hanc mediocritatem ingenij, sed uix in quemquam hominem, qui ceterorum de se iudica extimescat, cadere posse uideatur. Etenim si eloquentissimos olim uiros accepimus, cum ad dicendum uenissent, unius principis aspectu ita conturbatos fuisse, ut obmutescerent: quid mihi tandem animi esse oportet, qui neque comparandus cum illis omnino sum, & apud uos dico, senatores amplissimi, ad quos cum oculorum conuerto aciem, totidem mihi confessum principum uideor intueri? Ac ceteri quidem saepe

pe ad eam excusationem confugiunt, ut se, cum tenuitatis suae conscij essent, tamen uel necessitate, uel officio impulsos, uel amicorum siue precibus, siue tempore aliquo adductos, dicendi munus non tam appetuisse, quam detrectare non potuisse, dicant; quam totam rationem nobis hodierno die ipsa rei natura, conditioq. praecludit. Non enim detrectantes, sed ultro nobis deponentes hanc dicendi prouinciam, ad eam non alienis precibus impulsos, sed uestra incredibili benignitate admissi sumus: ut si minus ex aliqua parte nostra uobis approbata fuerit industria, causa nulla sit, quin omnes accusandam potius nostram temeritatem, quam imbecillitatem subleuandam putent. Equidem cum & ab ineunte aetate, tum domesticis excitatus exemplis, tum ipsa hortante natura, honestarum artium studia coluerim, & ubi primum per aetatem licuit, quae mihi meo ipse labore pepereram, alijs tradere ingressus, nouem prope iam annos in hac dicendi, et docendi exercitatione consumpserim; tamen superiora illa considerans, ita commouebam animo, facile ut hoc potuerim abstinere consilio, nisi me huc summa de uestra singulari humanitate concepta spes, & magna quaedam approbandae uobis, si minus eruditionis, at certe uoluntatis meae cupiditas impulisset. Ac mihi quidem, & cuius rei causa in hunc locum

adscenderim, & ad quos uerba facturus sum, cogitanti, prorsus ita uidetur; nullo in argumento meam commodius orationem posse uersari, quam si, litterarum disciplina quantum non ornamenti solum, uerumetiam praesidij bene temperatis ciuitatibus asserat, tum adhibitis rationibus, tum etiam exemplis, atque ex ueteribus saeculis repetita memoria exponam: minime id quidem, quo uos, tales uiros, commonesciam, excellentibus a natura ingenijs praeditos, eruditos a studijs liberalium doctrinarum, a diuturno assiduoq. magnarum rerum usu peritos: sed quia libenter facio, ut, quarum artium percepta scientia unumquemque uestrum uehementer affici constat, earum animos uestros iucunda commemoratione delectem. Quae cum ita se habeant; mihiq. ipsa per se delectae ad dicendum materiae dignitas satis magnam audientiam factura uideatur: tamen magis consuetudine, quam quod ita necessarium iudicem, petam a uobis, ut mihi, res pulcherrimas breui oratione comprehendere meditati, exigui temporis attentionem ne denegatis. Magna omnino uis magnumq. momentum positum est in litteris, uiri amplissimi, ad conseruandas, bonisq. cumulandas omnibus ciuitates. Nam cum felicitas publica, ad quam humana omnia referenda sunt, e singulorum ciuium felicitate constet: singulorum autem felicitas in

exco-

excolenda, exercendaq. uirtute praecipue sita sit; & ad perfectam uirtutem consequendam, necessariam quandam praecursionem adhibeant litterae: illud profecto consequitur, ut, nisi in qua litterarum cultura uigeat, florere absolute ciuitas nulla possit. Ponite uobis ante oculos, omnes aetatis humanae partes; omnem publicorum temporum uarietatem, omnes instituendae uitae rationes & uias animo & cogitatione percurrite: nullam omnino reperietis, quae non ita litterarum auxilio indigeat, ut, eas si quis sustulerit, solem ipsum de mundo sustulisse uideatur. Eae nos, ubi primum firmitus incedere, atque articulatius loqui coepimus, de ipso prope nutrimentum acceptos sinu, titillatione quadam honestissimae uoluptatis alliciunt, allectos praeceptis saluberrimis complent: non tantum bene dicendi, uerum etiam bene uiuendi commonstrant uias: excitant in animis nostris igniculos gloriae: quantus sit in uirtute splendor, quanta in uitij deformitas, edocent: quae qui semel bene penitus imbiberint, ij numquam non postea & uitij turpitudinem omni studio refugient, et officij honestatisq. rationem rebus alijs omnibus anteponent. Vt autem in semente posita spes messis est, ita totius reliquae uitae expectatio ab educatione pueritiae pendet. Vbi uero infirmam illam ineuntis aetatulae teneritatem robur adolescen-

2 3 tiae

tiae excepit, quae tandem alia res aut animum
praeclararum rerum studio accendere, aut effe-
rentibus sese cupiditatibus, quibus ea pars insi-
gniter agitari solet, frenos inijcere, praeter lit-
terarum tractationem, potest? Themistoclem
olim, cum somnum capere adolescens non posset,
dicere solitum tradunt, se Miltiadis trophaeo,
quiescere uolentem, excitari: quanto eos acrius
incendi, atque inflammari necesse est, qui quoti-
die non unius, sed innumerabilium hominum
uirtute praestantium trophaea non e marmore
constituta ad exigui praedicationem temporis,
sed ad omnem aeternitatem commendata litte-
ris intuentur? Neque uero pertimescendum est,
ne aut labore frangantur, aut uoluptatis irre-
tiantur illecebris ij, qui aetatis suae florem lit-
terarum studijs dedicandum esse statuerunt. Tan-
ta siquidem est oblectatio paulatim acquirenda
cognitione rerum sese pascentis animi, ut, ea qui
fruantur, ab ijs, neque laboris taedium, neque
auocantium uoluptatum blanditiae sentiantur.
Itaque sapienter poetae, cum ceteros omnes deos
Veneris imperio subdidissent, in Mineruam mo-
do, & in studiorum praesides Musas, nihil ei, ni-
hil Cupidini iuris esse uoluerunt. Quinetiam il-
lud ab iisdem memoriae proditum est, Iasonem
olim, ceterosq. Argonautas, cum eam insulam,
quae ab amoenitate, florumq. copia nomen in-
uenerat,

uenerat, praeternauigarent, periculumq. esset,
ne molli, ac delicato Sirenium cantu, quae eam
insulam incolebant, ad exitium perducerentur,
unum in Orpheo perfugium habuisse: qui cum
assedisset in puppi, simulq. fides blandis impel-
lere digitis, simul uocem illam, qua rupes ne-
morq. traxerat, explicare coepisset, tanta si-
mul aures animosq. audientium uoluptate com-
pleuit, ut iam Sirenium uocibus nemo nauigan-
tium moueretur. Hoc figmento, quid tandem
aliud doctissimi homines, nisi id, quod nos uolu-
mus, indicarunt? Florida uidelicet illa insula, in-
uentus est. eam qui quasi praeteruehantur, ma-
gno in periculo sunt, ne Sirenium, id est, uolupta-
tum blanditijs decepti, & a recto itinere abdu-
cti, in uada & scopulos deferantur. Quodnam
igitur huic tanto periculo comparatum reme-
dium est? quod, nisi Orphei, optimi ac sapientissi-
mi uatis, lyra? cuius suauitatem qui percipiunt,
ij & Acheloidum cantus pro nihilo putant, &
tandem institutum illud iter emensi, uellus au-
reum, id est, uirtutem cum immortali coniun-
ctam gloria consequuntur. Nimirum ut maior
lux minorem, ita minoris uoluptatis sensum per-
ceptio maioris exstinguit. Quanto autem uolu-
pras ea, quae discendo sentitur, ceteris omnibus
maior, sinceriorq. sit, uel illud indicio est, quod
aliarum, etiam qui eis plurimum tribuunt, sa-

tietatem tamen quandam esse, ac taedium, confitentur; huius ut quisque percepit plurimum, ita eam acrius, atque avidius concupiscit. Quod si cui sorte dubium est, prodeat in medium Chrysippus, qui saepe studio intentus tanta voluptate perfruebatur, ut eum tamquam extra se positum cibi potionisq. caperet obliuio. Prodeat solertissimus ille caelestium orbium non perscrutator tantum, sed etiam imitator, Syracusanus Archimedes, qui non modo earum rerum, quas natura fert, prae ea, quam capiebat e studijs, oblectatione memor non erat; sed in illa ipsa Cyraeusanæ urbis direptione, ita defixus erat in studio, ut prius hostilis gladij cuspidem corpore exceperit, quam urbem in hostium potestatem uenisse sentiret. Orem omnium saeculorum admiratione dignissimam. Diripiebatur urbs ea tempestate omnium opulentissima; effusi per uias milites, ut in quemque inciderant, sine ullo sexus, aetatis, ordinis discrimine obuiostrucidabant; undique gladiatorum fulgor praestinguiebat oculos; undique armorum sonitus, undique cadentium telorum fragor audiebatur; puerorum eiulatibus, mulierum lamentis, morientium gemitibus, militum clamoribus, priuata publica q. omnia circumsonabant; ipsa urbs paene dimota & conuulsa sedibus suis, suorum cinium in caede ac sanguine natabat; cum unius hominis

hominis mens in media ciuitate, ciuitatis ipsius casum ac ruinam non sentiebat. Solonem uero accepimus, cum in lectulo, morti proximus, decumberet, inaudissetq. assidentes amicos, de re quapiam, summis, ne ipsi molestiam parerent, disputantes, erecto, ut potuit, iam semimortuo capite, rogasse eos, ut aliquanto loquerentur elatius; sibi, si etiam moriens aliquid discere potuisset, discessum a uita iucundiores fore. O discendi cupiditas; quid non efficis, ubi semel generosa ingenia occupasti. Tenebatur homo sapientissimus grauissima ui morbi defixus in lecto: uincitate iam mortis ab omnibus paene corporis partibus sensus abscesserat: egregius ille animus, mox liber ac solutus futurus, e corporeis uinculis exsilire cupiebat: cum quidquid supererat uirum, eo contulit, ut deficiente lingua, uocibusq. interruptis, ac morientibus suum doctrinae, cognitionisq. desiderium indicaret. Quid hunc uerisimile est firmum ac ualentem fecisse; qui ne mori quidem, nisi discendo, uoluerit? Merito igitur tam diu floruit Atheniensium res. quam diu tam praeclari uiri tenuit disciplinam. Sed, ut eo redeamus, unde nos facta praeclarissimorum hominum mentio paulisper abduxit; dici profecto non potest, adolescentes nobilissimi: uos enim, uos mea iam compellabit oratio: dici, inquam, non potest, ea studia, in quae

quae nunc toto pectore incumbitis, quanto olim nobis & ornamento, & auxilio futura sint, cum nos & generis uestri nobilitas, & uestra uirtus ad reip. gubernacula admoerit. Etenim quibus artibus ciuitates praecipue conseruantur, pietate, iustitia, fortitudine, imprimisq. prudentia; earum sunt omnium artium quasi semina litterarum prodita monumentis. Neque uero haec a me ita disputantur, ut contendam, nisi litteris eruditum, ciuem patriae utilem esse neminem posse; sed hoc dico; nisi litteris exculti sint ij, qui uelut in reip. puppi sedentes, clauum tenent, multis eos muneris sui, ijsq. praecipuis partibus necessario defuturos. Nam, cum duo publicorum temporum genera sint, unum pacis, alterum belli, quorum alterum semper optabile est, alterum numquam optabile, nonnumquam necessarium; quomodo, ut hanc partem priore loco attingamus, in pace, ciuibz iura describere, quantum cuique tribuendum sit, intelligere, ciuium inter se dissidia componere, uerba publice facere, legationes cum laude gerere, praeterita tenere, futura prospicere, quid in omnibus rebus factu optimum sit, uidere, & ex alijs alia colligere poterit, nisi qui haec sibi de litterarum fontibus haurienda omnia existimauerit? Nisi uero eorum recipienda sententia est, qui fieri putant posse, ut qui reip. praest, quamuis litterarum sit experts,

experts, tamen ad eas res, quas modo enumerauimus, aliena opera non incommode utatur. An uero, T. Manlium Torquatum, memoriae proditum est, cum consul declaratus fuisset, excusasse ualeitudinem oculorum, & summum Imperium detrectasse; quod indignum duceret, ei capita ac fortunas ceterorum committi, qui alienis oculis omnia gerere cogeretur: qui alieno ingenio, alienaq. lingua ad omnia uti necesse habebunt, ij satis ad gubernandos ceteros idonei uidebuntur? At oculorum quidem lumine carentes, nihil prohibet acie ingenij etiam futura cernere, optimeq. consulere: quales in fabulis Tiresiam, in historijs Appium legimus: cuius uero doctrinarum luce careat animus, quid is tandem gerere, quid suscipere, quid cogitare praeclarum potest? Sed sunt quidam homines, qui cum litterarum tractationem tranquillis pacatisq. temporibus & honestam in primis & utilem esse fateantur: ijdem tamen, cum occupata bello aliquo ciuitas est, latere eas, quasi perterritas metu, & inter tubarum lituorumq. clangorem, nullum sui amplius praebere usum arbitrantur. Quorum nobis hac in parte coarguendus error est, & quantum uel in medio bellorum tumultu litterae ualeant, aperiendum. Etenim si corporis tantum, non etiam animi, uiribus bella gererentur, tum isti fortasse aliquid dicerent: nunc quis est, qui cum mihi

mibi & maximum esse in bellis consilio ac prudentiae locum, & eas uirtutes bona ex parte litterarum studio comparari, certe quidem insigniter augeri, confirmariq. concesserit, idem tamen earum scientiam in bello inutilem esse contendat? An ignoramus celebre illud regum regis Agamemnonis uotum, qui ut Troia facilius potiretur, non Achillis, aut Aiakis, sed Nestoris decem similes optabat sibi? Neque temporis nobis ad uiuendum a natura praescripti ea longitudo est, neque ita fert humanarum rerum ratio, ut multis admodum bellis interfuisse unus idemq. possit: itaq. qui inum alterumue spectarunt, multum sibi militaris prudentiae collegisse existimantur. quid eos iudicabimus, qui hoc sibi diuturna librorum euolutione pepererunt, ut omnibus, quotquot post hominum memoriam gesta sunt, bellis interfuisse uideantur? Quod si quis ita bella aliquot spectare posset, ut utriusque partis consilia teneret, rerum administrandarum uiam, rationemq. cognosceret, euentus animo cerneret, quid non ei postea in rebus bellicis omnium consensu tribueretur? at haec omnia, qui uersantur in litteris, aliaq. plurima, ac pulcherrima otiosi ac sedentes consequuntur. Taceo, quam multa expressa sint eruditissimorum hominum scriptis de uirtute, de gloria, de caritate patriae, de animorum aeternitate, de praemijs,

mijs, quae post mortem manent eos, qui se pro patria animose ac fortiter gesserint, quae tantam uim habent, ut neque qui ea ignorent, uerae laudis habere gustum, neque qui tractant, uerae ac solidae gloriae ullam omnino rem anteferre possint. Quid illud, an non quantiuis est, quod saepe labantes iam ac deficientes exercitus eloquentum hominum uoce legimus fuisse reuocatos? Citetur testis Lacedaemoniorum ciuitas, cuius exercitus Tyrtaei poetae uersibus inflammatus, pulcherrimam illam de Messenijs uictoriam reportauit. Dies me deficiet, si aut eruditos homines, qui bellicis laudibus praestiterunt, aut fortissimos Imperatores, qui eruditionis & doctrinae gloria excelluerunt, enumerare instituam. Nam & Architam Tarentinum sexies exercitum duxisse comperimus, & Melissum naualibus aliquot uictorijs insignem fuisse, & ter stipendia fecisse; Socratem, & Platonem, & Xenophontem egregiam in bello ciuibus suis operam praestitisse. Quid illa propugnacula Graeciae, Periclem, Themistoclem, Epaminondam loquar? Quid illa Romani Imperij columnina, Scipiones, Lucullos, Fabios, Marcellos, aliosq. innumerabiles proferam? quos omnes cum bellicis laudibus claros, tum praestantes doctrinae studijs fuisse, historiae loquuntur. Nam Iulium Caesarem, quis nescit, utra laude praestaret, ambiguum

num posteris reliquisse? Brutus autem, quanto litterarum ardore flagrauerit, uel ex eo colligi potest, quod ea ipsa nocte, quae mortem ipsius antecessit, Platonis dialogum, de animorum immortalitate legisse aliquoties dicitur. Atque hoc praeclare olim intellexisse uidentur Mitylenaei, praecipuam esse in rep. uim litterarum, qui, quos populos bello deuicerant, nullam eis aliam poenam irrogabant, nisi ut ne liberos suos litteras edocerent. sciebant uidelicet eas tantum ciuitates florere posse, in quibus litterarum studia colerentur. Cuius rei cur tandem aliunde exempla repetamus? An uero, ciues, quod uiget hodie uestra resp. quod floret, quod beata est, quod cum ceterae orbis uniuersi partes grauissimis bellorum tempestatibus agitentur, una haec (quod ei Deus opt. max. proprium ac perpetuum faxit) in pace atque in otio conquiescit, aliunde id fieri creditis, quam quod ei & praesunt homines cum ceteris omnibus, tum hac eruditionis & sapientiae laude clarissimi, & semper eorum simillimi prae fuerunt? O diuine Plato, tua sunt omnia & dicta & cogitata praeclare. Tu dicere solebas, tunc demum resp. beatas fore, cum eas aut philosophi coepissent regere, aut qui regerent, philosophari. Tuum hoc sapientissimum oraculum perpetua iam mille amplius annorum felicitate Veneretorum resp. comprobauit. Equidem quo longius

gius in altum inuehor, patres amplissimi, eo mihi amplior & patientior orationis quasi cursus ostenditur. sed & temporis me ratio, & uestra singularis sapientia, ut uela contraham, portumque tandem aliquando respiciam, monet. Neque enim credibile est, posse aut me, aut quemquam de litterarum praestantia, fructibusque, qui ex earum tractatione capiuntur, uobiscum melius, aut copiosius, quam unumquemque uestrum secum loqui; & mihi non tam orationis conquirenda copia est, quam uestra satietas refugienda. Itaque finem dicendi faciam, si uos prius etiam atque etiam rogauero, ut si forte minus a me ornate ac copiose dictum est, quam & huius loci amplitudo, & summa audientium dignitas postulabat, meum tamen iccirco placendi uobis studium ne improbetis. Ego quidem, si non indignus a uobis, qui saepius audiar, iudicer; erit, quod mihi magnopere gratuler: sin forte: sed repriam me: neque committam, ut meis ipse uotis uidear male ominari: qui tamen a tot, tam praeclaris uiris, tanta benignitate auditus fuerim, magnum mihi non huius modo laboris, sed totius anteaetae uitae fructum hodierno die uestro singulari beneficio uideor consecutus.

ORATIO SECUNDA

HABITA . VENETIIS
POSTRIDIE . NON . OCT.

ANNO . ∞ . D . LV

ERMVITOS esse intelligo, qui de his litteris, quae humaniores uocantur, eam animo imbibere sententiam, ut earum tractationem leue quiddam esse, ac nugatorium existiment: neque aut magnos admodum labores ab ijs suscipi, qui eas inuentuti tradant; aut eorum magnopere fructuosam esse reip. industriam: in eis denique non exquisitam ullam, ac reconditam, sed circumforaneam quandam, haustamque de triuijs ac circulis requiri doctrinam putent. a quibus ego quoniam ita dissentio, ut ex omnibus, qui se aliquid docere profitentur, horum uel grauissimum munus esse contendam: neque ullos esse,

esse, qui aut laborum plus perferant, aut maiores in rep. pariant fructus: doctrinae denique a nullo hominum genere maiorem aut copiam requiri, aut uarietatem arbitrer: consitui hodie, patres amplissimi, uosq. ceteri uiri ornatissimi, eam mihi ad dicendum materiam sumere, & nobilissimam studiorum partem, quantum id quidem in me positum erit, a contemptu, atque ab intolerabili eruditorum hominum insolentia uindicare. & uero quid aut huic temporis, aut omnino meo muneri facere conuenientius possum; quam ut, quae mihi studia celebritatis aliquid cum alijs in locis, tum hac ipsa in ciuitate pepererunt; a quorum ego ueluti fontibus ad hanc quantulamcumque profluxi hominum famam; ijs quoque uicissim oratione mea splendoris ac claritatis asferre aliquid coner? praesertim cum, qui hoc litterarum genus aspernantur, facere nullo modo possint, quin de uestra, patres amplissimi, singulari, spectataque in omnibus rebus, ac paene diuina sapientia non nihil eadem superbia detrahant. Etenim si haec tota res tam leuis est, quam isti eam uideri uolunt: quae uos tandem caussa commouit, ut proximo superiore anno, propositis publice libellis, studiorum hominum animos ad nobilem illam ingenij doctrinaeq. contentionem excitaretis; utq. ijs, qui uobis in eo certamine probati essent, honestissi-

nestissimum postea praemium ex aerario decerne-
reris? quae certe una res ad coercendam istorum
temeritatem satis ponderis habere debebat: ut
si hebetiores eos natura, stolidioresq. sinxisset,
quam ut peruidere harum rerum praestantiam
possent; quod tamen uestro talium uirorum iudi-
cio probatum foret, magnum esse aliquid, ac
praeclarum suspicarentur. Sed quoniam cum ijs,
qui auctoritate non mouentur, rationibus agen-
dum est: adeste animis; mihiq. breuiter ostenden-
ti, quam uaria, quamq. multiplex eruditio re-
quiratur in ijs, qui litteras humaniores docent;
eademq. opera, quantos ex eorum nauitate at-
que industria resp. percipiat fructus; non aures
modo, sed mentes quoque attentas, quaeso, paul-
lisper adhibete. Atque adeo, ut haec tota contro-
uersia melius dijudicetur, operae pretium est,
initio, quaenam sit istorum contemptorum hu-
manitatis oratio, cognoscere. qui quoniam eos,
qui hasce litteras tractant, ad nullum fere maio-
ris momenti negotium adhiberi uident, non ad
iudicandas lites, non ad agendas causas, non ad
dicendam de rebus grauioribus sententiam: fa-
cile in eam opinionem prolabantur, ut ab eis,
praeter poeticas quasdam fabulas ad pueriles
animos hilarandos compositas, & aliquot le-
uia comendae, ac poliendae orationis praecepta,
nihil omnino teneri putent. quid autem magni
negotij

negotij est, inquit, in puerorum confesso de
eiusmodi figmentis commemorare, ac modo de
Thebano, modo de Troiano bello, modo de Ili-
xis, aut Aeneae erroribus, molli, & ad inanem
oblectationem composito sermonis genere disse-
rere; identidemq. uelut e quibusdam arculis
accommodata colorandae orationi pigmenta de-
promere? Ecquae autem magna eruditio est, sci-
re, quot nauibus Graeci ad oppugnandum Ilium
accesserint; quot filios habuerit Priamus; He-
lenam rapuerit Alexander, ut Homerus, an He-
lenae simulacrum, ut Euripides prodidit? quod
emolumentum ex istorum omnium scientia; quod
detrimentum ex ignoratione percipi potest?
Nam ceterarum quidem artium professores
quantum utilitatis afferant, persacile est ad in-
telligendum. siue enim dialecticos spectes; ab ijs
certa quaedam ueri falsiq. in rebus omnibus cog-
noscendi ratio traditur: ijs se, quid cuique con-
sentaneum sit, quid repugnans, quid ex quoque
efficiatur; quae sit, diuidendi, quae finiendi, quae
argumentandi ratio, & tenere, & alios docere
praesefereunt. quid physici? qui rerum princi-
pia causasq. tractant; qui quomodo quidq. gi-
gnatur, quoq. modo intereat, edisserunt; qui
nimborum, fulminum, tempestatumq. causas;
qui corporum caelestium magnitudines, inter-
ualla, cursus, progressiones, institutiones; qui ani-

mi naturam, qui rationem sensuum, qui animan-
tium omnium ortus, uictus, figuras: qui stir-
pium, qui omnium ferme rerum, quae gignun-
tur e terra, naturas ita persequuntur, nulla ut
pars ab eis caelo, mari, terra, ut poetae loquun-
tur, praetermissa sit; haec cum tractant, medio-
criter ne reip. profunt? Nam si ad eos te conuer-
tas, qui eam susceperunt philosophiae partem,
in qua de rebus expetendis fugiendisq. differi-
tur; ij uero sunt, quorum industriae nulla um-
quam poterunt praemia satis ampla reperiri.
quibus enim, quamque praeclaris in rebus eo-
rum disputationes consumi uidemus? qui hoc
primum docent, qui sit finis, quid extremum,
quid ultimum bonorum omnium: quod unum
intueri, quo omnes actiones, omnes cogitatio-
nes, omnia consilia referri oporteat: quot sint
uirutum, quotq. uitiorum genera; quibusq.
molis illas assequi, ab his declinare possimus:
quo modo exsultanti, iactantiq. se, & detrectan-
ti rationis imperium frenos iniicere oporteat cu-
piditati: tum quo modo quisque se in re familia-
ri gubernanda gerere debeat: postremo, quo nihil
pulchrius, nihil praeclarius, nihil denique di-
uinius, ne uotis quidem conceptis, optari potest,
quibus moribus, institutis, legibus temperandae
sint ciuitates: quibus illae modis fundari atque
institui; quibus augeri, atque amplificari, qui-
bus

bus denique copiosissimae, locupletissimae, uno
uerbo, beatissimae effici possint. o res praeclaras,
& ardentissimo studio, summaq. corporis atque
animi contentione dignissimas. o uitae philoso-
phia gubernatrix, o uirtutum omnium parens,
uitiorum omnium expultrix. tuum est falsarum
opinionum temeritatem diripere: tuum est o-
mnem inanitatem & errorem amputare, ac cir-
cumcidere: tuum est uitiorum fibras euellere,
stirpes elidere, semina extinguere. merito diui-
nus Plato nihil te praestantius hominum gene-
ri a dijs immortalibus dari potuisse dicebat.
eant nunc isti uerborum magistri, fabularum in-
terpretes, nugarum architecti: perficient fron-
tem, si quam habent, & se ulla ex parte cum phi-
losophiae doctoribus conferendos esse praedi-
cent. qui si aliquod forte paullo abstrusius loquen-
di genus, aut aliquam uoculam non ita peruulga-
tam, aut quampiam paullo reconditiorem fabu-
lam reperire potuerunt, dignos se inaurata sta-
tua putant. nonnumquam etiam de eiusmodi tri-
cis ita inter se digladiantur, ut pro aris & focis
certamen suscepisse uideantur. haec fere est, pa-
tres amplissimi, eorum, qui studia laboresq. no-
stros deprimere conantur, oratio: qui quod phi-
losofiam laudant, libentibus id nobis, atque
approbantibus faciunt: numquam enim cui-
quam concedemus, ut eam plus amet, pluris ue-
B 3 faciat:

faciat: quod autem nullum censent studiis atque artibus nostris cum ea esse commercium; in eo quantopere fallantur, facile ex his, quae dicturus sum, intelligetur. Nam primum omnium, si hoc ipsis concederemus, nihil aliud a nobis, quam poeticas fabulas, & exornandae orationis praecepta tradi: non ex eo tamen, efficeretur, quod isti uolunt, inanem quandam, & ludicram nostram omnem esse doctrinam, neque alio, quam ad puerorum animos uana quadam oblectatione demulcendos, referri. Etenim poetarum fabulae, quas isti tantopere exagitant, & insectantur, non leuia quaedam, & frugis expertia otiosorum hominum commenta sunt: immo uero sub eis, uelut inuolucris, atque integumentis, omnis doctrina elegans, omnis ingenuo homine digna cognitio, omnis denique sapientia continentur. Eratosthenem quendam fuisse aiunt, qui poeticen ita contemneret, ut Homerum ineptae loquacitatis magistrum nominaret. at certe Plato, at Aristoteles, quorum non paullo maior est, quam nescio cuius Eratosthenis, auctoritas, ita saepe repetitis ex eo testimonijs utuntur ad confirmanda ea, quae tradunt, ut eum non tantum studiosissime legisse, sed uix umquam de manibus deposuisse uideantur. Itaque mirari soleo, cum quidam, qui se philosophos uideri cupiunt, & quidem eiusmodi philosophos, ut tamquam

quam Atlante caelum, ita philosophiam supercilio suo niti putent, ita despicantur ducunt poetas, ut eorum scripta adspicere se dignari negent. qui quidem cuiusmodi philosophi sint, ipsi uiderint; cum eos contemnunt, quos philosophorum coryphaeus Plato, modo sapientiae patres ac duces, modo deorum interpretes, modo deorum filios uocat. Aristoteles autem, cuius isti se germanos esse interpretes gloriantur, non tantum, ut ante dixi, in omnibus scriptis suis identidem poetarum testimonijs utitur, uerum etiam libro primo de sapientia, philosophum omnem, fabularum amatorem esse confirmat. quod igitur Aristoteleos esse se aiunt; fortasse uerius, sine dubio quidem uersimilius dicerent, si se ab Epicuro esse affirmarent: hunc enim ex omni memoria unum fuisse philosophum accepimus, qui cum omnem elegantiam doctrinae, tum poetarum praecipue scripta contemneret. quod quidem se, negligendis poetis, ex Aristotelis disciplina ac familia censeret uolunt; in eo, meo quidem iudicio faciunt & impudenter, & imperite. At enim id mihi hoc tempore propositum non est, ut de poetarum laude dicam: quod si esset; facile ostenderem, omnia praecepta uitae, omnia uirtutum officia nihilo ab eis deterius, quam a philosophis ipsis, doceri. non igitur, cum poetarum libros interpretamur inanibus fabulis,

lis, nutricum more, animos ducimus; sed semen-
tem quandam uirtutis atque doctrinae faci-
mus: non in leuibus, minimeq; frugiferis re-
bus operam sumimus; sed praecepta sapientiae,
quo facilius in animos influant, insatiabili qua-
dam admirabilium rerum uarietate condimus.
quid, cum ornate ac copiose loquendi praecepta
tradimus, ludere uidemur, an ea docere, quae
semper principem locum in omni bene instituta
ciuitate tenuerunt? an nescimus, eloquentiam
a grauissimis auctoribus rerum omnium regi-
nam uocari? haec enim est illa uirtus, quae quam
libet in partem arbitrato suo flectit audien-
tium animos, eosq; pulchritudinis suae splen-
dore obstupescitos, quibusdam uelut habenis
numerosae orationis regit. haec illa est, quae
consolatur maerentes, afflictos excitat, iacen-
tes erigit: quae sceleratis exitio est, innocen-
tibus praesidio: improbis terrori; probis orna-
mento. hac Cicero fretus Catilinae furores, &
nesarie in patriam inita consilia dissipauit: hac
rogatus superauit armatos: ut uel inimicorum
confessione omnibus triumphis maiorem ade-
ptus lauream diceretur. hac instructi qui sunt,
maius omnibus tyrannis imperium in homines
obtinent. siquidem tyranni possunt illi quidem
corpora constringere; animis nullam adhibere
uim possunt: hi uero dominantur in animis. quae
que

que ipsis honesta atque utilia uidentur, ea non
facere modo alios, sed etiam uelle cogunt: illi in-
uitis imperant; hi uolentibus: illi & oderunt o-
mnes, & odiosi sunt omnibus; hos in omne homi-
num genus beneficos, perpetua omnium beneuo-
lentia comitatur. neque uero non qui eloquen-
tiam contemnere se simulant, illius praestan-
tiam intelligunt: sed quod assequi non queunt,
inuidiose uituperare malunt, quam ingenue
de imbecillitate suarum uirium confiteri. Ora-
tionis igitur meae summa eo redit denique:
etiam si nihil aliud a nobis requireretur, quam
ut explicaremus poetarum fabulas; & inuen-
turi quasi uias, quibus ad dicendi facultatem
peruenire posset, indicaremus: tamen neque
mediocriter reip. prodesse nos, neque paruis in
rebus contemnendisq; uersari. Nunc tantum
abest, ut ea solum requirantur a nobis; ut nul-
la sit ars digna hominis liberaliter educati stu-
dio, cuius non aliqua cognitione oporteat tin-
ctum esse eum, qui munus hoc cum laude susti-
nere meditetur. itaque hoc inter nos & alios
interest, quod alij eos tractant scriptores, quo-
rum uno aliquo de genere tota disputatio est.
non enim fere in libris dialecticorum, physio-
corum ue, aut in ijs quibus medicinae iuris ue,
civilis scientia continetur, quidquam reperias,
cuius intelligentiam non ex illis ipsis, de quibus
inscripti

inscripti sunt, artibus repetere possis: at nobis
ij quotidie sunt explicandi libri, qui cum scri-
pti sint a uiris omni scientia excultis; ipsi quo-
que innumerabiles locos ex omni disciplinarum
genere depromptos habent. itaque ceteri etiam
si eam unam artem teneant, quam docent, alia-
rum omnium sint omnino rudes: tamen sufficere
posse suo muneri existimantur: neque umquam
aut medico turpe habitum est, nescire leges; aut
iurisperito uel medicinam, uel astrorum scien-
tiam non tenere. nos uni sumus, quibus omnis il-
la liberalium artium uarietas non pertractan-
da quidem, ac pernosceda penitus, sed degustan-
da tamen, & delibanda necessario est. non longe
abierimus. superiore anno Ciceronis orationes
in Verrem interpretati sumus. quam multa ibi
nos explicare meminerunt, qui tum aderant, in
quibus alios propemodum omnes iuris ciuilis
ignoratio sefellerat? libros eiusdem de finibus
nunc ipsum interpretandos suscipimus. quam
multa nobis ex omnibus philosophiae partibus
depromenda erunt, quibus ignoratis, hos quo-
que libros ignorari necesse est? quid astrorum ra-
tio? quid terrarum situs? nisi qui haec utraq-
utcumque teneat, satis ne se quisquam idoneum
poetarum interpretem profiteri potest? et tamen
usque eo alienis laboribus iniqui homines repe-
riuntur, qui ludere nos, ac iocari, & nihil in do-
cendo

cendo aliud, quam puerilem uoluptatem, aucu-
pari putent? nam illud quoque minime praeter-
mittendum est, quod a grauiorum artium docto-
ribus neque ornata, neque elegans, neque mul-
tis quidem in locis, latina oratio postulatur. Ita
que ruant licet in dicendo, & impure, impro-
prie, barbare loquantur: suo id eis quodam iure
licere creditur. at nobis dicentibus, sunt, qui
quosdam quasi laqueos tendant; ut si quid exci-
derit parum expolitum, diem nobis continuo di-
cant uiolatae latinitatis: quodque postremae
iniquitatis est, peccare nos putant, nisi in ijs
etiam, quae subito fundimus, plurimi illigati
sint & uerborum & sententiarum lepores. quae
cum ita sint, quis est, qui non intelligat, si homi-
num expectationi huius professionis satisfacere
cupiamus, infinitos esse nobis labores exhau-
riendos? desinant igitur, desinant isti alienae in-
dustriae contemptores, gloriae obtrectatores:
comprimant uocem stultitiae atque inuidientiae
indicem. Vos uero, patres amplissimi, pergi-
te, ut facitis, benignitate uestra labores nostros
fouere: ut haec florentissima, & bonarum ar-
tium studijs deditissima iuuentus, exercitationi-
bus hisce nostris ad uirtutem praeparata atque
praeculta, uestram olim in hac felicissima rep. gu-
bernanda sapientiam facilius imitari queat.

ORATIO TERTIA

HABITA . VENETIIS

MENSE . OCTOBRI

ANNO . ∞ . D . L X V I I

SI quis forte uestrum est, auditores, cui admirabile uideatur, quod cum ceteri ordinis mei homines in orationis fere aliquius, aut poematis explicatione uersari soleant, eos sibi libros, quibus abditarum retrusarumque rerum ex uberrimis illis hausta philosophiae fontibus tractatio continetur, interpretandi quidem causa, uix esse attingendos putent: ego contra & altero ab hinc anno quinque Ciceronis libros, quibus de summo bono in contrarias partes copiosissime disputatur, explicauerim, & hoc tempore Tusculanas mihi potissimum disputationes, in quibus huius anni curriculum conficerem, elegerim:

rim: is, si mei consilij atque instituti causam rationemque cognouerit, simul & id, quod facio, probabit, & me, si aliter fecissem, iustam doctorum & intelligentium reprehensionem nullo pacto effugere potuisse existimabit. Ego enim, auditores, semper in ea fui sententia, praeclaram illam minime communium contritarumque rerum scientiam, quam philosophi & tenere se, & alijs tradere profiterentur, ita esse cum facultate ornate copioseque dicendi coniunctam atque copulatam; ut eas qui distrabere ac diuellere conarentur, & uel rerum cognitionem sine ullo factae ac politae orationis instrumento consecrari se dicerent, uel uerborum flosculis contenti, ne adspirarent quidem ad reconditos sapientiae fructus, pessime utrosque tum suis, tum alienis studijs consulere, et exitiale quasi corporis & animi dissidium inducere arbitrarentur. Igitur & ab ipso aetatis meae principio ita studiorum meorum rationem comparauimus, ut exornandae orationis curam cum rerum inuestigatione coniungerem: & postea omnibus qui se in disciplinam mihi dederunt auctor fui, ut eandem illam uiam, quam praesertim praestantissimorum omnium memoriae hominum signatam atque impressam uestigijs uiderent, ipsi quoque toto pectore, omni animi contentione sequerentur. Animaduertent enim, & eos, quorum omnis in con-

in concinnitate uocum, & in uerbis tamquam ad normam dirigendis, quadrandis, componendis consummeretur industria, ab ijs, quibus cor, ut aiunt, saperet, ut leues futilesq. contemni: & eos qui se ita penitus rerum indagacioni tradidissent, ut de comparanda laetae orationis supellectile non laborassent, quasi agrestes ac barbaros quosdam ab omnibus elegantiorum hominum coetibus repudiari. Ergo simul atque mihi publice munus illud adsignatum est, ut iter uobis ad ea studia praeirem, quibus exculti, reipublicae aliquando usum aliquem asferre possentis: statim id consilium cepi, ut alternis annis modo Ciceronis orationes, modo eiusdem ad philosophiam pertinentes libros interpretarer. Itaque primus, ut meministis, annus in aliquot Verrinae accusationis librorum explicatione consumptus est. secundo dissidentes ueterum de summo bono sententias quinque libris expositas accurate persecuti sumus. tertium Catilinariae sibi orationes uindicarunt. hoc autem quarto, quem nunc felicibus ingredimur auspicijs, quas nobis, auditores, quam exquisitas, quamq. praeclaras audiarum doctrinae mentium epulas apparauit? decreui enim animos uestros ipsa sui cognitione pascere, eorumque uim ab omnibus rebus externis auocatam, totam in seipsam colligere, & ad naturae suae contemplationem tradu-

cere, uos denique ipsos uobis ostendere, & illam diuinae aerae particulam, quae in nobis omnibus latet, considerandam, cognoscendamq. proponere. Excutiendae nobis erunt omnes ueterum philosophorum bibliothecae: perlustranda omnis antiquitas: replicanda omnium ueterum historiarum, monumentorumq. memoria: ut sciamus, quid homines sapientissimi de humanis animis senserint, quibus rationibus & argumentis adducti diuinos esse eos, & interitus expertes eum sibi, tum alijs persuaserint: exagitanda & coarguenda eorum caecitas, amentia, immanitas, qui alia in opinione fuerint: confirmandus ac muniendus animus aduersus mortis metum; proferenda exempla eorum, qui mortem partim aduentantem despiciatui habuerint, ac pro nihilo putauerint, partim etiam cunctantem cupide accersierint. Stulte illi quidem: sed tamen ut aperte ostenderent, se nullo modo de animorum immortalitate dubitare: ut corporeis uinculis exsulti ac liberi, in illas sedes, in quibus puros a scelorum contagione animos post obitum uersari acciperant, euolarent. O praeclaram disputationem & uestro omnium concursu, studio, attentione dignissimam. Etenim si uere scripsit Aristoteles, magis expetendam esse quantulamcumque praestantium rerum, et remotarum a captu uulgi cognitionem & intelligentiam, quam communium, & per

Et peruagatarum quamlibet exquisitam tractationem: quis est qui non uideat, quantulacumque cognitionem animi, quo nihil est diuinæ naturæ propius aut similis, quamlibet accuratæ aliarum rerum cognitioni multis esse partibus anteponendam? Et si nemo est, quem non uel nitido concepta speculo, uel periti artificis expressa manu corporis sui figura delectet: quanto iucundius, quantoque suauius esse debet, expressam doctissimorum hominum ingenij animi sui quasi quandam imaginem contueri? Quid illud? quanti tandem faciendum putatis, quod uitam nihil magis conturbet, quam mortis metus, eas nos rationes, quibus ille pellatur, allatos esse profiteamur? Non sine magnis hæc meis laboribus, sudoribus, uigilijs fient, sed mihi cum rerum ipsarum pulchritudo, tum flagrantissima cupiditas studia uestra modis omnibus adiuvandi, omnem laborem non modo facilem ac tolerabilem, uerumetiam dulcem iucundumque reddit. Alios uulgaria atque obsoleta delectent: uos mecum, auditores, ad hæc recondita et abstrusa contendite. Illos humilia, nos sublimia: illos procliuia, nos ardua: illos in promptu posita, nos a uulgarium oculis remota delectent: illos deterreat et examinet difficultas, nos exacuat et exstimulet: illos frangat ac debilitet, nos confirmet ac reficiat labor: illi nihil sibi proponant, quod

quod non quilibet unus e multis consequi possit: nos quidquid ignaui uel sperare audeant, nostro indignum studio esse ducamus. Sed quoniam non nulli reperiuntur, qui, quod uel erroris caligine occaecati, hæc philosophiæ cum eloquentia coniunctio quam sit fructuosa, non uident; uel inuidiæ ueneno suffusi, ad quæ adspirare ipsi non queunt, ea præstare alios indignantur: uel denique, quod, si omnia aliorum consilia atque instituta reprehendant, ita se demum sibi aliquam iudicij famam confecturos esse confidunt: qua in re nobis laus ac commendatio debetur, ea in ipsa reprehendere nos atque accusare non uerentur: clamantque regendos esse professionum fines, suisque quamque limitibus ac terminis coercendam: neque patiendum ut aut philosophi, quæ sunt eloquentium usurpent: aut disertis philosophica attingant: eiusque rei rationes quasdam afferunt, non admodum ualidas illas quidem, sed quæ tamen aliquem minus peritum in fraudem inducere posse uideantur: statui hodierno die, auditores, uobis disceptatoribus atque arbitris aduersus eos disserere, et quidem ea lege disserere, ut nisi eos non dicam ego, sed ipsa philosophiæ eloquentiæ armis instructa fregerit atque abiecerit, causam nullam dicam, quin illi præclare sentire, nos desipere; illi considerate ac sapienter loqui, nos uaticinari atque insanire; illi stu-

C dijs

dijs adolescentum optime consulere, nos ijsdē uehementissime officere indicemur. Intelligitis autem, esse mihi cum duplici hominum genere negotium: quorum alij leuem & ineruditam loquacitatem, alij inornatam & indisertam philosophiam colunt: aduersus quos utrosque dum dissero, peto a uobis per eas ipsas artes, de quibus dicere institui, quarum utramque uobis maximo pere cordi esse noui, ut studium meum attentione uestra excitetis, attentionem silentio indicetis. Primum autem congregiamur cum delicatis istis & mobilibus, quos perinde ac paruos pueros, seuera & torua quodammodo philosophiae facies ita deterret, ut ad eam propius accedere non audeant: efficiemus enim de duobus alterum: ut aut fusi ac fugati, molesti nobis esse desinant, aut, quod malim, confirmati, ac bene sperare iussi, socios se nobis honestissimi laboris adiungant. Vos igitur alloquor, quicumque uocum illecebris tamquam aliqua dulcedine cantuum capti, ad eas, tamquam ad Sirenios scopulos, adhaerescendum putatis. Ecquid intelligitis, omnem orationem ex rebus constare & ex uerbis: rerum autem copiam & ubertatem non aliunde, quam a philosophis peti posse: idcircoque esse philosophiae cognitionem eloquenti futuro necessariam? Non enim ut luscinijs canendi, sic hominibus loquendi facultatem oblectationis causa

caussa natura concessit: nec tantum munus suum, tamq. praeclarum ad aures modo demulcendas uoluit adhiberi; sed cum eos ita fabricata esset, ut eis rationis societatem cum dijs immortalibus intercedere uoluisset, aptosq. eos fecisset ad rerum praestantissimarum cognitionem adhibito studio consequendam: instrumentum etiam largita est, quo de illis rebus inter se differere, easq. alij cum alijs communicare possent. Placet autem hoc loco huius disputationis principia paullo altius repetere: et ex ipsis philosophorum libris causae nostrae firmamenta desumere, atque istis philosophiae contemptoribus, earum rerum quas contemnunt specimen aliquod exhibere. Interiectum quodammodo & intermedium est hominum genus inter animantes consilij expertes, & inter purissimas illas mentes ab omni corporis societate secretas: ita ut illis quidem superius perfectiusque sit, his autem inferius, minusq. perfectum. nam illae quidem sensibus tantum degentes, nulla prorsus ratione ad intelligentiam & cognitionem progredi queunt: haec uero sine ullo sensuum ad miniculo ac ministerio, simplicissimis notionibus, quaecumque ipsis ad intelligendum obiecta sunt, apprehendunt. Homines autem possunt illi quidem ad rerum intelligentiam pronehi, eoq. sunt mutis animantibus superiores: sed, quoniam immortalis ipso-

rum, & simplex, & caelestis animus, mortalis, & concreti, & terrestris domicilio corporis hebetatur, eo fit, ut ad cognitionem & scientiam sine sensuum ministerio peruenire non possit. Itaque recte Plato mentis internuncios, quasi satellites sensus nominauit, eosdemq. duces ad ueritatem esse dixit: eius autem auditor Aristoteles pronunciauit, nihil intelligi, nisi prius aliquid sensu perceptum fuisset, quod quasi uiam strauisset ad illud intelligendum. idemq. alio loco statuit, si cui sensum aliquem a primo ortu natura denegauerit, eidem necessario aliquam esse scientiam defuturam. Cum autem duobus tamquam itineribus ad scientiam peruenire liceat: quod alia reperimus ipsi per nos, quasi parimus, alia uero ab alijs accipimus: quorum illam inuentionem, hanc disciplinam uocant: necesse erat, ad earum utramq. sensum aliquem accommodari. Sed cum ceteri ad eam rem minus apti forent, oculorum quidem sensus ad rerum praestantissimarum indagationem, aurium uero ad earundem, cum ab alio traderentur, perceptionem ab ipsa natura constitutus est. instrumentum autem communicandarum participandarumque animi notionum eadem natura orationem esse uoluit: cumque ceteris animantibus sonos modo quosdam dedisset, quibus uoluptatem, dolorem, desideria naturae, affectus denique indicarent; distin-

distinctam hominibus, articulatamq. tribuit uocem, unde eos Homerus μέσσησ nominauit: quam cum ipsi arbitratu suo flexissent atque uarias-
sent, quasiq. compacto statuissent, quam cuique uoci uim esse uellent, tum eo instrumento ad ea quae animo concepissent patefacienda uterentur. Sic fit, ut res quidem ipsae singulares percipiantur sensibus: qua ex perceptione existunt in animis rerum uniuersarum notiones: ad eas uero euoluendas & in medium proferendas adhiberi debeat oratio: cuius usus cum ad eos tantum qui eodem tempore, iisdemq. in locis uiuerent pertineret, hoc amplius machinata est hominum sollertia, litteras, quae, ut uoces notionum, sic hae uocum ipsarum essent notae; efficerentque, ut & absentes cum absentibus, & ij, qui multis ante saeculis floruisent, cum omni posteritate quasi colloqui possent. Ex hisce liquido constare arbitror id, quod in huius sermonis ingressione posueram: orationem non oblectandarum aurium causa nobis esse a natura tributam: sed ut animus, cum se rerum cognitione saturasset, haberet, quo modo alios ad earum communicationem uocare posset. Quo modo autem poterunt aut quidquam communicare cum alijs, qui nihil ipsi, nisi loqui didicerint: aut quidquam egregium discere, nisi qui philosophorum monumenta contriuerint? Etenim qui sunt

tandem scriptores illi, qui distincte ordinateq.
dicendi praecepta tradunt? philosophi. qui re-
rum admirabilium, quae in terris, mundoq.
sunt, causas aperiunt? philosophi. qui herba-
rum, qui stirpium, qui animantium, ortus, pro-
gressus, naturas, vires, utilitates prosequuntur?
philosophi. qui de officio, qui de uirtute, qui de
ratione instituendae uitae, qui de moderandis af-
fectibus disputant? philosophi. a philosophis om-
nis doctrina liberalis, a philosophis omnis hi-
storia, a philosophis omnis artium uarietas su-
mi potest; ab his oratores, ab his imperatores,
ab his rerum publicarum rectores exsisterunt: ne-
que quisquam umquam aut in dicendo, aut in re-
bus gerendis excelluit, qui non prius in philoso-
phorum officina politus ac limatus fuisset. Ac
mihi quidem saepenumero permirum uideri so-
let, reperiri nonnullos usque eo excordes, ut ora-
toris munus ab homine philosophiae ignaro sus-
tineri posse credant. nam cum illi ipsi fateantur,
tria esse, quae orator dicendo efficere debeat, ut
fidem faciat ijs qui audiunt, ut eos suauitate per-
fundat, & ut eorum animos aptis & accommo-
datis ad obtinendum id quod uult affectibus con-
citet: nullum est horum, quod mihi sine philoso-
phiae auxilio perfici posse uideatur. An uero
faciendae fidei erit idoneus, qui non illos a philo-
sophis propositos fontes animo & memoria con-
tineat,

tineat, ex quibus ad omnem disputationem in-
credibilis argumentorum copia emanat? ratio-
cationes autem contexere, & id, quod proban-
dum susceperis, acute circumscripta conclusione
conficere, tum ea quae ab aduersarijs allata sint
subtiliter dissoluere, quorum tandem est, nisi phi-
losophorum? Neque uero uideo, quo modo dele-
ctare, nisi forte pueros aut homines puerorum si-
millimos, queat inaniter & nullo librata senten-
tiarum pondere oratio. Quid ita? nempe quod,
ut praeclare docet Aristoteles, is demum motus
efficit uoluptatem, qui perducit id, quod moue-
tur ad statum naturae ipsius accommodatum &
congruentem. Itaque corpora cum aut exinan-
ta sunt, aut redundant, tum perceptione cibi ac
potionis, tum depulsione & eiectione superfluen-
tium rerum laetantur; & in animis idem usu ue-
nire credendum est. quid est autem, quod natura
duce concupiscat animus, ad quod feratur, cuius
perpetua quasi fame sitiq. teneatur? Doctrina
nimirum atque cognitio: hic illi cibus, hic pa-
stus proprius ac naturalis est: eo alitur ac rescit-
tur, eo saturatur ac gliscit. Ergo illi tantum
concionis animos insatiabili oblectatione denin-
ciunt, quorum omnis sermo cum urbanitatis sa-
le perspersus est, tum distinctus & illuminatus
doctrinae notis, quorum ex ore, tamquam ex
perenni quodam fonte, numquam intermitten-

te, nusquam insistente fluxu, nouarum usque & admirabilium rerum copia incredibilis profuit: ij demum modo clamores faciunt, modo auditores admiratione percussos silere, & uno in obtutu defixos haerere cogunt. Illud uero, quod in oratoris officio tertium ponitur, concutere audientes omni genere affectuum, eorumque pertractare intimos sensus, & quocumque collibuit flectere, quis umquam nisi philosophia munus consequetur? An uero uel accendere, uel restinguere iracundiam, uel incutere, uel excutere timorem, uel conflare inuidiam, uel leuare, uel ad misericordiam adducere, uel a misericordia abducere audientes, & eos quasi gubernaculo quodam linguae impellere arbitrato suo poterit is, qui non horum omnium affectuum causas rationesque pernouerit? Sed increbuit sermo quidam hominum imperitorum, qui ita delitabant, ut ne inspiciantur quidem philosophorum libri, satis magnam tamen earum omnium rerum uberemque notitiam ex ipsis rhetorum scriptis posse desumi. quod si ita est, quid quaeso commouit ueteres illos, qui dicendi laude ceteris antecelluisse perhibentur, ut tantam curam, tantumque studium in audiendis philosophis & in perscrutandis penitusque cognoscendis eorum praeceptis consumerent? Quid Periclem illum, cuius in labris persuadendi deam sessitauisse dictum

Etum est, quem fulgurare, quem tonare, quem permiscere Graeciam comici ueteres tradiderunt? quid igitur illum impulit, ut Anaxagorae se physico erudiendum daret, eumque affectaretur, si ad illam, ad quam adspirabat, eloquentiae laudem, nihil in illius doctrina intellexerat esse momenti? quid Demosthenem, quid M. Tullium commemorem? tantam in utroque dicendi copiam fuisse censemus, nisi ille Platonem, hic Philonem, Diodotum, Posidonium, aliosque permultos nobiles philosophos studiose ac diligenter audisset? qui si ea, quae ab illis accipiebant, a dicendi magistris accipere potuissent, non ab alienis illa mutuari & corrogare potius, quam domo & a suis petere maluissent. At queruntur asperam quodam modo & salebrosam esse philosophiam, inamoenumque illius studium, quodque nulla dulcitudine aut allicere aut allectos detinere animos possit. O molles ac uoluptarios homines. Vos igitur in tanta rerum praestantia ac dignitate etiam delicias quaeritis? & quo uobis itinere ad sapientiam aditus patet, suscipere illud abnuitis, nisi uiam uideatis tum mollissimam & planissimam, tum roseis & uiolis constratam, quamque uiridantes omni ex parte opacent patularum arborum comae? At etiam si perpetuo per Athonis & Caucaei niues, si per feruentes Libyae arenas gradiendum foret, tamen,

men, si uiri essetis, omnem laborem omnemq. difficultatem contemneretis. Sed non patiar uos diutius in errore uersari. Scitote enim, hoc studium, quod uos asperum & inamoenum putatis, ita esse dulce, itaq. iucundum, ut ni hil suauius, aut iucundius, ne uotis quidem conceptis, exopti possit. cui rei uel illud argumento sit, quod, qui se illi semel penitus tradiderunt, ij postea neque rei familiaris cura, neque honorum cupiditate, neque corporearum uoluptatum blandimentis ab eo auocari queunt. Possem hoc loco euagari latius, & id, quod dixi, tum repetitis e uetere memoria, tum uiuis ac spirantibus exemplis confirmare, nisi me temporis ratio breuem esse admoneret. Nunc igitur, quam poterimus breuissime, eorum refutemus errorem, qui se ita philosophiae studio contentos esse aiunt, ut omnem orationis cultum penitus negligant. quorum non unum genus est. quidam enim nihil aliud dicunt, nisi uerborum elegantiam philosopho minime necessariam esse. quidam etiam indecoram esse contendunt: sunt qui, cum eam non indecoram esse fateantur, fieri tamen negant posse, ut unus idemq. in utroque excellat; & tum rerum scientia polleat, tum dicendi facultate praestet: iccircoq. nolle se in sequendo eo, quod assequi numquam possint, operam perdere. Cum primis illis non multum nobis negotij est.

nam

nam ne nos quidem dicimus ita necessariam esse philosopho eloquentiam, ut, ea si careat, nomen suum tueri ac retinere non possit. Sed profecto sordida hominum, planeq. misera uita sit, si studia nostra necessitate tantum, non etiam commoditate & ornatu dirigantur. Casis coniectis stramine & angustis tugurijs, ac gurgustijs, opertis etiam plaustris, ut Scythae, aut, ut Cynici, dolijs caeli defendere iniurias possumus: idq. ad necessitatem satis est. num iccirco aedificandi artem repudiemus? In uestitu cultuq. corporis, si nihil spectemus aliud, nisi ut imbres, ut niues, ut uentos, ut solem, ut frigus arceamus: satis fuerit, uel pellibus animalium corpus amicare: an quisquam propterea honestior ciuilem ea in re consuetudinem negligit? Sic & in hoc genere studiorum non in ijs modo, quibus nullo modo carere, uerumetiam in ijs, quibus satis commode carere non possumus, elaborandum: neque tantum necessitas, uerumetiam dignitas & pulchritudo spectanda est: praecipue cum omnibus propemodum in rebus decorem & elegantiam cum summa utilitate natura ipsa copularit. Hos igitur sine ulla contumelia dimittamus: tantum moneamus, ut, si in omnibus uitae partibus ornatus rationem habendam esse ducunt, in studijs quoque eam omittebam non esse fateantur. Isti nobis acrius inspectandi

Etandi sunt, uehementiusq. repellendi, qui dedita opera barbariem in loquendo diligunt, & non aliter se philosophos uisum iri putant, quam si dictione inquinatissima utantur, & ut sues in luto ac coeno, sic ipsi in orationis sordibus uolulentur. Antiquis temporibus quoddam stultorum genus fuisse proditum est, qui pedore ac squalore horridi, pannis obsiti, semper illoti, semper intonsi, semper impexi, illo ipso incultu ac neglectu corporis philosophorum nomen in uulgus assequebantur. Non ualde dissimilis est eorum amentia, qui orationem nullo studio excultam, nulla diligentia expolitam, nullo artificio elaboratam, philosophiae professoribus conuenire aiunt. Atque illi tamen eo tolerabiliores: quod corporis colendi curam multi, ornandae orationis studium nemo olim, qui aliquo inter philosophos loco haberetur, neglexit. nisi forte quis Epicurum & eos qui ab eo sunt obijciat: quos ego uix in hominum, in philosophorum quidem numero, nullo modo habendos esse censeo. Est autem operae pretium audire, quomodo hanc suam tam praeposteram, tamque absurdam opinionem confirment. Grauis alicuius & seuerae matronae philosophiam similem esse aiunt, quam omnis fucus dedeceat: quae natiua pulchritudine contenta, augere eam pigmentis & lenocinijs non laboreat. ut incultos & horren-

tes

tes solitariosq. lucos plus habere maiestatis ac uenerationis, quam nitidas & uiridicatas, et digestis in quincuncem arboribus constas siluas, sic squalentem, & ut ita dixerim, impexam, nescio quo modo angustiore & maiestatis plenior uideri, quam comptam, & quasi unguentis delibutam orationem. Quibus nos ita responsum uolumus: non si calamistro intortus capillus, & buccae minio ac cerussa fluentes, et uulsa supercilia, & quaesitus arte dentium candor matronam dedecet: continuo illumiem & situm, ac sordes decere. Est & suus non modo matrisfamilias, uerum etiam uiro cultus. & ut reprehendendus sit, si quis quotidie radatur ad speculum, quod tamen Africanum fecisse accepimus, & facie feminibusq. laeuatis in publicum prodeat: sic si quis Patrocleum illum imitari uelit, quem cauillans Aristophanes, numquam in uita lauuisse dicit, ita ut numquam os, numquam manus abluat, numquam sudorem detergeat, nemo sit, qui non foedum illius aspectum, & taetrum ac uirulentum, qui ex eo afflatur, odorem abominetur. Neque uero nos a philosopho exigimus, ut uerborum paritatem ac similitudinem aucupetur, neque ut in rotundandis periodis occupetur: neque, si agrestem esse illius & inconcinnam locutionem nolumus, effeminatam & canticorum similem uolumus: neque

neque tam ut rerum praestantiam uerborum splendore illuminet, quam ut ne illam orationis impuritate contaminet, postulamus. Tu mihi cum de rebus cognitu dignissimis dicere ingressus sis, ea uerborum portenta euomas, ut, qui adierunt, non hominem loqui, sed asinum rudere existiment: & tamen ea fatuitate atque impudentia sis, ut homines polite dicendi cupidos despicias, & istud, quod tu facis, nocet philosophice loqui? Nam quod in eo maiestatem quandam, & quasi religionem inesse uis: uide ne potius impium sit, ut uasa Deo dicata impuris manibus, ita philosophiam impuro sermone tractare. enimuero, si ea demum sacra ac religiosa sunt, quae ornatu carent: remoueatur aurum a templis: gemmae, signa, tabulae, donaria denique omnis generis remoueantur. sin hoc uel cogitare nefarium est: fateamur id, quod ratio quodam modo ipsa praescribit, neque opes usquam melius, quam in Dei cultu, neque dicendi copiam praeclarius, quam in excolenda exornandaque philosophia collocari. Superest, ut ijs satisfaciamus, qui negant philosophiam cum eloquentia posse coniungi; necessarioque alteram ex animo colat, ei esse alteram deferendam: qui ad utramque animum adiecerit, ne utraque excidat, periculum esse. Qui cum haec dicunt, si de sui tantum ingenij imbecillitate loquerentur,

tur, ferendi essent: nunc, cum ex se ipsis alios metiantur, & quod se praestare posse diffidunt, id uniuerse ac generatim fieri non posse pronunciant, in eo quam uehementer errent, admonendi uidentur. usque eo ne rerum ueterum, & eius ipsius, quam profitemini, philosophiae imperiti estis, ut summam in philosophis ueteribus exstitisse dicendi uim ac copiam nesciatis? ecquis umquam Platonem, aut philosophiae scientia aut dicendi facultate superauit? de quo Cicero bonus in primis aestimator eloquentiae ita magnifice sentiebat, Iouem ut ipsum, si Graece loqui uellet, non alio quam Platonis sermone usurum esse diceret. quid Aristoteles? non & ipse dicendi praecepta unus omnium optime tradidit, & ea dicendi copia fuit, ut eum idem Cicero auro fluentem fluuium nominarit? non Xenophontis summi philosophi ore Musas quasi locutas serunt? non Theophrastus a loquendi diuinitate nomen inuenit? non posterioribus saeculis eam in Carneade uim fuisse proditum est, nullam ut umquam rem confirmandam suscepit, quam non probauerit; nullam impugnandam, quam non euerterit? Sed quid uetera & externa exempla conquirimus, cum recentium & domesticorum copia suppetat? haec ciuitas quam multos & olim protulit, & quotidie profert, qui ut nemini, quin utraque laude praestiterint, ita omnibus,

mnibus, utra potius praestiterint, ambiguum relinquunt? quorum uos adolescentes, per Deum immortalē, exemplum imitamini, neque committite, ut Veneta ciuitas, quae semper toto orbe terrarum habita est secundissima uirorum omni uirtutis et doctrinae laude praestantium parens, per uestram ignauiam, atque desidiam ista tam praeclara laude spoliatur. an uero uos, illis orti maioribus, qui nihil umquam sibi dulce praeter uirtutem, & eruditionem putarunt, quidquam uirtuti, quidquam eruditioni anteponendum esse ducetis? at exterarum nationis, non alio potius, quam Venetorum hominum exemplo, ad eas colendas excitari atque inflammari solent. hic sedem uirtutis, hic domicilium litterarum, hic seminarium quoddam praestantium uirorum esse omnes uno consensu gentes exterarum confitentur. hanc uos tam praeclaram, tamq. magnificam laudem, quae ad hunc usque diem, semper & crenit & floruit, uestra culpa decre-scere ac deflorescere patiemini? non per illos Contarenos, Barbaros, Bembo, Donatos, ceterosq. heroas, consecrata ad omnem posteritatis memoriam nomina, qui numquam in caelum hominum praedicatione conscendissent, nisi, quamdiu uiuere, illam, ad quam mea uos cohortatur oratio, philosophiae cum eloquentia cōiunctionem, posthabita omni alia cogitatione, coluissent.

Hos

Hos spectate adolescentes, hos intuemini, horum de gloria dies noctesq. cogitate, & ad eam uestra industria exaequandam contendite. Habetis in hac ciuitate publice constitutos homines eruditissimos, qui uobis in illo itinere duces optimi esse possint. Quorum me in societatem, licet ualde ipsis omnibus imparem, quando ipsa respublica uocauit, & eo me collocauit in gradu, unde possem in ipsius ciuitatis oculis uoluntatis erga uos meae quotidianas significationes dare: equidem non parcam labori: abiectisq. alijs omnibus curis, quantum conniti atque efficere potero, tantum conferam ad ingenia uestra omni genere disciplinarum liberalium, quantum quidem in me fuerit, excolenda.

D I X I.

D

ORATIO QVARTA

HABITA . ROMAE
XVI . KAL . DECEMBR .
ANNO . ∞ . D . LXIII

VETERI consuetudine receptum est, ut omnes, qui artem aliquam publice docendam suscipiunt, eam primam habeant concionem, qua rationem instituti sui cum eius, quam se tradituros esse profitentur, artis laude coniungant, eoque quidquid habent in dicendo uirium conferant, ut in ea cum utilitatis & emolumenti, tum dignitatis & amplitudinis longe plurimum inesse confirment. Quae consuetudo etsi minime reprehendenda mihi quidem uidetur: quod omnia laudanda sunt, quae ad amplificandam honestarum artium dignitatem, & ad excitandum in hominum animis earum studium

dium pertinent: tamen illud habet incommodi, quod, dum omnes promiscue iisdem fere afficiuntur laudibus, eiusdemque rei gloriam diuersarum artium homines ad suam quisque traduce re ac transferre conantur: fit, ut in uulgus eleuetur omnium auctoritas: & ut, quoties aliquis de quacumque arte quippiam honorifice ac splendide dicere ingressus est, circumfusa multitudo ita eum loqui opinetur, non quod ita sit, sed quod eam tunc artem ornandam celebrandamque suscepit, idem de alia dicturus, si alia sibi extollenda & exaggeranda esset. Ergo, ut qui comoedias aut tragoedias spectant, cum histrionem aliquem in proskenio auro ac purpura fulgentem uiderint, facile intelligunt, illa ornamenta ipsius propria non esse: sed futurum, ut aequae illis indueretur quilibet aliue grege, qui ad tempus eam personam sustineret: ita, qui eiusmodi orationes audiunt, cum hanc aut illam artem magnificis & exquisitis exornatam laudibus uident, statim iudicant nihilo magis eas in hanc, quam in illam, conuenire: futurumque ut eadem de qualibet alia dicerentur, cui orator, tamquam choragus, eas quasi partes mandare atque imponere uoluisset. Quae cum mihi de principio in mentem uenirent, propemodum in eam me sententiam adduxerant, ut eam philosophiae partem, quae ad confirmandos mores,

D 2 insti-

instituentaeque uitae rationem pertinet, quotidianis disputationibus, quantum meae uires ferent illustraturus, nihil initio, quo dignitatem ipsius uobis commendarem, dicendum arbitraver; uerentem, ne cum suis eam modo ac proprijs laudibus extulissim, communes tamen illae nonnullis ac tralaticiae uiderentur. Simul autem illud cogitabam, si qui nondum peruidissent, assidua, & diligens harum praeceptionum tractatio quantum momenti habeat ad bene beateque uidendum, fore, ut breui eis pro mer ipsa loqueretur: ex qua multo id eos melius, multoq. perfectius, quam aut ex mea, aut ex cuiusquam oratione cognituros. Sed ab ea me sententia abduxit amicorum aliter sentientium autoritas, qui cum alia multa, tum hoc argumentum attulerunt: cum haec ipsa philosophia praecipiat, non esse cuiquam temere a publica consuetudine discedendum, minime conuenire, qui eam se traditurum profiteretur, eum in ipso quasi nestibulo illius praecepta migrare. Quo circa dicam hodierno die breuiter & modice de moralis philosophiae laudibus, deque fructibus, quos illa suis cultoribus pollicetur: sed philosophico magis, quam oratorio more; non ut ei quidquam alieni assignam, aut quae ipsius propria sunt, amplificandi causa in maius extollam: quorum alterutrum si coner, ipsa mihi philosophia, ut est

est ueritatis amans, tamquam Achilli Homericæ Pallas, manum inijciat: sed ut nudo ac simplici orationis genere, quale ueritatis proprium esse ait Euripides, ea, quae ad rem facere uidebuntur, exponam. Primum igitur non artium modo, sed omnium omnino humanarum rerum dignitatem atque praestantiam ex fine, ad quem earum quaeque dirigitur, quemque sibi proponit, pendi ac spectari arbitror oportere: ut, quanto cuiusque finis praestantior ac diuiniore est, tanto ipsa ceteris excellere iudicetur. Quo posito: est enim ita perspicuum, ut probationis non indigeat: quis umquam reperietur tanta uipraeditus ingenij, tanta eloquentiae copia instructus, qui se de philosophia, pro ipsius dignitate, uerba facere posse confidat? Non enim illa sibi opes ac copias, quae & saepe possessoribus suis exitio sunt, & tam multis casibus eripi possunt: non honores & imperia, quae, quod concupuerint, multi; quod aspernatus sit, nemo umquam uituperatus est; non quidquam denique proponit eiusmodi, quo & carere sine probro, & abundare sine gloria liceat: sed eam, ad quam omnes aspirant, quam sibi uotis omnibus expetunt, ad quam omnes suas actiones, omnia que consilia referunt, felicitatem. Quanto igitur ceteris omnibus bonis antestat felicitas, tanto philosophia ceteris artibus antecellit. Quod

si tanto studio coluntur artes quaedam, quae nihil sibi aliud, quam lucrum, & rei familiaris amplificationem tum incertam, tum laboris ac periculi plenam proponunt: quanto haec studio digna est, qua parantur uerae illae opes animi, quae non furto eripi, non incendio absumi, non naufragio absorberi possunt: quaeque certam rectamque uiam commonstrant ad persequendum id bonum, quo cetera omnia continentur? Si tanto in honore medicina est, quod habere leuationem morborum, quibus tentatur corpus, bonaeque ualitudinis ac firmitatis tum effectrix esse, tum conseruatrice creditur: qui tandem honores excogitari poterunt ea arte digni, quae se in animis idem effecturam esse profitetur? Nam & praestantior corpore animus est; & huius, quam illius, multo plures morbi, multoque periculosiores. Quod si cui sorte dubium est, excutiat ille paullisper intelligentiam suam, secumque reputet, quam saepe unius hominis ambitio, auaritia, libido integras funditus euerterit ciuitates. His autem & similibus morbis medetur philosophia, eamque in suis efficit animi firmitudinem, quam non uoluptatum illecebrae, non dolorum faces, non diuitiarum splendor, non obscura & contempta paupertas, non honorum sitis, non ignominiae metus, non uitae cupiditas, non mortis terror conuellere ac labefactare possit. Ut enim

enim Olympi cacumen poetae semper quietum esse aiunt: propterea quod altius sit, quam ut eo uis uentorum tempestatumque perueniat: sic philosophorum animus sublimior & excelsior est, quam ut istos status sentiat furentium, & de rebus abiectissimis inter se humi digladiantium cupiditatum. Stat ille, ut in medio mari edita & altissimis defixa radicibus rupes: cuius summa fluctus ne attingunt quidem; infima sic uerberant, non ut eam commoueant, sed ut ipsi frangantur. Nouit philosophus uulgarium uoluptatum blanditias partim puerilium oblectamentorum similes esse, indignas non modo quas consecrentur, sed quas respiciant uiri; partim cum dedecore ac turpitudiue coniunctas, ut satius sit, quouis dolore lacerari, quam uenenta ac pestifera earum suauitate mulceri. Habet alias ex sese proprias ac perpetuas uoluptates, easdemque sincerissimas, nullaque minima quidem permissione molestiae contaminatas, quas ex ipsa uirtute, & ex honestis actionibus carpit: ijs fruitur, ijs mentem pascit, eis se oblectat, eas solas caras ac iucundas habet. Nam ut in beatorum insulis dicuntur esse arbores quaedam adpectu iucundissimae, quarum in ramis toto anni tempore cernere est alios fructus mites iam, & ad maturitatem perductos, alios maturescentes, alios pubentes adhuc, & in primum se flo-

rem induentes: sic in eorum, qui uere ac serio philosophantur, animis toto uitae tempore aliae actiones honestae ac laudabiles confectae iam sunt, & absolutae, aliae in eo sunt ut absoluantur, aliae inchoantur adhuc & informantur, primisque, ut ita dixerim, lineis designantur. Itaque aliarum recordatione ac conscientia, aliarum tractatione ac praesentia, aliarum meditatione & prospicientia sic afficiuntur, nihil ut sibi praeterea iucundum aut amabile existiment. Immen-
sa etiam illa & inexplebilis accumulandarum opum auaritia, quam incertum est, copia an inopia magis incedat, radices agere in animo philosophiae praeceptis confito & exculco non potest. Quid ita? Nimirum quia haec id uel praecipue in suorum animis inserit, naturales opes & terminatas esse, & facile parabiles: eas qui adeptus sit, nihil ei amplius appetendum: non qui plurimum habeat, sed qui minimum desiderat, ditissimum esse: nihil magni faciendum, quod aequo pessimus atque optimus quisque consequi possit. Neque tamen eorum consilium probat, qui aurum in mare abiectisse, aut possessiones suas in cultas ac desertas reliquisse memorantur: haec enim aut ignauorum hominum uidentur, aut pecunia uti nescientium: quorum utrumque in uitio, non in laude ponendum est. Ac fuisse quidem ij, de quibus illa narratur, philosophi: sed rudior illa

illa quaedam, et simplicior philosophia tum fuit: politior nostra haec, & ad usum civilem accommodatior: quae docet, opes, si quis aut a parentibus acceperit, aut industria sua quaesierit, aut alia quapiam honesta ratione ad eas peruenerit, non aspernandas aut reiiciendas esse, sed ita habendas, ut uirtutis, non ut luxuriae, administras. Nam illud mihi quidem permirum uideri solet, quid ita ueteres illi iudicarint, non posse se simul & rem habere, & in sapientiae studia incumbere: qui mihi etiam uidentur, quo facto summam diuitiarum contemptionem significare ac praesefere uoluerunt, eo ipso indicasse nimiam quandam erga eas naturae suae propensionem, si nummos in arcam condere non poterant, ut non omnes cogitationes suas in eandem arcam includerent: neque, quamdiu patrimonium habebant, imperare sibi, ut alijs rebus contemplandis ac cognoscendis uacarent. Equidem numquam eum militem laudauerim, neque fortem habendum duxerim, qui aduersarium a se quam longissime amoueat, ne cum eo manus conferat: sed eum potius, qui & congregiatur, & uincat. Neque uero uideo, qui minus impedimento sit egestas studij, quam diuitiae. Necesse est enim, qui, unde uiuat, non habet, eum sibi uitae subsidia aliunde quaerere: in quo quantum temporis ponit, tantum de sapientiae studijs

dijs detrabit. Melius igitur Philosophia, cui
qui se regendos permittunt, ij opes, si non ha-
bent, non requirunt; si habent, utuntur ut de-
cet: neque unquam torquentur aut agendi cupi-
ditate, aut remittendi metu. Quid ego nunc
de perturbatrice humanarum rerum, optimi cu-
iusque ingenij corruptrice, concitatrice bellorum
omnium, ambitione, quam semper uirere in eo-
rum quos semel occupauit animis, neque umquā
consensescere, grauissimus auctor ait Thucydides,
nerba faciam? Numquid illius umquam faci-
bus accendi poterit pectus, quod insusa prius
philosophiae praecepta irrigauerint? Immo ue-
ro etiam si anrea subiecti ab ea ignis aliquid for-
te conceperit, id totum instillata philosophia
restinguet. Ea enim magistra ac praeceptrice
cognoscimus, uerum decus, ueramq. gloriam
in sola uirtute positam esse: eam qui consecutus
sit, quid alij de se iudicent, non admodum la-
borare oportere: praecipue uero despiciendam le-
uis & imperitiae multitudinis temeritatem,
quae ad mandandos honores caeco saepius & in-
considerato impetu, quam certo, & explorato
iudicio fertur. Praeclare & sapienter Cato:
malle se dicebat, quaerere homines, cur sibi pos-
ta non esset statua, quam si quaerent, cur pos-
ta fuisset. Eodem animo sunt ueri omnes philo-
sophi: esse se, ut de Amphiarao ait Aeschylus,
quam

quam uideri optimos malunt: honores autem &
magistratus aut non petunt, aut alienae, non
suae utilitatis causa petunt: neque, si adepti
sint, exsultant: neque, si repulsam tulerint, an-
guntur animo, sed placate id & moderate fe-
runt: aut, si quando dolent, reip. dolent uicem,
non suam. Caesarem ferunt, cum pontificatum
petiturus ad comitia descenderet, matri dixisse,
illam eo die aut pontificem habituram filium,
aut exulem. Iam tum praesagire ac praecogno-
scere licebat, ambitionem illam ingens aliquod
malum ciuitati daturam. Itaque, quid postea ef-
fecerit, uidemus. At Cato, in petitione prae-
turae etiam Vatinio posthabitus, aequissimo,
ac moderatissimo animo tulit. Ita sunt philoso-
phi: maximam uoluptatem in praetermitten-
dis uoluptatibus, maximas opes in quieto, ac
contento suis animo, maximam gloriam in non
ambienda gloria ponunt. Satis honoratum pu-
tant esse, qui honore dignus sit: satis magnum
regem, qui seipsum regere; satis potentem impe-
ratorem, qui cupiditatibus suis imperare possit:
qui uero eis plane domitis ac subactis iugum ra-
tionis, quod illae ne conentur quidem umquam
excute, imposuerit, ab eo omnes aliorum uicto-
rias triumphosq. superatos. Quod si libidinem,
auaritiam, ambitionem pestes quasdam ac fu-
rias esse nonimus, quae funditus humanam ui-
tam

ram conturbent: quantus bonos habendus est philosophiae, quae se omnes earum conatus repulsi-
ram, omnes igniculos repressuram, omnia semi-
na elisuram, non magnificentius, quam uerius,
pollicetur? uidere nos opinor, quam se latus ora-
tioni meae campus ostendat, si, quaecumque hoc
loco se offerunt, persequi, & in singulis insistere
atque immorari uelim. Nam cum uirtus nulla
sit, de qua non splendide, & ornate dicere; nul-
lum uitium, in quod non grauiter, & copiose in-
uehi liceat: qui quid de eorum utrolibet dici po-
test, idem ad philosophiam laudandam accom-
modari potest: quam uirtutis indagatricem, ui-
tiorum expultricem Latinorum, omnium elo-
quentissimus uere ac merito nominauit. Sed
non committam, ut cuiquam uidear transilire
eos terminos, quos initio pegi: potiusq. repre-
hendi me patiar, quod multa, quae fusi-
us explicare licuisset, compresserim, ac coartauerim,
quam quod in ulla re dilatanda euectus sim lon-
gius iusto, neque satis mihi temperare potuerim.
Nunc illud mihi etiam atque etiam considera-
te: ceterarum omnium artium fines, neque eos
modo, sed omnia prorsus, quae bona putantur in
uita, nisi quis philosophiam uitae ducem ha-
beat, pestifera ac perniciosa esse. Da homini
non philosopho opes ac copias: da honores atque
imperia: da firmam ualetudinem: da gladiato-
rium

rium totius corporis robur: da multarum magna-
rumq. rerum cognitionem ac scientiam: da flexa-
nimam illam, ut poetae uocant, & omnium re-
rum reginam eloquentiam: da quidquid in filiis
parentum uotis optari solet: quo eiusmodi plu-
ra in talem hominem congesseris, eo illum magis
& in suam & in aliorum perniciem armaueris.
Opibus abutetur ad suam libidinem explendam:
imperijs ad alienam libertatem opprimendam:
firmitate & robore ad obeunda facinora: scien-
tiam copiamq. dicendi ad circumueniendos ci-
ues suos, ad perturbandam remp. ad omnia deni-
que tum sacra, tum profana permiscenda, & e-
uertenda conuertet. Da haec eadem, uero, mini-
meq. fucato philosopho: deum quendam ad bene-
faciendum humano generi e caelo demissum esse
dices. Atque hoc illud est, quod in Alcibiade mi-
nore, siue Plato, siue Xenophon disputat, ea quae
suapte natura bona sunt, sine scientia eius quod
optimum est, quam eandem & philosophiam es-
se statuo, ad perniciem non ad salutem ualere.
O praeclaram laudem philosophiae, cuius ope ne
mala quidem nocere; qua detracta, ne bona qui-
dem prodesse possunt. Merito dixit Plato, nul-
lum a dijs datum esse hominibus ea maius aut
praeclarius donum. merito Cicero, unum diem
ex eius praeceptis actum immortalitati antepo-
nendum. Neque uero non illud ad eius, de qua
proprie

proprie sermo nobis institutus est, philosophiæ laudem ac commendationem facit: quod omnia propemodum, quæ a ueteribus de philosophia honorifice dicta sunt, ad hanc pertinent, quæ in uitæ ac morum emendatione uersatur. Non enim Plato, cum illam nobilissimam uocem, tam quam ex oraculo, edidit, tum demum beatas ciuitates fore, cum aut regnarent philosophi, aut reges philosopharentur, intellexit, tum id euenturum, cum reges aut in differendi subtilitate, aut in peruestigandis rerum naturalium causis occupati essent: quæ quamquam præclara sunt, longissime tamen absunt ab eo, ut beatas respublicas efficere possint: sed, cum uirtutis pulchritudine incensi omnes uires suas ad eam non cognoscendam modo, sed exercendam, excolendam, propagandam contulissent. At contra quidquid inanibus imperitorum ac maledicorum sermunculis aduersus philosophiam iactatum est, quoscunque in eam aculeos scurrilis quorundam libido coniecit, quidquid ad minuendam ipsius dignitatem ueteris comoediæ licentia effudit, id omne, si diligentius excutiat, ad dialecticos potius, et ad phisicos, quam ad politicos, pertinere uidebitur. Quod si ullus in orbe terrarum locus est, ubi politice florere, suamque dignitatem obtinere deceat, Romæ id Romæ potissimum fieri debet: cui urbi a primo ipsius

ipsius ortu diuino permissu datum est, ut alijs imperaret: unde leges, unde iura, unde religionem ceteræ notiones & olim petierunt, & nunc petunt: unde quondam exsisterunt tam multi clari uiri, qui hæc præcepta, quæ nos tradituri sumus, exemplo suo comprobarunt. Nolite enim putare illa lumina, Camillos, Curios, Fabricios, Fabios, Scipiones, Laelios, ceterosque præstantes uiros, quos olim hæc urbs innumerabiles tulit, quorum quotidie nomina auditis, facta legitis, monumenta cernitis, statuas tanta cum admiratione intuemini, quod de philosophia neque disputarunt fere, neque scripserunt, eo minus philosophos fuisse. Vita illi, non oratione; factis, non dictis; moribus, non sermonibus, philosophabantur: quod pulcherrimum ac uerissimum est philosophandi genus. Integritatem, iustitiam, fidem, fortitudinem, omnem denique uirtutem & colebant ipsi, & alios colere iubebant. eo ad tantam maiestatem atque amplitudinem peruenerunt, ut pleraeq; gentes, quod ipsæ olim a talibus uiris subactæ ac superatæ sint, quam quod ipsæ alias denicerint, præclarius sibi ac gloriosius ducant. Quantam oportet gloriam fuisse uincientium, cum uicti tot post sæculis gloriantur? Eorum ego potissimum exemplis, adolescentes, incitabo uos quotidie atque exacuam: neque ullum ex Aristotele præceptum

ceptum proferam, cuius non ex hac urbe plurima maximeq. illustria exempla repetantur. Constitui enim, quando PIVS optimus ac sanctissimus Pontifex, qui ipse omnis uirtutis perfectissimum exemplar est, eum mihi honorem detulit, ut a me uirtutis & officij praecepta uobis proponi atque explicari uoluerit, modis omnibus eniti, ut ea non arido, & inculto, & molestis impli cato quaestionibus orationis genere prosequar: sed, quantum id quidem in me erit, florido, & ubere, & quasi stellis quibusdam, ita petitis ex uetere historia exemplis illuminato atque distincto. Peto autem a uobis, ut, si & in ijs rebus, quas tractare institui, summam dignitatem inesse cernitis, & me nullis uigilijs, nullis laboribus, nulli denique rei parcentem, ut uestris commodis consulam, uidebitis, industriam meam diligentia ac beneuolentia uestra adinuuetis.

D I X I.

ORATIO QVINCTA

HABITA . ROMAE

VII . ID . NOVEMB.

ANNO . CO . D . LXIV

UPERIORI anno, cum in iunctum mihi Pontificis auctoritate munus obire inciperem, multa dixi de laudibus Philosophiae, cohortatusque uos sum quam potui diligentissime, si tranquillitatem uitae, si libertatem, si dignitatem atque honestatem, si salutem denique & uestram & publicam caram haberetis: ut, quae ars tranquillaret animos, quae eos a terribissima uitiorum seruitute in iustam plenamque libertatem assertos ad uerum decus, quod in uirtute positum est, traduceret, quae denique & singulos priuatim & publice totas ciuitates conseruaret, eius in studium toto pectore, alia omni co-
E gitatione

gitatione posthabita, incumberetis. Quam cohortationem meam etsi non praeteruectam esse aures uestras, sed in animis plurimorum penitus insedisse uel ex eo probabiliter intelligi potuit, quod mihi postea ex hoc ipso loco philosophiae praecepta tradenti satis frequentes assiduam operam dedistis, facere tamen pro meo erga uos amore non possum, quin nos hoc quoque tempore non adhorter tantum, sed obsecrem etiam & obtester, qui iam iter illud ingressi estis, ut constanter persequamini: qui nondum, ut id uobis, primo quoque tempore ingrediendum esse statuatis. Nulla enim uitae pars, nulla uiuendi ratio, carere fructu, qui ex eorum, quae nos quotidie tractamus, cognitione percipitur, sine maximo incommodo potest. Magnum est, fateor, rerum naturalium principia causasque nosse: siderum ceterorumque corporum caelestium situs, magnitudines, interualla scientia comprehensa tenere praeclarum: illa uero etiam quam in haec inferiora uim habeant, quidque ad quamlibet multos annos effectura sint, sine ullo errore posse praedicere, prope diuinum. Sed certe, quod ne illi quidem ipsi, qui ea se docere profitentur, negauerint, eorum, in quibus nostra exercetur industria, & fructuosior cognitio est, & perniciosior ignoratio. Itaque ut nos ipsi qui abdita illa & retrusa tractant & ingenij acumine, & do-

ctrinae

ctrinae magnitudine, & rerum admirabilitate non inuiti cedimus: ita ipsi nobis, nisi ualde ini qui sunt, ea, quae disputantur a nobis, & magis necessaria esse, & uberiores hominum generi fructus asferre fateantur necesse est. Nullus enim umquam, quod illa aut non teneret, aut etiam neglegeret, minus propterea uir bonus, aut minus utilis patriae ciuis existimatus est: haec aut ignorata aut neglecta, non singulos modo perdiderunt homines, sed integras funditus affligerunt & euerterunt ciuitates. Nos quae adolescentium, quae constantis aetatis, quae senum officia sint, quaerimus: nos quid domi, quid militiae, quid a priuatis, quid ab ijs, qui cum imperio sunt, praestari debeat, disputamus: ex nobis intelligit pauper, quo modo tolerare inopiam; diues, quomodo uti diuitijs debeat: a nobis quid inter patrem & liberos, quid inter uirum et uxorem, quid inter fratres, cognatos, amicos, ciues, quid denique inter omnes homines obseruari par sit, explicatur: nos fortitudinis, nos temperantiae, nos liberalitatis, nos iustitiae, ceterarumque uirtutum uim atque naturam disputationibus nostris patefacere atque illustrare conamur. Sine horum praeceptorum cognitione multa conticescet eloquentia, manca & mutila erit iuris legumque cognitio: illa ipsa domina & regina artium theologia animos requirit diligen-

et harum rerum tractatione praeparatos atque praecultos. Quae cum ita sint, quamcumque quis uitae uiam ingredi parat, ita statuere debet, ceterarum philosophiae partium cognitionem sibi & utilem & honorificam, huius plane necessariam esse. Sed sunt quidam peruerso homines ingenio, qui causas, propter quas & ipsi a pulcherrimo studio abstineant, & ab eodem ceteros auocent, commiscuntur. Partim enim communia & contrita esse dicunt, quae hic docentur, ut ad ea percipienda doctore nihil opus sit: partim non habere eam uim, ut ad uirtutis studium excitent. cuius rei argumentum capiunt ex eo, quod innumerabiles & olim fuerunt, & hodie sunt, qui cum haec omnia se scire profiteantur, nequissime tamen & flagitiosissime uiuunt. Quibus utrisque breuiter respondere institui: & efficere, si possum, ut ij, qui ista temere iactant, cognoscant errorem suum: cumque se nihil dicere uideant, sententiam mutant: sin minus, nihil est enim difficilius, quam uincere pertinaces: certe quidem, ut ne alij stultitiae & malenolentiae plena eorum oratione moueantur. Primum igitur agamus cum istis, qui, ut ad cibos nimium dulces, ita ad disputationes nimium apertas & faciles nauseare se dicunt. Ex quibus libenter quaesierim, qui tandem fiat, ut, quibus rebus omnes ad alia studia inuitari atque allici

allici solent, iisdem se ipsi ab hoc studio auerti absterreque dicant. Certe enim, cum ea, quae docentur utilia & praeclara sunt, si eodem accedit, ut clara, perspicua, aperta, cognitu facilia sint, eo maiores concursus ad eos qui illa docent fieri constat. Quid igitur cum illis agas, qui, quae res ad concilianda ceterorum studia plurimum ualere consuevit, ea se ipsi tardari ac retrahi aiunt? Ego uero, etiamsi praecepta uirtutis quamlibet multis obstructa difficultatibus forent, laborandum tamen, & sudandum, & numquam, nisi eis cognitis ac comprehensis, conquiescendum putarem: nedum ea, quia, ut isti uolunt, a quolibet non tardissimo neque inertissimo percipi possunt, omittenda aut minoris facienda censeam. An de rebus ad uitam nihil pertinentibus inter homines eruditissimos summa contentione disputabitur, in eisque, quia inuolutae & prope inenodabiles sunt opera praeclare collocari uidebitur: haec quae uitam omnem continent, ut nimis obuia & in medio posita, negliguntur? Quamquam quid diutius ita disputamus, quasi eis concedamus, quod nolunt, nihil hic doceri, quod non aut etiam nullo natum sit, aut quiuis sine doctoris opera facile consequi possit? Ergo ille omnium, qui tunc erant, mortalium, ut creditum est, sapientissimus Socrates, qui nulla umquam alia de re,

quam de uirtutibus & uitijs disputauit, uulgaribus & satis per se notis in rebus spatium aetatis omne consumpsit? Quid Plato? quid Xenophon? quid Aristoteles? quid ceteri suae quisque aetatis principes uiri? quid erat causae, cur tam multa in hoc genere scripta posteritati relinquerent, si nihil egregium, nihil exquisitum, nihil excellens, sed ea tantum, quae quilibet e populo satis per se intelligeret, litteris mandaturi erant? Videlicet, quia iustitiam, fidem, temperantiam, liberalitatem omnes assidue in ore habent, neque quisquam est, ne ex ima quidem faece uulgi, quin se de eiusmodi rebus optime iudicare posse confidat, iccirco nullam magnam eruditionem in eis cognoscendis sitam esse arbitrantur. Quod tamen longe secus est: inter estque nimium quantum inter eos, qui tantum tenent nomina, & eos, qui ex eruditorum hominum scriptis ac sermonibus de rebus ipsis uere iudicare didicerunt. Plena est exemplorum uita communis, ex quibus facile intelligi licet, quam saepe uulgus hominum in iudicandis uirtutibus uitijsque fallatur. Quod ni ita est, cedo causam, cur qui mimis, lenonibus, parasitis, adulatoribus plurima largitur, & suo & multorum iudicio sint liberales: cur multi restricti tenaces, sordidi, qui facilius patiantur sibi dentem unum ex ore excuti, quam nummum

unum

unum ex arca moueri: parcimoniae ac frugalitatis nomen ferant: cur tam multi ad audiendum proiecti & temerarij commendentur pro fortibus, tam multi timidi & ignaui pro cautis & consideratis praedicentur. Quid? iurisperitorum uigiliae in quo consumuntur: quid spectant eorum labores, quae in re eorum acutissima exercentur ingenia, nisi ut uidere ac diiudicare possint, quid in quaque re iustum iniustumue sit? Non igitur, ut nimium facilis, despicenda est ars ea, quae uirtutum omnium uim naturamque pertractat, cum in una uirtute cognoscenda uideamus tamdiu, tanta diligentia, ab hominibus summo ingenio praeditis laborari. Informauit quidem natura & impressit in animis nostris adumbratas quasdam uirtutum & uitiorum omnium notiones: sed illae tantam uim non habent, ut quisquam eis fretus confidere debeat, se sine disciplina uere de rebus expetendis fugiendisq. iudicaturum. Quod si nos nihil aliud, nisi haec tam utilia, tamque salutaria quamlibet nudo et inornato dicendi genere traderemus, calumniari tamen nemo nos posset, nisi alienae nimis iniquus aestimator industriae, ut in rebus nimium peruulgatis & facilibus occupatos. Nunc cum & ad salubres animorum epulas condimentum sermonis, quantum in nobis est, adhibeamus: & res suapte sponte pulcherrimas, tum

E 4 prae-

praestantissimorum omnis aevi scriptorum testimonijs fulcire ac corroborare, tum insatiabili quadam ueterum exemplorum copia exornare atque illustrare soleamus: tamen ne inuenientur, qui eleuare labores nostros audeant: quaeque praestantur a nobis ijs sudoribus, ac uigilijs, quarum ipsi nobis conscijs sumus, ea quemlibet unum e multis ludibundum perficere posse contendant? Qui si periculum facerent ipsi, quam non quarumlibet uirium sit munus hoc, ita, ut nos facimus, sustinere & exsequi, sortassis, experientia edocti, minus de se elate ac magnifice sentirent, minus de alijs maledice contumelioseque loquerentur. Sed omittamus istos. nescio enim quomodo factum est, ut de re dicere ingressus, de me plura quam uolueram dixerim: quod ipsum ut facerem, quorundam me hominum, quos nominare nihil necesse habeo, iniquitas coegit. Difficilior cum eis luctatio est, qui negant, sermonibus nostris quemquam ad uirtutem incitari: idque ex eo colligunt, quod saepissime contingit, ut qui optime loquuntur pessime uiuant. Nos uero si diceremus eam in disputationibus philosophicis inesse uim, ut ex audientium animis uitia radicitus euellere, uirtutesque eisdem ingenerare possent, merito ut uani atque inepte gloriosi reprehenderemur. Multas magnasque mercedes, ut ait Theognis, ferrent philosophi, si, quemadmodum

Circe

Circe herbis & cantibus suis homines statim conuertebat in feras, ita ipsi suis sermonibus ex feras homines facerent, id est, homines ferarum simillimos ad uirtutem a uitio, ad rationem a furore, ad humanitatem ab immanitate reuocarent. Et tamen aliquid se aliquando eiusmodi effecisse philosophiae gloriari licet. Producet enim Polemonem ab infami uita moribusque perditissimis ad bonam frugem & ad seueritatem unica Xenocratis disputatione reuocatum. Sed ut non peraeque in omnibus campis agricultura, ita non in omnibus animis philosophia idem efficit. Illud quidem certe negari non potest, aut nullam omnino esse artem, quae medeatur animis, quae quanta sit in uitijs deformitas, quanta in uirtute dignitas, doceat, quae ab illis auertrat, ad hanc incitet; aut eum honorem philosophiae potissimum esse tribuendam. Quod autem obijciunt plerosque philosophorum factis dogmata sua euertere, neque ignem aquae magis contrarium esse, quam eorum mores orationi: ita enim loqui, ut uitio, ita uiuere, ut uirtuti bellum indixisse uideantur: utinam tale esset, ut id nobis insitiari liceret. Est enim acerbissimum negare non posse, quod sit turpissimum confiteri. Sed quoniam ijs, quae omnibus nota sunt, fidem abrogare uelle dementiae est: non negabimus uerum esse, quod obijcitur: tantum deprecabimur,

dimur, ne propter hominum uitia res ipsa in inuidiam uocetur, ne ue, quorum facta merito auersamur, eorundem sermonem immerito repudiamus. Ut enim quorundam ex Epicureis dogma reprehenditur, uita laudatur: sic horum uitam reprehendere, doctrinam amplexari debemus. Polycletem insignem statuarum opificem tradunt librum de artificio suo edidisse, quem Canonam, idest Regulam inscripsit: quo libro omnia, quae in statua hominis fingenda obseruari conueniret, quae singularum partium minimarum maximarum figura esset, qui situs, quae inter se proportio, subtilissime & accuratissime persecutus est. eodem autem tempore statuam a se factam publice proposuit, in qua ea omnia diligentissime obseruata erant: ne quid praecipere alijs uideretur, quod non ipse praestaret: quam statuam ipsam quoque Canonam nominauit. Vellem eandem rationem philosophi teneremus: neque tantum traderemus alijs praecepta, ad quae uitam suam dirigerent, uerum etiam uitam nostram ad ea conformatam ostenderemus. Magna sine ulla dubitatione praeceptis nostris ex eo accederet auctoritas. Sed, quando id optandum potius, quam sperandum uidetur, quod in frugibus, in fetibus arborum, in corporibus animantium, quibus uescimur, facimus, ut refectis & amputatis ijs, quae inutilia sunt, ijs, quae prodesse possunt,

sunt, ut amur, idem in hoc genere philosophorum faciendum est, ut, reiecta eorum turpi flagitiosaq. uita, grauem seueramq. doctrinam non auribus tantum, sed multo magis animis combibamus. Non enim, si qui ex medicis cibo se & potu aliquando ingurgitant, eo illis continentiam praecipientibus, qui sapiunt, minus parent: sed, illi quidem quid agant, non laborant: artis autem ipsius placitis & decretis obtemperant. Nam cum alicuius mores & praecepta congruunt ac concinunt: tunc aut utraque laudanda sunt, aut utraque uituperanda: cum discrepant & dissident: causa nulla dici potest, quin alterum retinendum sit, alterum reiiciendum, horum a dictis facta ita distare constat, ut non caelum a terra longius distet: sunt autem facta turpissima: igitur sermones quibus ea ipsa facta damnantur, ac reprehenduntur, dignissimi qui audiantur. Atque, ut medici, quo maiorem auctoritatem arti suae concilient, solent interdum enumerare quosdam e praecipuis auctoribus disciplinae suae, qui, quod ita se compararunt, ut praecepta sua non ostentationem scientiae, sed legem uitae putarent, diutissime saluberrimeque uixerunt: ita nos nihil, si uolumus, impedit, quam libet multos philosophos nominare, qui, quod decretis suis paruerint, quasque leges alijs proponebant, ipsi seruauerint, merito sunt apud omnes popu-

populos nunquam intermorituram gloriam consecuti. Illi fortassis nominabunt Hippocratem, Asclepiadem, Galenum: quorum primus usque ad annum centesimumquartum aetate prouectus est. alter eo processit artis suae fiducia, ut ausus sit cum fortuna sponsonem facere, ne medicus haberetur, si ullo umquam morbo tentatus esset: & uictor, cum ad extremam senectutem sine ullo morbo peruenisset, scalarum lapsu exanimatus est: tertius cum imbecilliori ualetudine usus esset adolescens, ita eam arte correxit, ut ad septuagesimum annum peruenerit. Nos e philosophiae castris, ad repellendos ipsius uituperatores, primum quidem in aciem eduemus, illud honestatis, illud modestiae, frugalitatis, innocentiae, fortitudinis, omnis denique uirtutis specimen & exemplar Socratem: qui ita locutus est, ut ex eius sermonibus omnes quae postea consecratae sunt philosophorum disciplinae fluxerint: ita uixit, ut hodie quoque nomen illius non hominis, sed integritatis & innocentiae nomen putetur. Cui succedet par illud nobile in eodem institutum ludo Xenophon & Plato: quorum uterq. summam in dissimili genere eloquentiae laudem patri uitae gravitate cumulauit. Proxime hos Xenocrates: de cuius eloquentia dicit Polemo: de continentia Pbryne: de frugalitate & contemptione pecuniae Alexander: de fide & iustitia uni-

uersus

uersus populus Atheniensis, qui eum, dicto publice testimonio, ad aras iurandi causa accedentem, una uoce renouauit, ac iurare uetuit: parum sibi decorum ratus, tam spectatae fidei uiro, nisi iurato, non credidisse. Inde aeternum Alexandri crimen Callisthenes, unoq. uerbo tota uetus Academia, & Lyceum, & illa non tam Myconis & Polygnoti picturis, quam Zenonis & Chrysippi disputationibus nobilitata porticus, quibus ex omnibus quasi uirtutis & doctrinae officinis innumerabiles uiri incertum doctiores an meliores prodierunt. Agmen claudent Epictetus, Plutarchus, Musonius, ceteriq. illi aetati suppare, quos ita philosophatos accepimus, ut ijs, quibus cum uiuebant, ad omnia recta et laudabilia, non uoce magis quam exemplo, praeirent. His copijs facile speramus fore, ut eorum, qui philosophiam maledictis incessere audent, retundatur audacia. Qui si ita uicti erunt, ut deinceps in nostrum se numerum aggregari uelint, & in eius ipsius, quam oppugnabant, castris stipendia facere incipiant, uictoriam adepti erimus longe ei dissimilem, quam ueteres Cadmeam nominabant. Illa enim & uictori luctuosa erat, & uicto: haec et uictoribus erit laetitiae, & uictis salutis. Sin, cum se fractos ac perculos uideant, permanebunt tamen in eadem prauitate atque obstinatione animi: & ut ignaui canes, philosophiam,

phiam, ad quam propius accedere non audent, eminus allatrabunt: uos tamen, optimi adolefcentes, quorum causa hic a me institutus est sermo, quibus mei labores seruiunt, quorum ad utilitatem omnes mei conatus, omnes uigiliae, omnia studia referuntur, urgete constanter propositum: neque patimini uos cuiusquam sermonibus a suscepto studio abduci. In ea aetatis parte constituti estis, in qua & ingenium ad omnia percipienda docilius, & corpus ad tolerandos studiorum labores firmitus esse consuevit. Videte, ut eam ijs in studijs collocetis, quae uobis olim maximo & usui & ornamento futura esse cognoscitis. Atque, ut obrectatoribus nostris eripiat omni ansam maledicentiae, connitimini, quantum potestis, ut uirtutis & officij praecepta, quae ex me quotidie audietis, non tantum excipiat animo, uerumetiam uita & moribus exprimatis.

D I X I.

ORATIO SEXTA

HABITA . ROMAE
POSTRIDIE . NON . MART,
ANNO . ∞ . D . LXV

QUOD principio me, cum hos libros explicare ingrederer, dicere meministis, accuratam eorum tractationem et intelligentiam cum ad omnes uitae partes utilissimam, tum ijs, qui in iure civili excellere, locumque aliquem, non inter circumforaneos istos clamatores, sed inter ueros & graues, & ueterum illorum simillimos iurisperitos obtinere meditarentur, necessariam esse: id & aliqua iam ex parte, quam uerum sit, iudicare potuistis, & ex ijs praecipue, de quibus in hoc libro disputabimus, intelligitis. Ingrediendum enim nobis est duce & quasi myslagogo Aristotele in augustissimum & religiosissimum

giosissimum iustitiae templum; lustranda oculis omnia illius adyta: contemplanda in primis ipsius deae forma: & tum quae quantaque uis illius potestasq. sit, tum quibus ipsa se rebus, quibus ritibus coli gaudeat, cognoscendum est. Haec illa est, auditores, omnium domina & regina uirtutum: a qua in omne hominum genus leges & iura manarunt: quae benefactis honores & praemia, malefactis ignominias & supplicia proponens, studia bonorum excitet, malorum improbitatem coercet: qua sublata, non domus ulla, non ciuitas, non hominum inter se societas, non ipsa denique uniuersitas rerum stare ac tueri se punctum temporis posset. Etenim, quoniam hodiernus dies ceterae disputationis prolusionem modo quandam habiturus est: dabitis mihi hanc ueniam, ut, paullo altius huius sermonis principia repetens, percurram ea, quae, priscis temporibus, summa sapientia praediti homines de Iustitiae tradiderunt. Iustitiae originem a caelo esse dicebant: illic eam & uigere, & ex omni aeternitate uiguisse: certo illic ordine atque immutabili quadam lege gubernari omnia: ideoque aeterna atque immortalia esse. In ijs autem, quae sub orbem lunae subiecta sunt, absolutam quidem illam & omni ex parte perfectam iustitiam materias uitio cerni non posse: esse tamen aliquam caelestis illius imaginem, alibi

alibi expressiorem, alibi minus expressam: futurum enim alioqui, ut permiscerentur ac corruerent omnia. Atque ut quaeque res plura & certiora illius uestigia retineret, ita esse eam perfectiorem, stabiliorem, immortalitati uicinior: ut pauciora minusq. certa, ita minus perfectam, minusq. constantem, pluribusq. casibus atque interitui denique obnoxiam. In elementis hoc primum notari uolebant: eaq. dupliciter considerabant: quatenus unumquodque eorum totum quiddam atque integrum est: & quatenus ad compositionem, quasiq. coagmentationem ceterorum corporum particulae quaedam illorum assidue permiscantur ac temperantur. Totam igitur elementa, nisi sedes ac regiones sibi a natura datas atque attributas obtineant, si irruere in alienas & migrare conentur: si ignis proxime sibi suppositam animalem spirabilemq. naturam depascat, & absumat: si aqua non contenta ijs terminis, quos pegit Deus, terram operiat & obruat: quis non intelligit, peritura funditus omnia, & talem quandam confusionem, qualem poetae ante orbem conditum fuisse fingunt, consecuturam? Quid cum partes eorum copulari ac coalescere ad alia corpora progignenda & constituenda oportet: nonne iustitia quadam temperationis illius moderatrice opus est: ut tantum cuiusque pro rata portione, quantum

F satis

satis est, admisceatur? In illa etiam quadriper-
tita tempestatum uarietate, qua distinctus est an-
nus, idem obseruari posse dicebant. quae cum ita
eunt, ut quadam ipsius naturae quasi lege sanc-
tum est: hoc est, cum & tellus conceptis semini-
bus hiberno frigore adstringitur, & uernis mo-
dicis imbribus ac tepore laxatur; cum & fru-
ges fructusq. arborum aestiuis caloribus probe
percoquantur, & eodem sub autumnum remit-
tente se paulatim ac frangente mitescunt: tum
& saluberrimus annus est, & maxima rerum
ad uictum necessariarum ubertate ac copia insi-
gnis. cum contra fit, tum & caritas exsistit anno-
nae, & uarijs morborum generibus omne genus
animalium tentari solet. Cumq. unusquisque
nostrum duabus ex partibus coniunctus concre-
tusque sit, corpore & animo: earum partium ex
utraque quae iustitiae iniustitiaeque uis esset, li-
quido perspicui posse adseuerabant. Omnia enim
mala, omnia damna, omnem perniciem & corpo-
ribus & animis ex iniustitia euenire: iustitia sa-
lutem, incolumitatem, bona denique omnia effici
ac contineri. Nam cum in corporibus quattuor
sint, quae quattuor elementis proportionem respon-
deant, igni flamma bilis, animae sanguis, aquae pi-
tuita, bilis atra terrae: quamdiu haec cum ae qua-
litate quadam inter se permista sunt, ualemus
ac uigemus: cum eorum aliquod aut potentius,
aut

aut infirmius, aut plus aut minus iusto est, aut se
a communione ceterorum segregauit: conflicta-
mur uarijs morbis, tandemq. interimus. Qua
de re principis medicorum Hippocratis in libel-
lo de natura hominis haec uerba sunt. Corpus
hominis habet in se sanguinem & pituitam &
bilem duorum generum, flauam & nigram: ex
ijs omnibus ipsius corporis natura est: eis fit, ut
& doleat, & bene ualeat. Bene igitur ualet,
cum ea moderate inter se affecta sunt & tempe-
ratione & potestate & copia: maximeq. si per-
mixta sint: dolet autem, cum eorum aliquod aut
plus aut minus est, aut in corpore secretum, ne-
que cum ceteris omnibus temperatum. Haec Hip-
pocratis uerba ipsa expressi: ex quibus intelligi-
mus, in aequabilitate, cuius effectrix iustitia
est, sitam esse bonam corporis constitutionem.
Sed ne ali quidem corpus utiliter ac salutariter
sine aliqua imagine iustitiae potest. Nisi enim
uis aliqua sit, quae & siccum & humidum ali-
mentum ubi iam coctum atque confectum & in
succum ac sanguinem conuersum est, aequabili-
ter distribuat, ac dispertiat, atque id quod cui-
que parti aptum & accommodatum est, et quan-
tum opus est tribuat, neque alias partes tumidas
& redundantes, alias exhaustas & enectas esse
patiatur: facile intelligimus, haec tam admira-
bilis fabrica corporis nostri quantam deformita-

tem habitura & quam cito ruitura sit. Atque haec in corporibus. Quid in animis? quantum bonorum a iustitia, quantum malorum ab iniustitia effici creditis? In quibus cum pars una sit, qua intelligimus, qua ratiocinamur, qua proxime diuinam naturam accedimus: altera, quae rationis ipsa quidem per se particeps non est, sed obtemperare tamen rationi potest: cum quod fieri ius est, id sit, hoc est, cum pars illa superior imperat, & tamquam habenas tenens, currum regit: paret altera, & quo illa cumque ducit sequitur: tum omnis honestas, omnis dignitas, omnis officij ac uirtutis splendor elucet. at cum excusso ac depulso rationis iugo, cupiditas, quasi seditio sus aliquis ac turbulentus ciuis, fasces arripit, in arcem inuadit, mentem de sua sede contra ius fasque deturbat: tum, ut nauis discordibus acta uentis, sic hominis uita contrarijs & inter se pugnantibus foedissimarum libidinum flatibus agitata, in omnem scelerum ac flagitiorum turpitudinem praeceps ruit. Ipsis igitur & animorum & corporum nostrorum inter se partibus, ut utrisque bene ac beate sit, iustitiam quandam intercedere necesse est. Sed idem in societatibus conuictuque hominum multo euidentius multoque illustrius, cernitur. Quo modo enim patrifamilias cum uxore, cum liberis, cum seruis, quae primae coniunctiones sunt, conuenire pote-

poterit: quae in omnibus uita erit, nisi & ille iuste imperet, & hi iuste pareant? Si uir in uxorem iniurius ac contumeliosus esse uelit, neque eam pro comite indiuidua uitae, pro diuinorum humanorumque omnium socia, sed pro scorto aut pro ancilla habere: si uxor sua domestica curatione non contenta, implicare se alijs rebus & uiri partes praeripere conetur: neque se ei morigeram praebeat: si uterque liberos in seruorum, seruos in pecudum loco ac numero habeat, duriorque eos quam ius est imperio premat: si liberi parentum, serui dominorum imperium detrectent, eisque obtemperare ac dicto audientes esse abnuant: quis non uidet nullam in domo ita instituta concordiam, nullam beneuolentiam, nullam animorum uoluntatumque consociationem, plena perpetuo omnia rixarum, discordiarum, querellarum, contentionum fore? ut in qua libet solitudine, in quamlibet uastis ac desertis, & ab omni hominum cultu ac consortio remotis locis suauior uita, quam in ea domo, unde iustitia exsulet, esse uideatur. Ita omnem fructum, omnem dulcedinem, omnem amabilitatem uitae, uitam denique ipsam tollit e uita, qui iustitiam tollit. Egrediamur, si uidetur, domo: & in forum ac publicum prodeamus. Quis est omnium, qui eum, quem iniustum esse opinetur, aditu, congressione, sermone dignum iudicet?

quin eum, quasi maleficum aliquod & noxium animal, refugiat, auersetur, odio habeat? quin eius concursus dirum sibi ac taetrum atque ominosum putet? Quamuis enim omnia uitia bonis uiris odiosa atque inuisa sunt: tamen iniustitia praecipue alienat ab ijs, in quibus est, aliorum animos: omniumq. sibi odia constat, conciliat, colligit. Ceteris uitijs affectos aliquo modo ferimus: quibusdam ignoscimus: quibusdam non nimis offendimur: quibusdam in hac uitae ac morum corruptione etiam oblectamur: prodigos multi amant: amaros tolerant: multos aliena in temperantia non offendit: qui uoluptates nimis refugunt, etiam seueritatis ac castimoniae laudem ferunt: audacium in bello interdum aliquis usus est: timidus & nimis cupidus uitae ignoscitur: iniustus communi omnium mortalium odio flagrat: suis, alienis, ciuibus, peregrinis, notis, ignotis iuxta omnibus inuisus, exosus, intolerandus est. Itaque etsi illud omnibus hominibus a natura tributum est, ut raro sua uitia agnoscant, eaque modis omnibus tegere & occultare conentur, aut etiam eis uirtutum nomina imponere: ut se prodigi pro liberalibus, auari pro parcis ac frugi, timidi pro cautis ac consideratis, audaces pro fortibus haberi & praedicari uelint: facilius tamen reperiās, qui se auarum, timidum, audacem, libidinosum, quam qui iniustum esse

esse fateatur. Quinetiam ceteris uitijs suis hanc aut defensionem, aut excusationem praetendere ac praetexere consueuerunt, se in neminem iniurios esse. Auarus sum, fateor: sed ita, ut mea conseruem, suo neminem fraudem. Prodigus: sed cui, ut largiar, eripio? in quem contumeliosus sum? Indulgeo, uoluptati, hilare uiuo: quidquid animo meo collubitum est, facio; sed quid tum postea? meae libidines nemini nocent. Et ita ille apud Terentium homo impurissimus.

Leno, inquit, sum, fateor: perniciēs communis adolescentium:

Periurus, pestis; tamen tibi a me nulla est orta iniuria.

Videte, quam odiosa, quamque abhorrens a natura sit iniustitia: quam turpe atque inuidiosum iniuriam facere: cum qui negare non possunt alijs se uitijs implicatos atque illaqueatos teneri, dum hoc caveant, ferri se non posse tantum, sed propemodum etiam debere arbitrentur. Ciuitates uero & regna & imperia quae res alia nisi iustitia aut initio fundare ac constituere, ac postea tam multa saecula conseruare ac propagare potuisset? Nam & conuenerunt homines, & uitam una colere decreuerunt, cum se aequo iure usuros, & quod suo sibi labore peperissent, eo si ne metu fruituros esse, neque moenibus magis,

quam legibus a ui atque ab iniuria tutos fore considerent: & quamdiu id observatur, tamdiu amice inter se ac concorditer uiuunt: simul atque ab aequitate disceditur, partes, factiones, secessiones, seditiones, & bella ciuilia existunt. Praeclare, ut omnia, Euripides,

Custodia legum ciuitates continet.

Idemque alio loco ait, iustitiae neglectum plerisque ciuitatibus exitiosum esse. Iustitia ciuitates a paruis & humilibus profectae principis breui tempore ad magnam potentiam perueniunt: iniustitia florentissimae & opulentissimae breuiori tempore funditus conciderunt. Neque enim adamantinis illis uinculis, quae Dionysius senior crebro in ore habebat, ui atque metu, sed iustitia & aequitate magna imperia retinentur. Quare sapienter Persae ei ex regis liberis, qui natu maximus erat, quique in spem regni educabatur, cum alios ad uirtutem magistros dabant, tum unum in primis, a quo iustitiam doceretur. Paedalius etiam Indicam gentem litte-
ris proditum est in sacris publicis nihil aliud a dijs, quam iustitiam petere solitos esse: quod eam si consequerentur, assatim sibi bonorum omnium putarent fore. Iustitiam enim & perpetuas illius: ut poetae loquuntur, siue comites, siue sorores, ueritatem & fidem pax & amicitia, et bonarum artium cultus, et omnium rerum expeten-

darum

darum abundantia consequitur. Eam si colerent omnes, numquam tubae, numquam litui audirentur: arma aut exederentur rubigine, aut in ligones ac uomeres conflarentur: belli, dissensionis, inimicitarum ne nomina quidem hominibus cognita essent. Quod scite sane, & ex patriae suae consuetudine Agesilaus expressit: ex quo cum quaesitum esset, utra esset uirtus praestantior, iustitiae an fortitudo: haec, inquit, sine illa tantum ad perniciem ualet: at, illi si pareant omnes, huius usus nullus futurus est.

Tutus bos etenim rura perambulat.

Nutrit rura Ceres, almaque faustitas:

Pacatum uolitant per mare nauitae:

Culpari metuit fides.

Nullis polluitur casta domus stupris:

Mox & lex maculosum edomuit nefas:

Laudantur simili prole puerperae:

Culpam poena premit comes:

quemadmodum suauissime cecinit Horatius: ubicumque iustitia dominatur, illinc fraudes, illinc doli, illinc periuria exsulant: non adulteri, non raptores, non fures, non sicarii, non uenefici, non latrones, non testamentorum subiectores, non obsessores itinerum reperiuntur: ea denique propemodum eueniunt, quae aetate hominibus euenisse memorantur.

Nam

Nam ne tum quidem aliam ob causam
Ver erat aeternum, placidiq. repentibus auria
Mulcebant zephyri natos sine semine flores:
Nec renouatus ager gravidis canebat aristas,
quam quoniam homines

Sponte sua sine lege fidem rectumq. colebant.
Neque enim debemus illa poetarum figmenta
tamquam inania modo quaedam aurium oblecta
menta accipere: sed ex eis discere, deum ipsum
favere hominibus iustis: eorum labores fortuna
re: eorum conatus ac consilia ad bonos exitus du
cere. Nam neque dictu neque cogitatu fas est,
eum, qui summe iustus est, aut ipsa potius iusti
tia, non esse amicum, beneuolum, propitium
ijs, qui ad iustitiam omne suum studium conse
runt, eamque toto pectore sequuntur. Itaque
Hesiodus quoque, non tantum aureus & ad uer
bum ediscendus poeta, uerum etiam philosophus
in primis bonus, multis uersibus persequitur ac
percenset ea bona, quae a deo tribuuntur cultoribus
iustitiae, contraque eas, quae ab iniustitia
ciuitatibus inferuntur, calamitates. Illorum
enim urbes laetas florere populis, numquam
bello, numquam fame, numquam alijs eiusmodi
pestibus conflictari: hos & fame, & peste,
& bello, & alijs innumerabilibus malis iniusti
tiae suae poenas dare. Recitarem uersus ipsos:
nisi graeca quidem huic sermoni admiscere nol
lem:

lem: Latine autem me in affectatam quandam il
lorum incunditatem pari grauitate coniunctam
assequi posse diffiderem. Quod si haec non es
sent, siq. iniusti quidem abundarent omnibus
copijs, in summa opum atque honorum affluen
tia uiuerent, fortunam sibi arbitrio suo finge
rent ac temperarent: iustos autem odium, con
temptus, egestas, exsilia, orbitates, damna o
mnia sequerentur: tenere tamen mordicus debe
remus id, quod a Platone diuinitus & religioni
nostrae conuenienter traditum ac disputatum est,
iustos, etiam si omnes fortunae acerbitates exci
pian, semper beatos; iniustos etiam in maxi
mis prosperitatibus secundissimisq. rebus infeli
cissimos esse. Dixi de iustitia, non quaecumque
poteram: neque enim id tempus tulisset: neque
omnia in unum locum congerenda ac semel effun
denda erant: sed ex infinita copia eorum, quae di
ci possunt, quantum satis esse hodiernae disputa
tioni iudicau: quotidie autem, ut spero, plura
& meliora dicentur. Nunc, quod interdum di
sertos homines facere animaduerti, ut, cum ad
clausulam orationis uentum est, illa, de quibus
egerunt, breuiter ac summatim colligant, quo
ea in uno conspectu posita altius in audientium
animis ac memoria insigant: id eo quoque face
re cupio: sed quia eius artis magistri singularis
cuiusdam artificij eam rem indigere aiunt, quod
mibi

mibi deest, ab alio mutuabor, recitaboq. uobis uerba quaedam Poli Lucani nobilis philosophi, unius ex illis ueteribus Pythagoreis, qui tenuerunt eam partem Italiae, quae magna Graecia uocabatur. quibus uerbis summa eorum omnium, quae a me hodie dicta sunt, continetur. Iustitia, inquit, ceterarum omnium uirtutum parens & altrix uocanda mihi uidetur: neque sine ea fieri posse, ut quisquam aut temperans sit aut fortis aut prudens. est enim harmonia quaedam & pax totius animi cum apto & composito motu. Illius autem quanta sit uis, magis e ceterorum habituum inspectione cognosci potest. Nam ceterorum utilitates ad unum modo pertinent: huius ad omnia, quae composita sunt & ad multitudinem. Ea igitur in mundo quidem prouidentia uocatur, & harmonia, & iudicium, & mens deorum, qui ita statuerunt. In ciuitate autem pax & bona legum constitutio merito dicitur. In priuata domo, uiri quidem & uxoris mutua concordia, seruorum autem in dominos bonus animus, & uicissim in dominis amica & beneuola seruorum procuratio: in corpore autem & animo, primum quidem ea, quae omnibus carissima sunt, uita, & bona ualetudo, & integritas uirium: tum autem sapientia omnisq. scientia. Quae igitur una & totum & partes ita regit & seruat, efficiens omnia inter se concordia & ami-

& amica, quid ni communis omnium parens & altrix omnium suffragijs praedicetur? Haec ille. Ego autem ad huius uirtutis tractationem & cognitionem, & ad has pulcherrimas animorum epulas nobis omnibus ab Aristotele paratas uos, auditores, uoco. Cogitate, quid agatis. Virtus, qua de agitur, praestantissima est. Qui de ea scripsit, philosophus praestantissimus. Vtinam ex me quoque tertium argumentum sumi posset ad animos uestros excitandos. Sed quominus doctrina & ingenio ualeo, eo plus laboris ac diligentiae afferam. Nullus autem est, quin adhibito labore efficere aliquid & nauare possit. Multum a me operae iam pridem in hoc libro positum est: multae noctes uigilate, ut ad illius intelligentiam peruenirem: praecipue olim, cum in iuris ciuilis stuidia incumberem: ad quae hunc librum mirifice utilem esse intelligebam. Non puto me usque adhuc ualde seselisse uestram de me opinionem: neque saepe id, quod pollicitus sim, non praestitisse. Mibi credite: si quantum ego ad docendum, tantum uos ad discendum diligentiae asseretis, efficiam, ut multos magnosque fructus ex huius libri cognitione capiat.

D I X I.

ORATIO SEPTIMA

HABITA . ROMAE

XVI . ID . NOVEMB.

ANNO . 60 . D . LXV

ROESVM olim Lydorum regem opulentissimum, petendi oraculi causa, Delphos misisse accepimus, qui sciscitarentur ex Deo, non leue quiddam & nugatorium, ut antea, cum clam in eodem abeno testudinem simul & agnum coquens, experiri uoluerat, numquid eorum quae agerent homines deum lateret: neque quid facere oporteret, ut ex se procrearet liberos: neque ecquid aduersus Persas bellum suscipere deberet, neque denique quidquam simile eorum, quae prius quaesiuerat: sed rem omnium multo maximam, multoque dignissimam, in qua cognoscenda plurimum ab omnibus

bus operae ac studij collocetur: quomodo felicitatem consequi, & quid agens, id quod supererat aetatis beatissime transigere posset. Sapienter hoc quidem, & non pro ea, qua plerisque in alijs rebus usus est, inconsiderantia & termeritate: quod de uia, quae ad summum bonum ferret, neque statuendum sibi ipse, neque cuiusquam hominis fidendum consilio, sed deum consulendum indicauit. Responsum autem ei redditum est plane praeclarum, & illa, quae cum de Apollinis sapientia erat, opinione dignissimum: non si maximos auri argentique acervos exstrueret, non si multos exercitus aleret, non si terminos imperij sui longe lateque proferret, sed si se ipse cognosceret, ita demum beatum fore. Iam, etsi apud nos, qui uera religione imbuti sumus, nihil Apollinis ualere debet auctoritas: tamen eiusmodi oracula, quae praeceptum aliquod utile ad instituendam uitam continent, amare & magnificare debemus. Constat enim, ea nihil esse aliud, quam insignes quasdam & eximias sapientissimorum hominum sententias, quae quoniam diuinitus immissae in eorum animos uidebantur, ad deum referebantur auctorem. Quoties igitur audimus, Apollinem respondisse Croeso, beatum eum fore, si se cognosceret: quoties praeceptum eadem de re in templo Delphico inscriptum fuisse legimus: toties illud cogitare debemus, magnus

gnum quoddam bonum esse cognitionem sui: cum inter omnes omnium aetatum sapientes uiros conuenerit, in eo positum esse fundamentum felicitatis: neque ulla re unumquemque nostrum in plura aut grauiora mala, quam sui ipsius ignorantia, prolabi. Quod cum ita se habeat, omnibus uiribus elaborandum est nobis, ut cognitionem nostri, quando tantum in ea momenti ac ponderis ad beatam uitam situm est, consequamur. Sed in hac re illud primum uidendum est, quid sit nosse se: ne, eo secus quam oportet accepto, errore aliquo implicemur. Fieri enim prorsus non potest, ut recte id faciamus, quod iubemur, nisi prius, quid iubeatur, intelligamus. Hoc autem non alius melius nos, quam Plato docuerit: apud quem Socrates in Alcibiade primo multa disputat, quibus hominem animum esse, non corpus ostendat. Semper enim id, quod aliqua re utitur, ab eo, quo utitur, aliud esse. Vti autem homines & partibus corporis sui, ut manibus pedibusque, & toto corpore: ex quo effici, ut, quantum inter artificem & instrumentum interest, tantum inter hominem & corpus interest: quam sententiam & Aristoteles libro decimo ethicorum comprobauit, & apud Ciceronem libro sexto de rep. his uerbis Africanus expressit. Mens cuiusque is est quisque: non ea figura, quae digito demonstrari potest. Quod si homo

non

non corpus est, sed animus: qui iubet, ut nos ipsos noscamus, illud uidelicet iubet, ut noscamus animum nostrum. Atque hoc a Platone acceptum ita extulit idem Cicero libro primo Tusculanarum disputationum. Est illud quidem uel maximum, animo ipso animum uidere: & nimirum hanc habet uim praeceptum Apollinis: quo monet, ut se quisque noscat. Non enim, credo, id praecipit, ut membra nostra, aut staturam, figuram ue noscamus: neque nos corpora sumus: neque ego, tibi haec dicens, corpori tuo dico. Cum igitur, Nosce te, dicit, hoc dicit, Nosce animum tuum: nam corpus quidem quasi uas est aliquod animi aut receptaculum. Duo sunt, quae haecenus probare studuimus: eximum quoddam bonum esse cognitionem sui, & nosse se nihil esse aliud, quam nosse animum suum. Nunc antequam progrediamur ulterius, illud admonendi estis, unam eandemque rem non uno eodemque modo a diuersis artificibus considerari. Angulum rectum, aiebat Aristoteles primo horum librorum, alia ratione considerat Geometres, alia faber. Sic & hominem aliter medicus, aliter pictor; & animum hominis aliter physicus considerat, aliter politicus. Physici, quae sit animorum natura, quaerunt: simplex, an composita atque concreta: corporea, an expers corporis: mortalis & caduca, an immortalis &

G

aeter-

aeterna: sit ne totus animus in qualibet parte corporis, an unaquaeque illius facultas suam in corpore sedem quasiq. domicilium habeat a ceteris secretum ac separatum. Nos quaecumque de ijs & talibus ab eis, dumtaxat religioni nostrae consentanea, traduntur, tamquam uera & indubitata ponentes, animum ea tantum ratione consideramus, qua uel deprauari & corrumpi uitijs, uel uirtutibus perfici & ad Dei similitudinem, quantum natura patitur, perducipotest. Quare cum hodie nobis illud propositum sit, ut ex Aristotelis, in ijs libris qui ad moralem philosophiam pertinent, sententia, de animi humani partibus, deq. uniuscuiusque illarum perfectione uerba faciamus, (hoc enim potissimum modo praeparandos esse uos duxi ad cognitionem & intelligentiam eorum quae in huius sexti libri explicatione traduntur) certos quasi cancellos circumdabimus orationi nostrae, eamq. suis regionibus ac terminis circumscribemus: ut ab ijs quae physicorum sunt abstinentes, ea tantum quae ad munus nostrum proprie pertinent explicemus. Hoc loco prope superuacaneum esse indico, petere a uobis, ut me attente audiat. Certe enim ea uobis causa huc ueniendi fuit. Et ut ridiculus fuerit balneator, si, quos lauandi causa in balneas ingressos uidet, ab eis multis precibus petat, ut lauent: ita ego mihi uideor

uideor ridiculus fore, quod facturi huc conuenistis, id si, ut faciatis, uos, rogem. Oratorum iste mos est, qui, etiam cum exploratum habent, se attentissime auditum iri: tamen attentionem petunt: non quod opus esse eo putent, sed quoniam, si aliter fecerint, aduersus artis suae praecepta fecisse se putant. Meum est conari, ut auditu digna adferam; uestrum, ne ea praeteruolare patiamini, sed singula diligenter expedientes, penitus demittatis in animos uestros. Mihi, ut ne ad id, quod mearum partium est, praestandum imparatus uenirem, prouisum est: uos quoque ad me qua soletis benignitate & attentione audiendum satis uestrapte sponte paratos esse confido. Animi nostri siue partium siue facultatum bipertita diuisio est. partim enim ipsarum ratione praeditae sunt, partim rationis expertes. Ac ratione quidem praeditas eas uocamus, quae ex omni animantium genere in solis hominibus; rationis autem expertes, quae etiam in bestiis atque ex aliqua parte in stirpibus reperiuntur. Rationis expertes (ab eis enim exordiri & ab infimis quasi per gradus ad summa contendere decreuimus) duplicem ipsae quoque habent uarietatem. Aliae enim sunt, quae uitam continent; aliae, quae animal constituunt. Quae uitam continent, tres sunt: quas illa & in rebus inueniendis acutissima, et in eisdem appellandis

disertissima Graecorum natio uocat τὸ ἀσπείρον, τὸ ἀσπείρον, τὸ γενναιότατον. Nos quia uetera quidem Romana uocabula, quibus haec exprimus, non habemus; ijs autem, quae postea cusa sunt, uti propter quandam, ut uerum fatear, stultam & ineptam religionem non audemus, unum in plura spargere ac diducere cogimur, dicimusque uim nutriendi, uim augendi, et uim procreandi. Hae omnes non in animalibus modo sunt, uerum etiam in stirpibus. Quae autem constituunt animal, duorum ipsae quoque generum sunt: partim enim cognitione quadam & apprehensione, partim appetitione & declinatione cernuntur. Illas ὁπρετὰς Graeci, has ἀσπείρους uocant. ὁπρετὰς in animalibus sunt duae, sensus & phantasia: utendum enim est hoc, quando latino caremus. Sensibus apprehenduntur singula tantum non etiam uniuersa, nisi quatenus sunt in singulis. non enim lapidem aut lignum proprie ac per se uidemus, sed hunc lapidem & hoc lignum: aut potius neque hunc lapidem neque hoc lignum, sed huius lapidis aut ligni colorem. Sensus enim non percipit essentiam, ut Ciceronem locutum esse aiunt, siue, ut posteriores locuti sunt, substantiam: sed ea tantum, quae ei adiuncta sunt: neque rosam aut uidemus aut olfacimus, sed rosae odorem olfacimus, colorem uidemus. Sensus autem sunt, ut notum est, numero

quinque:

quinque: quorum tactus in omnibus est animalibus, ceterum alij in alijs desiderantur. Phantasia rerum sensu perceptarum formas quasdam, & ut Graeci loquuntur, typos recondit ac continet: ac praeterea iudicat de quibusdam, de quibus sensus exteriores iudicare non possunt: ut hoc flauum esse dulce: & hunc, qui accedit, esse Socratem. Sensus in eo, ad quod proprie percipiendum aptus est, numquam fallitur: dum & interuallum moderatum sit, & instrumentum, & id, quod interijcitur, probe affectum. at phantasia saepe fallitur: ut cum in picturis eminere uidentur quae plana sunt: ut cum remus in aqua inflexus uidetur: ut cum cani Aesopeo imago carnis in aqua caro uidebatur. Hanc inesse in bestiis uel ex eo cognoscimus, quod earum pleeraeq. & meminerunt & somniant: ut equi, ut canes: quorum neutrum sine ea de qua loquimur facultate facere possent. Ex eis nascuntur illae, quas in persequendo fugiendoque cerni, & Graece ἀσπείρους uocari diximus, Nam cum omnem sensum uoluptas aut molestia comitetur: quarum altera naturae consentanea & amica est, altera aduersa & inimica: fit, ut nullum animal sit, in quo non insit naturalis & appetitio eorum quae iucunda & fuga eorum quae molesta esse uideantur. Ὀπρετὰς δὲ ἁπλῶς Aristotelis interpretes Hammonius, Eustratius, & alij uulgo, duas

tantum faciunt, ἐπιθυμῶν, καὶ θυμὸν. Sed intelligendum est, in omnibus animalibus exsistere & ex bono praesenti laetitiam, & ex eo quod nondum adepta sunt cupiditatem, & aegritudinem ex praesenti malo, & metum ac declinationem, si mali quid imminere uideatur. Haec Stoici, ut me tertio ab hinc anno ex hoc ipso loco dicere memini, propria hominis, non ei cum ceteris animalibus communia esse uoluerunt. Neque enim metuere bestias, sed quasi metuere: nec cupere, sed quasi cupere: eodemque modo neque uera ipsas laetitia, neque uera molestia affici: sed utriusque imaginem modo quandam ac similitudinem habere. Quam opinionem, ut stultam & deliram, exagitant Plutarchus, Galenus, Porphyrius, alij. Sed Stoici, si dogmatum suorum constantiam ac conuenientiam retinere ac conseruare uellent, ita dicere necesse habebant. Haec enim omnia ita definiabant, ut ex opinione nasci dicerent: ex opinione boni praesentis, laetitiam; ex opinione mali praesentis, molestiam: ex opinione boni imminetis, cupiditatem; ex opinione mali imminetis, metum. Cum igitur opinio in solis sit hominibus; sequebatur, ut ea quoque hominum propria essent. Sed uerius est haec omnia conuenire etiam in bestias: neque ex opinione tantum exsistere, sed etiam ex sensu aut phantasia
boni

boni mali ne aut praesentis aut imminetis. Omnes igitur illae facultates, de quibus hactenus diximus, in mutis quidem animalibus ita sunt rationis expertes, nullam ut prorsus cum ratione habeant aut communionem aut societatem. In homine eae quae Graecorum lingua ὁρεκτικὰ nominantur, etsi ratione praeditae non sunt, rationem tamen audire, & eius obtemperare imperio possunt. Quorum utrumque nobis paullo enucleatius explicandum uidetur. In eis igitur non inesse rationem, ex eo quiuis facile intelligat, quod ratio ipsa secum pugnare non potest: at saepenumero laetitiam, molestiam, cupiditatem, metum rationi aduersari uideamus. Rursus, esse ijs omnibus aliquam cum ratione communionem, id indicio est, quod suscepti praeter rationem animi motus, ratione adhibita, aut deponuntur aut mitigantur. Itaque recte ex Aristotelis sententia dicitur, τὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἄλογον διπλὸν εἶναι. τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς ἀπλῶς ἄλογον εἶναι, καὶ κατ' ἀνάγκην πρόπον λόγον κοινῶν εἶναι: τὸ δὲ ἄλογον μὲν εἶναι φύσει, μετέχει δὲ τινὲς λογικόν. Haec latine ita expedite, & ut ita dixerim, rotunde explicari non possunt: Sed nihil difficile amanti.

Libenter hoc & omne militabitur bellum, in uestrae spem gratiae. Conabor si qua ratione possim haec ita latine eloqui, ut intelligantur.

gantur. Earum animi nostri facultatum, quae ratione carere dicuntur, duplex ratio est. Quaedam ita sunt rationis expertes, ut nulla prorsus eis intercedat cum ratione communio: Tales autem sunt quinque, uis alendi, uis agendi, uis generandi, sensus, & phantasia. Nam hae omnes & communes nobis sunt cum mutis animantibus, & ratione nullo modo dirigi possunt. At eae duae, quarum in altera uis est concupiscendi bonum propositum, eiusq. adeptione gaudendi, in altera declinandi malum imminens, & eo, cum iam urget, dolendi, suapte quidem natura rationis expertes sunt, sed quodam modo tamen rationis participes dici queunt. Quibus eas argumentis rationis expertes esse cognoscimus? Primum, quod his omnibus modis afficiuntur etiam bestiae. nam & concupiscunt, & laetantur, & metuntur, & dolent. Deinde quod saepenumero cum ratione pugnant: ut cum incontinentem alio ratio, alio cupiditas trahit. qualis est Ouidij Medea, quae se ait uidere quidem & probare meliora, deteriora autem sequi. Nullo autem modo fieri potest, ut eadem animi pars eodem tempore in contrarias partes trahat. Quare cum alio ratio, alio cupiditas trahit, facile intelligitur, aliam a ratione esse cupiditatem. Vnde igitur colligimus eas esse tamen in homine rationis quodammodo parti-

participes? quoniam eas rationis audire imperium, eiq. parere interdum uidemus. Agamemnoni apud Homerum irascitur Achilles: multa iratus dicit, quae neque eum, cui dicuntur, neque eum, a quo dicuntur, decent. Hinc cognoscas licet, iram a ratione aliam esse. Cum iam eo processisset, ut stricto gladio impetum in Agamemnonem facere pararet, prohibet ratio: quam enim aliam accipiamus Palлада? Atque ibi Achilles diuinam illam & numquam delendam ex animis hominum sententiam profert:

Χρὴ μὲν σφωιτερόν γε θεὰ ἔπος ἐρύσασθαι.

Καὶ μάλα περ θυμῷ κεχωλωμένον. ὥς γὰρ ἄνευρον.
Homini quantumlibet irato, rationem tamen audiendam, eiusque obsequendum imperio dicit: id enim satius esse. Potest igitur irae furoris impetus ratione cohiberi: uereq. dictum est ab antiquo poeta, morbis hominum rationem mederi. Sic qui gaudent dolentue quibus non oportet, aut plus minusue quam oportet: eodem modo qui aut cupidi sunt aut timidi, aut contrariis uitijs laborant, rationis imperium accipere & conformare se ad illius praecepta possunt. Atque hoc est, quod Aristoteles primo horum librorum dicebat, illam animi partem ratione quidem carere, sed tamen quodammodo participem esse rationis. In ea igitur sunt omnes eae uirtu-

virtutes, de quibus in superioribus libris disputatum est: quae usitato iam & recepto uocabulo Morales nominantur. Sequitur, nunc ut eam animi partem consideremus, quae suapte natura ratione praedita & hominum propria est: cuius etiam ipsius uires ac potestates antiqui duorum generum esse dixerunt: Appetitionis duas, uoluntatem & *ποταπειν*, quam uulgo electionem uocant. quarum uoluntas semper tendit ad bonum; *ποταπειν* uariatur, & modo bona malis, interdum etiam mala bonis anteposit. Sed hac de re & diximus multa, cum librum tertium explicaremus, et in librum septimum, ubi de continentia incontinentiaque disputabitur, plura dicenda erunt. Tres cognitionis, *δοξάν* id est opinionem; *διάνοιαν*, quam mentis agitationem, Cicerone, nisi fallor, auctore, uocare institui: & *νόον*, quem aut mentem aut intelligentiam uocemus licet. Mentis cum sensu ac praecipue cum sensu oculorum magna quaedam similitudo est: unde et saepe Aristoteles oculum mentis uocat: & dictum est id esse mentem in animo, quod oculum in corpore; et, ut suo loco ostendimus, sensum ac mentem interdum confundit. Ut enim sensus, ita mens quoque extremorum est: sed sensus eorum quae sunt inferiora demonstratione, mens eorum quae supra omnem demonstrationem. Mente apprehenditur Deus: apprehenduntur mentes illae ab omni contagione

gione materiae separatae: apprehenduntur mundi & eorum quae illius ambitu continentur primordia, ceteraque eiusmodi, quae multis magnisque obscuritatibus inuoluta & in intimis rerum omnium parentis naturae recessibus abdita & reclusa ipsi demum perfecte patent, qui puro & ab omnibus libero cupiditatibus animo caelestem quandam in terris uitam agunt. Ad illud mentis lumen cum se applicuit & admonuit *διάνοια*, in qua inest uis ratiocinandi, et ex alijs alia colligendi, ex eorum complexu ac coniunctione exsistit, & exoritur illa omnium uirtutum suprema, quam magnificentissimo uocabulo *Sophian* Graeci, Latini Sapientiam nominarunt. Ea perfecta cadere in hominem non potest: recteque indicauit siue Thales Milesius, siue quis alius, non enim inter omnes conuenit: solum Deum esse sapientem. Sed tamen priscis temporibus qui de Deo rebusque diuinis, qui de mundi origine, qui de abditis rerum causis differebant, earumque rerum cognitione ceteris excellere uidebantur, eos Sapientes uocabant. Sapientiam autem esse dicebant cognitionem diuinarum humanarumque rerum, et causarum quibus eae continentur. Primus Pythagoras arrogantiam uerbi fugiens, non *sophon* se, id est sapientem, sed *philosophum*, id est sapientiae amantem esse professus est: ab eoque deinceps qui se ipsidem quibus ille studijs dediderunt, philosophorum appellationem retinuerunt.

runt. At mente in rebus tam sublimibus tamque arduis uti paucissimis hominibus datum est. Pleraque pars in foedissimo eodemque tenacissimo corporearum cupiditatum coeno haerentes, & quasi clavis quibusdam, ut Plato loquitur, terrae affixi, ad diuina & caelestia ne adspirare quidem possumus. Quod cum ita sit, in omnibus tamen hominibus lucent quasi scintillae quaedam illius luminis quibus sit, ut principia disciplinarum, & communes illas sententias, quas ἀρχαῖα aut κοινὰ ἐννοίας uocant, ita uideamus, quasi ea quae cernuntur oculis, eisque sine causa firmius etiam ac certius, quam ijs quorum causam tenemus, assentiamur. Ad quas cum se admouit ἡ διάνοια, & ex illis alia quaedam necessario collegit, efficitur ἐπιστήμη, id est scientia, quam esse aiunt cognitionem rei per primam, propriam, & necessariam causam. Quid mens proprie, quidque διάνοια sit, diximus, simulque paucis tum sapientiae, cum scientiae originem ostendimus. Quarum utraque ad eam uim mentis pertinet, quam Graeci ducto a contemplatione uocabulo νοῦν θεωρητικόν uocant. Est enim & altera quae ab eis dicitur ὁ σπουδαῖος λόγος, aut latiori nomine & aptiori ad omnia cōplectenda, ὁ λόγος ὁ ἀρετικὸς, quasi tu dicas mentem, quae non simplicem, ut illa, ueritatem sibi propositam habeat, in eaque acquiescat, sed referatur praeterea alio, ut ad actionem, aut ad operis alicuius molitionem et effectio-

fectionem. Hac aut uidemus duce natura, aut certe facile percipimus communes quasdam sententias de rebus bonis & malis, expetendis & fugiendis: cuiusmodi sunt, tuendam esse hominum inter ipsos societatem: colendam esse iustitiam: ab iniuria abstinendum: uim ui repellere ius fasque esse: itemque alias quae quasi principia sunt ac semina artium ad uitam necessariam. Ad haec principia cum accessit primum διάνοια, quae ut dixi alia cum alijs comparans, alia ex alijs negetens progreditur ac prouehitur paulatim longius: deinde diuturnus usus & experientia cum accurata et diligenti animaduersione ac notatione eorum quae eueniunt in uita, exsistit illa magistra uitae, omnium bonorum consiliorum praeceptrix, omnium honestarum actionum moderatrix, omnium moralium uirtutum dux gubernatrixque prudentia. eademque illa ui excogitatae, auctae, & ad summum perductae sunt artes illae, quibus aut nullo modo, aut certe non satis commode carere poteramus. Reliqua est opinio, uarium & multiforme monstrum: quoque non Proteus aut Vertumnus plures induerit species. quamquam enim in rebus incertis & fortuitis proprium illius munus est: non tamen eis se finibus continet: sed indomita quadam & effrenata licentia per omne genus rerum temere ruens, omnia permiscet atque perturbat. Interdum etiam sese pro sapientia, pro scientia, pro prudentia

tia uenditans, homines nimium fidentes sibi, in grauissimos ac perniciosissimos inducit errores. Huic igitur, quoniam fallax, incerta, et instabilis est, nullius uirtutis origo tribuitur: nisi quod bona opinio de ijs quae sciri possunt praeparatio quaedam est ad scientiam: bona opinio de rebus agendis, utiliter ad comparandam prudentiam antecedit. Immo uero, ut in disciplinis quaedam ponuntur, quibus sine ulla dubitatione credendum est: ita ait Aristoteles opinionibus ac sententijs senum & eorum quos longa & multiplex rerum experientia cautos ac prouidos effecit, in consilio capiendo & in instituenda uita maximam fidem habendam esse: eas enim eandem uim ad prudentiam, quam illa principia ad scientiam, obtinere. Dixi breuiter, ut proposueram, de omnibus humani animi facultatibus: et quamquam hanc totam disputationem quotidianis uerbis & inornato dicendi genere contexui, tamen confido eam uobis non minus gratam fuisse, quam si omnes undiq. flosculos colligens, omnes dicendi lepores ac festiuitates aucupans, concinno quodam ac modulato uerborum sono aures uestras demulcere studuissem. Potestis autem facile perspicere ex ijs quae dicta sunt, quibus de rebus in hoc sexto libro explicando disputaturi simus. Nam cum in superioribus libris, earum uirtutum, quae sunt in illa parte animi, quam per se ratione carere, sed rationi tamen parere posse diximus,

mus, natura pertractata sit: in hoc de uirtutibus illius superioris ac diuiniore partis, hoc est de intelligentia, sapientia, scientia, arte, prudentia, sed potissimum de prudentia differemus. Quid igitur? finem ne statim faciam, (id enim a me iam expectari uideo) an priusquam desino, ad haec toto pectore amplectenda paucis uos cohortabor? Ego uero ita faciam, neque committam, ut aut ad ineundam aut ad persequendam pulcherrimam & fructuosissimam studiorum uiam, ullo aut loco aut tempore mea uobis cohortatio defuisse uideatur. Dubitatis igitur, adolescentes, quin ad harum rerum cognitionem adipiscendam omnis uobis diligentia suscipienda, omnis labor perferendus, omnis corporis uoluptas negligenda, omnis aliarum rerum cura ex animo eijcienda sit? Vbi, quae so, istam egregiam indolem, quam in plerisque uestrum uidemus, ubi istud ingenium ad omnia summa natum, ubi istam partem aetatis ad concipienda doctrinae uirtutisq. semina omnium aptissimam, aut honestius, aut suauius, aut fructuosius collocare poteritis? Quid enim est, quo quisquam oblectari; quo ad discendum inuitari atque allici possit; cuius non in hisce quotidianis disputationibus nostris copiam reperire aliquam liceat? Est, quem arduarum rerum & remotarum a cogitatione uulgi accurata tractatio capiat? Talia nobis plurima in animi partibus excutiendis, in principijs humanarum actionum euoluen-

enoluendis, in patefacienda sapientiae, scientiae
que natura, necessario tractanda erunt. Est quem
non tam ardua & sublimia, quam in quotidiano
usu posita, et ad instituendam uitam accommoda-
ta, delebent? Vtilissimis ad uitam praeceptis au-
res eorum qui me audient quotidie personabunt.
Est cui antiquitatis cognitio & ueteris historiae
commemoratio incunda sit? At nos quidem sci-
tis uix ullum praeceptum tradere solitos esse,
quin ei illustrando repetitam ex Graeca Roma-
naq. historia exemplorum lucem adhibeamus.
Poetarum alius amoenitate ducitur? Nos uero
ex optimis utriusque linguae poetis pulcherrima
quaeque libantes, perpetuo disputationes nostras
eius quasi salis adspersione condimus. Graecam
linguam amat aliquis? Aristotelem hic quotidie
Graece loquentem audiet: qui ea lingua dictus est
aureum orationis flumen fundere. Latinam ante
ponit alius? Dabimus nos quidem operam, ut ex
optimis Graecis non pessima Latina faciamus:
neu quis a nobis audiendis, tamquam in latine lo-
quendo non satis diligentibus, absterreatur. Om-
ninoq. quicumque tãtam huc animorum alacri-
tatem tantamq. discendi cupiditatem adferent,
quantam ego rerum optimarum uarietatem, &
quantum perspicue docendi studium adferam, fa-
xo, numquam eis ueniat in mentem, quod docen-
ti mihi assiduam operam dederint, paenitere.

D I X I.

O R A T I O
O C T A V A

H A B I T A . R O M A E

ANNO. ∞ . D. LXVII

NON eram nescius, cum hanc
Pandectarum interpretanda-
rum provinciam susceperem,
fore, ut multis sermonem da-
rem: quibus mirum ac nouum
uideretur, me, qui tot annos
in hoc docendi munere ita consumpsissem, ut eos
modo libros attingerem, qui aut ad eloquentiam
aut ad philosophiam pertinerent, mutata subito
uoluntate, ad tractationem iuris civilis tam lon-
go intervallo redire: a quo me plerique iam pri-
dem animum omnino auocasse, & ad mixiora stu-
dia, tamquam ad Sirenium scopulos, adhaesisse,
aut quasi loti cuiusdam Homericae, ita illorum
dulcedine, ac suauitate captum, huius iam ne
per somnum quidem meminisse arbitrantur.

H Quibus

Quibus ut satisfaciam, simulq. uobis omnibus huius consilij atque instituti mei rationem reddam: etsi non libenter facio, ut de me loquar, tamen antequam progrediar longius, pauca quaedam de toto studiorum meorum cursu breuiter commemorare constitui: quae si audire ac cognoscere graue non erit, spero fore, ut grauissimi quidem & eruditissimi homines, quos hic adesse uideo, factum meum non improbent: uos autem optimi & studiosissimi adolescentes etiam fructum aliquem ex hac narratione capiat. Cum enim, quae praecipue res progressus meos retardauerit, meq. decurso iam spatio a calce ad carceres, ut dicitur, reuocauerit, cognoscetis: forsitan, exemplo meo edocti, melius ipsi uestris rationibus consuletis. Ego igitur, ut primum puer grammaticorum & rhetorum praeceptis uisum utcumque imbutus esse, leuiter gustatis dialecticae principijs, ceteris autem philosophiae partibus ne a limine quidem salutatis, nulla Graecae linguae intelligentia, nullo rerum usu, nulla antiquitatis cognitione instructus, animum ad ius ciuile appuli: & ijs doctoribus, qui tum illis in locis optimi putabantur, annos aliquot operam dedi. Iamque eo processeram, ut, quae tum praecipuae laudes habebantur, et in argumentando satis acutus, & in respondendo non incantus, & quacumque de re ageretur, abinde loquax

loquax essem: & quod multis palmarum uidebatur, multarum legum non intellectarum principia uno spiritu citare, multorum interpretum nomina recensere, multos uersus, multas paginas, multas columnas, porticus etiam, ut opinor, & peristylia, & intercolumnia, nullo negotio, numerare quamlibet multa possem. Cum ipse me eo nomine circumspiciebam, meque pulchrum, ac beatum putabam, tum uno ore omnes, ut ait Comicus, omnia bona dicere, & laudare fortunas meas, qui tantula aetate tantam mihi, ut ipsi putabant, sapientiae; ut res ipsa docuit, stultitiae & inanum opinionum supellectilem comparassem. Iam omnes me mei foro & cancellis & subsellijs destinabant: magnamq. in spem uenerant, rabulam me aliquem non in postremis fore, confidentem, acrem, contentiosum, praesertim cum & natura essem firmis lateribus, & uoce magna, & quod caput est, illi me quos dixi magistri, si non multum sapere, at certe, quod apud eos pro eodem erat, multum audere multumq. clamare docuissent. Quid uerbis opus est? Inibi iam erat, ut illud uitae genus ingrederer, cum Deus (Deus enim fuit: neque hoc mihi ex animo excuti potest) Deus igitur effecit, ut quaedam Budaei & Alciati et aliorum eiusdem notae hominum scripta, quae numquam ante illud tem-

pus adspexeram, in manus meas uenirent. Quae cum euoluere coepissem, passimque in eis multa reperirem, quae de magistris meis numquam audissem: multas sententias, quas illi meratas ac firmas esse docuissent, grauissimis argumentis conuulsas ac labefactatas, multa ex Graecis scriptoribus deprompta, multa ex antiquitate repetita, quibus in omnibus mihi tenebrae essent: nolite quaerere, quid mihi animi fuerit. Visus mihi sum de caelo decidisse: aut in alium quendam orbem delatus esse: neque aliter affectus sum, quam egeni & inopes homines interdum solent, qui cum totam noctem somniant se diuites repente factos esse, ubi diu gemmas, aurum, purpuram dormientes contrectarunt, experrecti, omnia domi suae obtenta telis araneorum uident. Quid facerem? ego ille paullo ante tumidus & ferox, cum mihi de repente uultus, animus, uerba cecidissent: iamque suffusus pudore, nerecundauer inter eos uersari, qui de me ita magnifice senserant: subduxi me clamculum ex illis, in quibus diu merueram, castris, & in Graeciam nauigari: id est, ad Graecarum litterarum & disciplinarum magistros me contuli: eademque opera perlustravi etiam uetus illud Latium: id est, omnes ad unum ueteres linguae Latinae scriptores diligenter & accurate peruolutavi, sedulo undecumque omnia colligens,

gens, quibus mihi iurisprudentia instructior & ornatio fieri posse uideretur. Atque in hac peregrinatione, tum in Lycei ambulationibus, tum in Academiae spatijs saepe me exercui: neque aut illius e Gargetto delicati atque otiosi senis hortos inuisos praeterij, quamquam uenenum, quam salubrium herbarum feraciores, neque disiectas ueteris illius Poeciles, non tam Polygnoti manu, quam Zenonis ingenio nobilitatae, reliquias neglexi. Et ut magnam uoluptatem capiunt, qui ad magnorum ac nobilium fluminum, Euphratis puta aut Nili, fontes ac capita ipsa uenerunt: ita iuuat me incredibiliter, cum apud illos sapientissimos senes cernerem, quibus ex fontibus manassent amplissima illa iuris ciuilis flumina, per quae, toto orbe sparsa atque diffusa, tam multi assidue summo homines ingenio nauigarent. Interea, ut paterfamilias, qui, mercaturae causa in longinquas terrarum oras profectus, dulcem eximieque animo caram domi uxorem reliquit, saepe de ea cogitans, sicubi aut gemmam aliquam, aut scite tornatum anulum, aut monile bacatum, aut segmentatam uestem, aut talia mundi mulieris ornamenta conspexit: studiose omnia comparat ac seponit, quibus eam, domum reuersus, muneretur: sic me per omne scriptorum genus uagantem numquam ea cura ac cogitatio

deserebat, ecquid decerpere ac delibare ex eorum unoquoque possem, quod, cum ad iurisprudentiam reuerterer, ad eam expoliendam & exornandam accommodatum esset. Sciebam enim quam turpe haberetur, & diu manere, & inanem redire. Quod autem Homerus ait, Vlixem in illo diuturno errore crebro spectare solitum Ithacam uersus: itidem ego ad iurisprudentiam identidem reflectebam oculos: & ab ea tamdiu abesse me, uix satis aequo animo ferebam. Quinetiam, ne me amoeniores illae disciplinae usu quodammodo suum facerent, multa saepenumero faciebam usucapionis interrumpendae gratia: quod & mea qualiacumque scripta declarant crebris iurisconsultorum adpersa sententijs, & quotidianae disputationes, quibus, quoties erat occasio, aliquid ex hac disciplina petitum intexebatur, non obscure indicabant. Nunc, cum mihi uidear non ea quidem omnia, quae animo conceperam, perfecisse, sed usque eo tamen progressus esse, ut ijs, qui iuris civilis cognitionem ex ipsis fontibus haurire cupiunt, opis aliquid adferre possim: putavi tempus iam ipsum postulare, ut prodirem, & nauatae in hoc genere studiorum operae specimen aliquod darem. Cur autem Pandectas potissimum extra ordinem interpretari uoluerim, causa haec fuit. Videbam cruditissimos in hac schola

lauiros, quibus docendi iuris munus mandatum est, ita se in eo gerere, ut, ipsa si loqui posset iurisprudentia, non certius, aut copiosius, aut maiori cum dignitate uideatur explicatura sensus suos, quam ab illis quotidie explicantur. Omnia ex eorum ore profluunt, quae in hac arte, aut cogitari prudenter, aut disputari acute, aut certo definiri ac statui possunt. Itaque cum in omnibus habeam quod admirer, in nullo habeo quod desiderem. Sed illi tamen, quid dignitati suae, eique, quam meritissimo obtinent, auctoritati consentaneum sit, intelligentes, perpetuo in grauium & arduarum quaestionum tractatione uersantur: exquisitam singularum uocum explicationem, ut humile quiddam, neque satis dignum, in quo tempus conterant, aut praetermittunt, aut modice attingunt. Planeq. si ad eos audiendos ij tantum accederent, quos oporteret, id est, qui prius in grammaticorum, rhetorum, philosophorum scholis diu multumq. exercitati essent: nihil amplius, quam quod ipsi cumulatissime praestant, requireretur. Nunc, quod ego me principio fecisse dixi, ut ad ius audiendum aliarum omnium artium rudis accederem, in eo uereor ne etiam hodie a plerisque peccetur. Cogitavi igitur, si pro mea uirili parte huic incommodo mederi studerem, neque inuidiosum id mihi, neque inuti-

le alijs fore. Nam neque inuidiam habet ul-
lam, quod ab alijs neglectum iaceat, id sume-
re: & in exercitu non tantum imperatorum &
tribunorum ac centurionum, sed & gregario-
rum militum, & calonum quoque ac lixarum
aliquis usus est. Neque, si gubernatorum, in na-
ui regenda praecipuum est munus, non ij quo-
que utiles sunt, quorum in sentina exhaurien-
da omnis consumitur labor. Quamquam, si id
quod res est fateri, si recta & uera speciosis ac
fucatis antepone, si, quanti res quaeque sit,
non quanti uulgo fiat, spectare uolumus: mul-
to plus est in hac pura & simplici uerborum
explicatione momenti, quam plerique fortas-
se suspicarentur. Nam cum uerba, ut ait Ari-
stoteles, sint eorum, quae animo concepimus, no-
tae: fieri nullo modo potest, ut, qui uim uerbo-
rum non percepit, eam sententiam, quae illis
uerbis expressa est, assequatur. Itaque & idem
Aristoteles alibi ait, eos, qui, quid quoque uer-
bo proprie indicetur, non satis intelligunt, in
rebus indicandis saepenumero falli: & apud
Platonem Cratylus ex uerborum intelligentia
cognitionem rerum pendere dicit. Et quis tan-
dem est, qui nesciat, patrum auorumque no-
strorum memoria, cum peruersa quaedam ac pe-
stifera opinio inualuisset, nihil cultum oratio-
nis, nihil historiae ueteris notitiam, ad eos, qui
graues

graues ac serias disciplinas tractarent, pertine-
re, Graecas uero litteras etiam impedimento ef-
se, quanta & quam densa caligo uniuersum pro-
pe terrarum orbem obtexerit? quantaque uerbo-
rum neglectum rerum ignoratio consecuta sit?
Sed, quid necesse est huic rei aliunde argumenta
petere? Illi ipsi, quorum libros quotidie teri-
mus, ueteres iurisperiti, in explicandis legi-
bus, senatusconsultis, edictis praetorum aut
aedelium, constitutionibus, decretis, epistolis
principum, quam quaeso uiam rationemque te-
nuerunt? Nempe in patefacienda singularum
uocum ui ac proprietate tam multi tamq. assi-
dui sunt, ut magnam industriae suae partem in
eo consumere uideantur. Quod prolatis ac pro-
ductis ipsorum locis probarem, si, quam facile,
tam necessarium esset. Antistium Labeonem
iurisperitum nobilissimum cum alicubi ualde
commendasset Gellius, ad postremum ad-
dit: Latinarum uocum origines rationesque per-
calluerat: eaque praecipue scientia ad enodan-
dos iuris laqueos utebatur. Hos me sequen-
tem duces, nemo, ut opinor, merito culpaue-
rit. Quam igitur interpretandi uiam nobis Ul-
pianus, Paullus, Gaius, Marcellus, ceterique
iuris antistites praeiuerunt, eam/sequemur,
& eorum uestigijs, quantum uires nostrae fe-
rent, insistentes, summa ope conabimur, effi-
cere,

cerē, ut neque praetermittamus necessaria,
neque inutilia consētemur: & quotidie tamen
aliquid minime uulgare minimeq. contritum
adferamus. Quod ut iam nunc perspicere pos-
sitis, dum ad titulum de iustitia & iure in-
terpretandum accedo, quaeso, diligenter at-
tendite.

D I X I.

O R A T I O

N O N A

H A B I T A . R O M A E

P R I D . K A L . M A R T I J

A N N O . ∞ . D . L I X

Q U O D antiquitus a sapien-
tissimis uiris dictum est, non
licere cuiquam mortalium,
quid facturus, aut non fa-
cturus sit, certo pronuncia-
re: quod in uita multa eue-
niunt, tum ut ea ne facias, quae facere decre-
ueris: tum ea ut facias, quae numquam facere
constitueris: id ego & saepe antehac in alijs, &
in meipso nuper uerissimum esse cognoui. Nam
in hoc publice docendi munere quinquennium
iam cum aliqua hominum approbatione uersa-
tus, eo me, ut scitis superioribus mensibus spon-
te abdicaueram: idque eo animo, ut, quod ex
me saepe auditum est, numquam me postea ean-
dem

dem prouinciam suscepturum, numquam eosdem labores denuo subiturum putarem. Cogitabam, satius esse desinere quam deficere: me, siue placuissim, satis iam spectatum esse; siue displicuissim, plus satis: satius esse cum desiderio, quam cum satietate discedere: utcumque esset, tradendam quasi cursu alijs lampada, qui & laboris patientiores, & doctrinae copia instructiores, institutam hic & inchoatam a nobis, maiore animo, quam uiribus, iurisprudentiae cum eloquentia & cum antiquitatis cognitione coniunctionem exaedificarent, ad summumque perducerent. Mihi ad nominis mei commendationem abunde uidebatur, tanti ac tam praeclari operis aliqua saltem fundamenta iecisse, & praestando, quod possem, alios qui plus possent, ut experiri uellent exemplo meo excitasse. Iamque totus in eo eram, ut me non languori quidem ac desidia dederem: qui semper ignauorum uitam mortemque iuxta aestimassem: sed ad eas artes mecum recolendas ac celebrandas referrem, quibus usque a puero deditus fui: & ad mandandas litteris cogitationes quasdam meas, quibus efficerem, conarer quidem certe, ut, quod mihi otium Hippolyti Cardinalis Ferrariensis studiorum ac fortunarum mearum patroni summa liberalitate conceditur, eius aliquis fructus non ad praesentes modo & eos qui nunc sunt, sed & nunc ad exteros, & olim

& olim ad posteros perueniret. In hac me cogitatione defixum, & tamquam in portu, complicatis uelis, ceterisque armamentis omnibus compositis, quiescentem, uestra, Cardinales amplissimi, auctoritas expergisci denuo, & subductam iam nauim, mutato consilio, deducere, & uelantis pandere coegit. Quae mihi res eo mirabilior uisa est, quod non deerant homines & ingeniosi, & eruditi, & exercitati, qui uobis ad hoc munus obeundum ultro studium atque operam profiterentur suam: quorum etiam unum a me ipso uere atque ex animo commendatum esse memini. Itaque, ut in historijs est, eos, qui M. Catonem in praeturae petitione superarant, ipsosmet mirari solitos, quod se tali uiro populus Romanus praetulisset: sic fateor, mihi mirum uisum esse, quid ita uobis potius libuerit, me alia iam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad uetus honorarium accessione renocare, quam in locum meum aliquem ex ijs sufficere ac substituere, qui id, in beneficij loco, petebant. Quod ego neque ita me ignoro, ut mihi tribuam, ac non uestrae potius humanitati, quam ulli merito meo acceptum feram; & tamen non debeo esse aut aduersus dignitatem meam, aut aduersus uestra iudicia improbe curiosus. Nam, siue aliquid esse in me, cur hic honos mihi habendus esset, iudicatis, potius eniti ac contendere debeo, ut uestram

fram de me opinionem rebus confirmem, quam ut uerbis refellam: siue, quod magis credo, uestra tantum in eo humanitas, & quaedam erga me uoluntatis propensio ualuit, non minus optabile aut honorificum duco, a uobis amari, quam magna aliqua siue eruditione, siue eloquentia praeditum indicari. Illud quidem neque reticere, neque dissimulare possum, recentem istam uestrae erga me uoluntatis significationem magnum mihi onus imposuisse, magnam curam & sollicitudinem, magnam uigilandi, laborandi, contendendi omnes industriae meae nervos necessitatem attulisse. Non enim mihi tantum elaborandum est, ut, si quam mihi estimationem superiorum annorum labores uigiliaeq. pepererunt, eam conseruem ac tuear: sed multo magis, ut uestra de me iudicia sustineam, & aliqua saltem ex parte respondeam illi expectationi, quam de me, ut uerisimile est, in multorum animis pondus auctoritatis uestrae concitauit. Quod quidem me studiosissime constantissimeq. facturum uobis omni adseueratione confirmo, daturumque operam, ut haec, qua nunc cincti ac circumfusi estis, studiosorum adolescentium multitudo, si nulla alia re, at certe industria & adfuitate uix alium quemquam a uobis ad rationes suas accommodatorem huic muneri praefici potuisse fateatur. Sed iam tempus esse uidetur, ut specimen

cimen uobis aliquod exhibeam eius rationis acutiae, quam & usque adhuc in docendo tenui, & nisi uos aliud iubeatis, deinceps perpetuo tenere decreui. Quod dum facio, date mihi obsecro hanc ueniam, ut auertam a uobis orationem, atque ita differam, quasi ij tantum adessent, quorum causa me, rude iam, ut arbitrabar, donatum, in hanc arenam denuo reuocandum censuistis.

D I X I.

ORATIO DECIMA

HABITA . ROMAE
PRIDIE . NON . NOVEMB.
ANNO . 800 . D . LXIX

MAIOREM in dies fructum capio ex hoc consilio atque instituto meo, exornandi iuris civilis, neque lautius modo ac nitidius, sed distinctius etiam & ad rudiorum captum accommodatius, quam plerique vulgo solent, explicandi. Nam etsi satis intelligo, non tantum mihi esse uel uirium uel auctoritatis, quantum ad hoc, quod animo concepi, quodq. omnibus uotis expeto, plane perficiendum, requireretur: inuat tamen, tanti ac tam praeclari operis qualiacumque fundamenta iacere, experiri si forte alios rebus omnibus instructiores commouere & ad eandem cogitationem suscipiendam excitare possim:

M . ANT . MVR . OR . X 129

sim: efficere denique ut quicumque olim de hoc meo conatu uere iudicare et poterunt & uolent, quiduis mihi potius, quam aut in diligenda recte docendi ratione ac uia iudicium, aut in eadem alijs commonstranda uoluntatem defuisse fateantur. Quibus enim rebus eius, qui quamcumque artem docere instituit, officium contineri arbitrator, eas ut praestarem, & alias semper, et praecipue ex quo libros Pandectarum explicare ingressus sum, magno mihi studio elaboratum est. Ac ne quis sorte quaerat, quae tandem illa sint, in quibus et multum operae posuisse me dico, et multum ponendum esse omnibus, qui docendi munus ita ut oportet obire ac sustinere meditantur: exponam ea, ut potero, breuiter, uobisq. potestatem faciam, ex ijs quae hodierno die de doctoris officio dicam, existimandi quid a me in posterum non expectare tantum, sed etiam exigere debeatis. Existimo igitur duobus uerbis comprehendendi posse munus eius qui docet: uidendum enim ei esse, quid doceat, & quomodo. Prius illud eam uim habet: curandum esse ei, primum ut uera doceat; tum ut propria eius artis, in qua uersatur, aut certe cum eo quod agitur coniuncta & cohaerentia. Modus autem docendi is est, ut perspicue doceat: quod duabus rebus conficitur, ordine, & genere sermonis ad res enodandas & enucleandas accommodato. Haec omnia
1 qui

qui praestet, ut in docendo et uera tradat, & per
tinentia ad eam artem quam docet, & ea ita di-
stinguat, ut suo quidque loco digerat ac collocet,
& uerbis proprijs, significantibus, ab eorum qui
pure ac nitide loquuntur consuetudine non ab-
horrentibus efferat, atque eloquatur, ei ego nihil
omnino ad summi ac perfecti doctoris laudem de
esse statuo: qui autem cum ea plene quidem & ab-
solute praestare non posse se agnoscat, eo tamen
quidquid habet uirium confert, ut ad eas laudes
quam potest proxime accedat, dignissimum esse,
cuius honestissimos conatus, & industriam ad
praeclara tendentem bonorum omnium perpe-
tuus applausus approbatioq. comitetur. In his
omnibus uarie peccatum esse uideo a multis eo-
rum, qui quadringentos fere abhinc annos ius ci-
uile tractarunt: quorum etiam nonnulli tanto
apud multos in pretio sunt, ut, quasi Atlantis hu-
meris caelum, ita eorum auctoritate huius artis
dignitas sustineri putetur. Nam & multa saepe
pro ueris falsa docuerunt: & referserunt libros
suos alienissimis quaestionibus: & sine ullo ordi-
ne omnia tradiderunt; & cum latine loqui ne-
scirent, nouum quoddam & monstruosum sibi con-
finxerunt loquendi genus, ut si ueteres illi Paul-
li, & Ulpiani, & Papiniani & ceteris uiris an-
tislites reuiuiscant, multis interpretibus eis o-
pus futurum sit, ad eos qui scripta sua interpre-
tati

tati sunt intelligendos. Ac cur falsa quidem
pro ueris tradiderint, non negauerim alias quo-
que fuisse causas: duas tamen praecipuas fuisse
arbitror: ignorationem antiquitatis, & peruer-
sum quoddam studium contradicendi. Etenim
cum tota reipublicae atque imperij Romani fa-
cies ita uersa atque immutata esset, ut nullum re-
tineret ueteris formae uestigium, aliae consue-
tudines essent, aliae leges, alia religio, alij ma-
gistratus, alia iudicia: extincto autem lumine
latinarum & graecarum litterarum, omnia den-
sissimis ignorantiae tenebris sepulta atque obru-
ta tenerentur: fieri nullo modo potuit, quin ho-
mines eius reipublicae ignari, cuius leges &
iura tractabant, tamquam in illumi nocte si-
ne lumine errantes, saepe offenderent, saepe la-
berentur, saepe quouis potius, quam quo insti-
tuerant, peruenirent. Ad quod incommodum
cum aliud accessisset ex praua quadam ambitio-
ne, quae multorum ex illis animos occuparat, ut
indecorum putarent, cuiquam adsentiri, ac tum-
demum sibi pulchri ac beati uiderentur, si supe-
riorum placita labefactare ac subuertere, ipsi au-
tem aliquid, quod ante se nemo dixisset, adferre
potuissent: quasi clauum clauo, sic opinionem opi-
nionem trudentes, eo tandem rem perduxerunt, ut,
cum receptum sit, in rebus iudicandis commu-
nem interpretum sententiam sequendam esse, sac-

penumero, quae in plures probata sit, in tanta discrepantia ac uarietate dubitetur. Scitum autem est quod ait Plato, semper inter se consentire eos qui aliquid sciunt: nam neque sciri potest nisi quod uerum est: neque in quaque re uerum esse amplius uno potest. Iam, quod secundo loco posui, multas saepe ab eis inculcatas quaestiones, neque iuris ciuilis proprias, neque ad id quod in manibus erat ullo modo pertinentes, id quin uerum sit, dubium nemini umquam futurum est, qui eorum scripta uel per transennam, ut dici solet, adspexerit. Nisi forte quaerere, quae sit potestas ablatiui, ut loquuntur, absoluti, aut gerundij, aut relatiui QVI, QVAE, QVOD, et similia, quae uel referre piget, grammaticorum non est potius quam iuriconsultorum: aut quae sit ratio definiendi, quid intersit inter definitionem & notationem uocabuli, quando liceat argumentari ab enumeratione partium, non dialectici potius, quam iuris ciuilis professores, docere debent: aut denique innumerabilia, quae eorum commentarios legentibus passim occurrunt, non melius & uerius ab ijs artificibus quorum propria sunt explicantur. Nam de ordine quid dicam? quem semper sapientissimus quisque plurimi fecit: cui tantum tribuerunt quidam ex ueteribus philosophis ut summum ac supremum huius uniuersitatis parentem atque opifi-

cem

cem Deum dicerent in orbe condendo nihil aliud praestitisse, quam quod confusas & permixtas inter se rudis materiae partes discreuisset certo ordine suis quamque in sedibus collocasset. Impia opinio, fateor. omnia enim non tantum digesta sit ac disposuit, sed ex nihilo effecit ac procreauit Deus. Sed tamen ex eo intelligi potest, quae illorum de ordine opinio fuerit, quantamquam in eo inesse crediderint: cum a quo nihil amplius quam confusas mundi partes in ordinem adductas esse dicebant, eum tamen ipsi quoque cum ceteris uerissimo nomine parentem ac conditorem omnium rerum uocarent. Exstat praeclara sententia apud Xenophontem in Oeconomico, nihil esse aut pulchrius, aut ad usum commodius quam ordinem: nihil contra aut ad aspectu foedius ac deformius, aut quod plura omnibus rebus incommoda adferat, quam confusionem ac perturbationem. At nostri illi cum dialecticen aut non didicissent: aut ita didicissent, ut non didicisse praestaret: quibus, quaeso, modis omnia miscuerunt? qualem nobis cuiusque generis praeceptorum saraginem reliquerunt? Ut si quis rusticus hordeum, triticum, uiciam, legumina in unum aceruum conferat, non illius aceruum horum commentarijs existimem perturbatiorem fore. Mihi quidem, cum in eos inspicio, saepissime Ouidiana illa de Chao in mentem ueniunt,

1 3

Quaue

Quaque erat & tellus, illic & pontus & aer. Non aliter enim apud hos, ubi uerbi causa de autoritate magistratum agitur, dicetur etiam aliquid de testamentis: ubi de emptione & uenditione differitur, aliquid de poenis aut de auctoritate tutorum inferetur: nihil est denique quod certam sedem ac domicilium habeat: nihil quod non alienissimo aeque facile ac suo loco pertractatum reperiatur. Inde illae crebrae ex uno in alium locum reiectiones: cum te, quod hic agendum ac tractandum erat, id iubent ex alio petere, in quo tale quidquam agi, numquam, nisi admonitus, diuinare potuisses. Prorsus ut si quis paterfamilias uestem non in uestiario, sed in arca panaria conderet: panem ex puteo hauriret, pisces in nemore, lepores in piscina inclusos haberet. Apud Aristotelem primo physicorum recensetur opinio ueterum quorundam, in quibus fuit & Anaxagoras, qui quidlibet in quolibet inesse dicebant: idque exprimebant hemistichio quodam, ut opinor, Εμπεδοκλῆς, μὲν ἐν παντὶ μίχεται. Hoc an in physicis uere dicatur, uiderint qui illa tractant: in talium certe interpretum commentarijs uerissime dici potest. Atque hoc sunt etiam qui eos de industria fecisse dicant, ut artem iuris obscuriorem, ac difficiliorem cognitu redderent, & ad ceteros labores illum quoque adderent, quo excarnificarent dissentientium

sentium ingenia, peruolutandi saepe illas ingentes librorum moles, & omnia alieno loco potius quaerendi quam suo. Quod si uerum est, nam ego quidem aliam potius fuisse causam suspicor, neque ita de eis male sentio, ut, cum melius possent, uoluisse credam: sed tamen si ita est, non obscurum est, quam eis pro tam sancto atque honesto proposito gratiam debeamus. Ultimus locus erat de genere dicendi, quo dixi eos, qui quid docent, uti debere nitido, perspicuo, usitato, tali denique ut sine ullis salebris, sine ulla asperitate influat in aures animosque discendum, eisq. se non adscita fucisq. ac pigmentis quaesita, sed naturali pulchritudine ac suauitate commendat. A quo ij quos dico quam longe omnes absuerint, quis non uidet? Et sunt tamen qui eos defendant: ut nulla est tam mala causa quae patronos non inueniat: dicuntq. eloquentiam in eo qui ius docet, non requiri: satis esse si artem suam teneat: eius praecepta dum tradat, quibus ea uerbis pronunciet, nihil interesse. Citant etiam in eam rem uerba quaedam Ciceronis, quibus ait se in philosopho eloquentiam, si adserat, non adspernari; si careat, non admodum requirere. Nimum delicatos esse, qui in tanta praeclarissimarum rerum copia etiam uerborum concinnitatem requirant: & perinde facere, ac si optimos & saluberrimos cibos fasti-

dirent, nisi in auro aut in gemmis apponerentur. Tum praeterea facilius intelligi ac percipi quae qualibuscumque uerbis sine delectu esferuntur, quam si quis in eisdem pura ac latina oratione exprimendis elaboraret. Postremo usu hoc iam & experientia, compertum esse, quibus uerborum cura est, eos ex succos fere, & aridos, & ex sanguines, & grammaticos potius aut ludi magistros, quam ueros & solidos iuriconsultos euadere: cum contra, qui magno & forti animo contempserunt sermonis delicias, & illud horridum, incompertum, agreste, rusticantum dicendi genus adamarunt, ij demum iuris ac legum cognitione impleant pectus, in consultationibus, in foris, in subseilijs regnent, in omnium maioris momenti controuersiarum disceptatione ac diiudicatione dominantur. Quibus ut respondeam, primum dico, non existimare me eloquentiam, neque ad ius, neque ad ullam omnino artem tractandam, necessario requiri: ne ad illam quidem ipsam, qua fieri eloquentes putantur. Multos enim accepimus, cum ipsi eloquentes non essent, optimos tamen alijs ad eloquentiam duces ac magistros fuisse: qualem in Graecia Hermogenem, in hac urbe Quintilianum fuisse aiunt. Et Aristoteles, si se ad dicendum contulisset, fortasse multos habuisset superiores, quo tamen eloquentiae praecepta nemo unquam

unquam melius aut perfectius tradidit. Munditiam quidem sermonis non in artibus modo docendis, sed etiam in congressibus & in familiaris colloquio ab omnibus ingenuis & paullo liberalius institutis hominibus requirendam puto. Non gemmas, non aurum, non emblemata requiro. fictilibus aequo animo cenare possum: praefertim si epulae sint, ut ais, exquisitae: sed illa ipsa fictilia tersa sint, niteant, appetentiam potius quam uomitum concitent. An tu conuiuia torem seras, qui quamlibet lautos cibos in nas sis coeno ac luto conspurcatis apponat? Nam quod aiunt facilius intelligi quae ita dicuntur: credo equidem hoc inter ipsos uerum esse. Balbi enim balbos, ut est in prouerbio, melius intelligunt. Ingenui quidem adolescentes, in Ciceronis, Caesaris, Plauti, Terentij & similium libris exercitari, & Latinae linguae intelligentes, nouos sibi de uerborum significatione commentarios conquirant oportet, cum accessuri sint ad illas mixobarbaras cantiones. Neque enim una saltem lingua est qua loquuntur, sed taeterrimus quidam cinnus ex foedissima barbararum, peregrinarum, inauditarum uocum colluione, olens, ut seruus ille Plautinus ait, alium, hircum, haram, suem, canem, capram commistam: ut quemadmodum odor qui ex Auerno afflabatur, supernolantes aues necare solitus dicitur,

dicitur, ita illud pus, illa sanies, illud uirus optima quaeque ingenia exanimet. Ego quidem certe multos noui optimo adolescentes & acutissimo ingenio praeditos, qui cum in alijs disciplinis exercitati, ad artem se iuris accingerent, talium magistrorum incondita uoce perterrefacti, refugerunt, retulerunt pedem:

Improuisum aspris ueluti qui sentibus anguem Pressit humi nitens, trepidusq. repete refugit. Quod autem quasi firmamentum defensionis suae ponunt, non posse quemquam magnum iurisconsultum euadere, cui ulla faciendae ac poliendae orationis cura sit, pro Deum immortalem, etiamne hoc tam erudito saeculo, in hac tanta luce ac splendore disciplinarum omnium cuiquam se persuasuros putant? Quemquam ne ex illo suo grege inquinare ac contaminare balbutientium potius quam loquentium proferent, quem cum Alciato, cum Duareno, cum Connano comparare audeant? Sed hos omitto: ad id, quod institueram redeo. Dixi quattuor esse, quae qui ius docent praestare debeant: ut uera doceant, ut ad rem pertinentia, ut ordine, ut genere dicendi apto ad docendum, Id qui non praestarent, culpaui. Dicet aliquis: Quid tu te igitur ea praestaturum esse proferis? Non ausim tantum de me aut mihi aut uobis polliceri. Illud quidem non dubitanter adfermo, neque

que plane imparatum esse me ab ijs, quae ad id efficiendum necessaria sunt, & ut aliquid olim praestitisse dicar summam diligentiam adhibiturum. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Diecrastini conabor uiam uobis munire ad titulum de Pactis minore negotio intelligendum. Dicam cur de pactis agatur hoc locum: tum quid sit pactum, quae pactorum diuisiones: qui quibus pacisci possint: quique sint pactorum effectus. Haec crastinae disputationis capita futura sunt. Inde ad ea iurisconsultorum uetorum fragmenta, quae in hunc titulum relata sunt, sigillatim interpretanda uenimus.

D I X I.

ORATIO VNDECIMA

HABITA . ROMAE
POSTRIDIE . NON . NOVEMB.
ANNO . ∞ . D . LXXI

ONSTITVERAM hodie, nulla, ut Gaius noster loquitur, praesatione facta, ad tractationem earum rerum, quas hoc anno docere institui, accedere: idque et vobis utili, et mihi convenientius fore arbitrabar, nisi me amici quidam, quorum et iudicio, et auctori tati plurimum tribuo, de fixa iam statutaque sententia deductum, sibi potius quam mihi, hac in re morem gerere coegissent. Neque tamen eis plane adensus sum; sed, ut Homericus Iuppiter, partem eius quod petebant concessi, partem negavi. Nam quod a me contendebant, ne statim in ea quae huius artis propria sunt ingrederer, sed

M . ANT . MVR . OR . XI 141

sed hoc anniuersarii laboris quasi vestibulum opulari aliqua et magis ad omnium sensus accommodata disputatione exornarem, in eo non grauante ipsorum uoluntati acquieui: quod auctores erant, ut aliquod mihi undecumque argumentum sumerem, quamlibet remotum et alienum ab eo quod ageretur, populare modo, et plausibile, et in quo ostentare uim ac copiam dicendi liceret, id ut ipsos a me obtinere sinerem, ipse a me non potui obtinere. Vix ista faciebam adolescens, cum et omnes uias perueniendi ad aliquam eloquentiae famam studiose conquirerem, et ijs in artibus exercerer, quas qui tractant, in eis haec non ferri modo, sed et requiri solent. Hac uero aetate, et hac qualicumque hominum opinione de me, et hoc suscepto munere, quod ab omni uanitate longissime abesse debet: si puerorum aut sophistarum in morem de comenda accipienda oratione sollicitus sim, et sine ulla necessitate eas mihi ad dicendum materias deligam, in quibus belle ac commode aliquid dicere posse uidear, inepris fortasse gratum faciam: quos semper fucata et inania omnia, magis quam uera et solida delectant: grauium certe ac cordatorum hominum non effugiam iustam ac meritam reprehensionem. Obsequamur igitur amicorum petitioni: sed ita, ut ne obliuiscamur, quid deceat. Explicaturus sum eam partem

tem Digestorum, in qua de iudicijs differitur. Sed prius dicam nonnulla de ipso munere iudicandi, quantum in eo sit auctoritatis, quantum ponderis & momenti ad totius reip. felicitatem: tum qualem esse eum oporteat, qui ei muneri recte & pro dignitate praefuturus sit: quae in iudicando seruanda, quaeq. fugienda uideantur: quae omnia a nostris quidem partim modice attinguntur, partim ut certa & indubitata ponuntur: a philosophis autem, unde nostra fluxerunt, accurate ac copiose pertractari solent. Dicam autem non oratorio more: sed hoc nostro scholastico, & umbratili, & sedato, non ad permouendos animos sed ad docendos, non ad faciendos clamores, sed ad silentium potius & attentionem obtinendam idoneo. Ita me duas res consecuturum esse confido, ut et amicorum petitioni, si minus plene, at certe aliqua ex parte satisfiat: et hoc quamuis ex alia arte accersitum disputationum mearum caput cum cetero corpore satis apte ac concinne cohaerere uideatur. Tanta igitur est, ut hinc potissimum exordiar, in omni ciuitate eorum qui iudicijs praesunt auctoritas, ut ex eis potissimum reip. felicitas aut infelicitas pendeat. Etenim uere dixerunt ueteres, legem esse animam ciuitatis, & perinde felicem aut infelicem euadere unamquamq. ciuitatem, ut bonis malisue legibus temperata est.

Vtor

Vtor hic legis nomine magis ad populi consuetudinem, quam ad ueritatem: scio enim, si qua mala lex sit, eam ne legis quidem nomine dignam esse. Sed si tantum positum est in legibus: legum autem ipsarum nullus est usus, nisi sint qui eas exsequantur ac custodiant: & legum ministri ac custodes magistratus, unde eos nomophylacas Plato uocat: magistratum porro praecipua uis in exercendis iudicijs cernitur: constare opinor, qualia in ciuitate iudicia sint, talem esse totius ciuitatis statum. Immo uero ea prima fuit antiquissimis temporibus causa congregandarum ciuitatum: ut essent, qui uim coercerent, tenuiores a potentiorum iniurijs defenderent, suum cuique tribuerent, iuris aequabilitatem inter omnes pro portione tuerentur. Hanc originem creandorum regum fuisse, quod uetustissimum in terris imperij nomen est, Herodotus, & ab eo mutuatus Cicero, tradunt. Itaque reges ipsi antiquitus iudicabant, ut Minos, cuius singularis iustitia iudicem eum, ueterum opinione, etiam apud inferos fecit: ut Tenes, cultus apud Tenedios pro Deo: quem cum securi insulam ex se dictam obambulare solitum tradunt: eaq. percutere, quos, causa discussa, iniuriam fecisse cognosset: ut Philippus Macedo, quem etiam patienter tulisse accepimus, obiurgatum ab anicula, cui audiendae sibi esse otium negauerat:

negauerat: cum illa retulisset, ne regnaret igitur, si audiendis ac diiudicandis causis uacare nollet. Et per diu, qui Hebraeorum populo summo cum imperio praeerant, non reges, sed iudices uocabantur: ut intelligamus nihil esse tam regium quam iudicare. Sine enim priuata iudicia inspiciamus: uere ait Cicero, omnes omnium pecunias positas esse in potestate eorum qui iudicant: siue publica, omnium ciuium non fortunae modo, sed dignitas, existimatio, salus, eorum, qui iudicia publica exercent, fidei, religioniq. commissa est. Sapientissimus homo Democritus duabus rebus remp. contineri dicebat, poena & praemio: earum autem rerum utraq. in eorum manu est, qui munus sustinent iudicandi. Magna igitur adhibenda cautio est in iudicibus deligendis: eorumq. & singularis quaedam prudentia, & spectata probitas esse debet: ne si, aut errore ducti, aut cupiditate abrepti, permessa sibi potestate secus quam decet utantur, ipsa ciuitatis fundamenta subuertant. Ac ueteres quidem illi paucissimis uerbis iudicis officium concludebant: cum ita dicerent, legem esse mutum iudicem, iudicem autem legem loquentem. A bono enim iudice ita prorsus omnia iudicari oportet, ut lex ipsa, si loqui posset, iudicaret: atque ita legem & iudicem inter se conspire, ut sit lex quasi anima iudicis; iudex,

quasi

quasi uox legis. Et, quae admodum Aristoteles ait, legem esse mentem cupiditatis expertem, ita optandum esset, ut eiusmodi iudices reperirentur, qui, omni cupiditate spoliati, mente tantum ac ratione in disceptandis controuersis uterentur. Sed talia optare licet, sperare non licet. Nimis enim uerum est, quod in quodam cantico posuit Simonides, perdifficile reperiri hominem τερταρον ἀνδρῶν νόου. Huic incommodo sapientissimi quique ueterum quaecumque potuerunt remedia compararunt. Inter quos Aristoteles censuit, in bene instituta ciuitate, omnia, quoad eius fieri posset, legibus comprehendenda ac definienda: quam paucissima autem in potestate atq. arbitrio iudicum relinquenda. Cuius rei tres ab eo sane graues causae adferuntur. Una, quod multo maior numerus necessarius est iudicum, quam eorum qui leges ferant. Facilius autem est paucos bonos et prudentes uiros reperire, quam multos. Altera, quod longius tempus datur legem aliquam laturis, quam de certo aliquo negotio ac controuersia cognituris. In maiori autem temporis diuturnitate maior est penitus peruidendi ueri facultas. Tertia, quae omnium potentissima est, quod leges & in futurum prospiciunt, & uniuerse ac generatim feruntur, ut neque gratiae, neque odio locus esse possit. At iudicia & de praesentibus negotijs,

& de certis personis exercentur: ut & gratia, & odio, & inuidia, & miseratione, & ratione proprii alicuius commodi, aut incommodi, facillime abduci a uero iudicis animus queat. In iudicibus autem deligendis illud praecipue obseruandum est, ut boni uiri eligantur: in quo ueteres ita diligentes fuerunt, ut saepe in libris nostris uiri boni nomine non alius quam iudex intelligatur. & Horatius narrat patrem suum, cum sibi uirtutis & officij praecepta traderet, laudandarum actionum exempla ex iudicibus potissimum sumere solitum esse. Sic me, inquit, Formabat puerum dictis: & siue iubebat, Ut facerem quid habes auctore, quo facias hoc. Vnum ex iudicibus selectis obiebat. & alibi cum uiri boni quasdam quasi notas enumerando percenseret, hanc inter praecipuas ponit. Quo multae magnaeque secantur iudice lites. Ac uidete, quantopere ueteres illi Romani, eos qui res iudicabant ab omni improbitatis suspicio ne pueros esse uoluerint. Notationi atque animaduersioni censoriae non tribuebant auctoritatem rei iudicatae: neque si quis a censoribus senatu motus esset, propterea ei aditum ad honores denegabant. Quinimmo quosdam a censoribus e senatu eiectiones, ipsos postea censores fuisse legimus. Sed tamen, ut omnis etiam leuissima suspicio abesset a iudicum moribus, lege Iulia repetundarum

tundarum qui senatu moti essent iudices non poterant dari. Aetasetiam in iudicibus consideranda est: neque enim idonei sunt adolescentes ad tantum munus sustinendum. cuius rei tres fere causae adferri solent. Vna, quod de moribus adolescentum nihil adhuc certo sciri potest. mutantur enim, ut ait Horatius, in horas. & improbum quidem esse aliquem ut cognoscas, uel unus dies sufficit, ut ait Theognis: at diu uiixerit oportet, de cuius probitate certum iudicium fiat. Altera, quod in iuuenibus magnae & uehementes sunt animi commotiones, quas illi saepius quam rationem sequuntur. Postrema, quod longus rerum usus in iudice requiritur, qui cadere in adolescentem non potest. & νεον, ait Plato libro tertio de rep. ἀλλὰ γέροντα δὲ τὸν ἀγαθὸν κριτὴν εἶναι. Neque uero quilibet senex ad iudicandum aptus est. Non enim ut prudentia necessario aetatem requirit: ita aetas necessario prudentiam adfert. sed is demum, cui anteaetae uitae cursus & integritatis & prudentiae opinionem comparauit. Obseruabatur & illud antiquitus, ne egeni & exhausti homines facile ad iudicandum admitterentur. Cum enim plerique a Theognidis sententia non abhorreant, & paupertatem omni ratione fugiendam putent, uerendum uidebatur, ne saepe tales iudices non tam rationem muneris sui, quam magnitudinem

tudinem munerum alienorum considerarent: ne-
ne libentius in nummorum quam in argumento-
rum quae utrumque adferrentur ponderibus ex-
pendendis occuparentur: & utrius grauior es-
set manus, eius causam quoque meliorem uide-
ri pronunciarent. Atque ob eam causam iudi-
ces non tantum ex moribus & ex aetate, sed et-
iam ex sensu legebantur: quod Romanis alicubi
obijcit Tertullianus. Cumq. iuris iurandi re-
ligio maximum & sanctissimum fidei vincu-
lum merito apud omnes existimetur, iudicaturi
prius iurabant se ex legum praescripto iudica-
turos: cuius rei frequens apud Demosthenem,
& alios mentio est. ne ne legum uerbis callide,
& subdole interpretandis ab earum sententia
& uoluntate discederent, addebant, τῇ νόμῳ,
τῇ δικαιοτάτῃ, ut apud Demosthenem; aut, quod
idem ualet, τῇ ἀλυσί, ut apud Aristotelem in
rhetoricis, & apud Iulium Pollucem libro octa-
uo relatum est: quo significabant, se ita leges
interpretaturos, ut rationi & aequitati maxi-
me consentaneum uideretur. Quin etiam, ut ma-
iore diuini numinis metu persunderentur, iudi-
cabant in loco sacro. Quamuis enim Deus o-
mnibus locis praesens est, eiusq. ut ait Aratus,
omnia plena sunt: in consecratis tamen locis
magis omnes nescio quo modo illius praesentia
commouemur. Atque hanc consuetudinem an-
tiquissi-

quissimam fuisse, Homerus ostendit, qui iudi-
ces in Achillis clypeo sculptos & senes fuisse
ait, & in sedilibus lapidis sacro in loco conse-
disse. οἱ δὲ γέροντες, inquit, εἶατ' ἐπὶ ξυστοῖσι
ἀθροίσῃσι ἐνὶ κύκλῳ. Summa autem in eo adhi-
benda diligentia est, ut tollantur omnes occasio-
nes, quae possunt efficere aliquem animi motum,
quo index abducatur a uero. Nam quod de amo-
re ait Theocritus, pulchra ei uideri, quae pul-
chra non sunt, idem absolute de toto talium com-
motionum genere dici potest: prout quisque af-
fectus est, ita res eis alias atque alias uideri.
Arquatis, ait Varro, & ueternosis omnia lu-
tea uidentur. febricitantibus amara, quae dul-
cia: aliter omnibus de rebus ebrii, aliter sobrii
iudicant. Idem putandum est euenire ijs omni-
bus, quorum animus aut amore, aut odio, aut
ira, aut inuidia, aut deniq. aliquo πάθει oc-
cupatus est. Docent philosophi, si sensus de re-
bus sibi obiectis uere iudicaturus sit, oportere
ipsum sentiendi instrumentum, quod illi αἰσθητὴν
πρὸς uocant, ἀπὸ παντὸς id est omni qualitate, earum
saltem, de quibus iudicandum est, nactum esse.
sic & iudicis animum in sola ueritate defixum
ab omni perturbatione purum ac liberum esse o-
portet. Male uerum examinat omnis corruptus
index: ait Horatius. Quoniam ergo nemo, ut
omnia moliatur, exsuere ac deponere insitum at-
que

que ingeneratum omnibus sui amorem potest: ideo ueteres neminem rei suae idoneum iudicem esse uoluerunt: quod & apud iuris nostri auctores saepe legitur: & ante eos ab Aristotele & in ethicis, & in politicis dictum erat. Ne de filiis quidem negotio idoneus iudex est pater. amat enim eum ut patrem sui. & quamuis reperiuntur patres quidam, qui de filiis seuerissime iudicauerunt, ut in externa historia Zaleucus, in Romana Brutus, Manlius, alij: usitatus tamen est: patres in filiorum peccatis conuiuere. Sed hac de re alio loco plura dicentur. Corruptuntur iudices etiam donis: & ea causa fuit, cur ijs legibus, quae de pecunijs repetundis latae sunt, punirentur, qui ob rem iudicandam pecuniam acceperant. Narrat Plutarchus, Thebis olim positas in publico fuisse iudicum statuas, easque sine manibus: quod indicio esset, nihil eos a quoquam accipere debere: eius autem, qui iudicio praesideret, etiam sine oculis: quod ipso personarum adpectu iudices interdum a recto abduci arbitrarentur. Antonius certe apud Ciceronem gloriatur, se Aquillium, in manifesto repetundarum crimine, hoc potissimum a se artificio liberatum, cum eum maestum ac sordidatum produxisset, tunicamque eius a pectore discidisset, & cicatrices aduersorum uulnerum, quae ille pro rep. acceperat, ostendisset. Ita iudices, quem ab
sentem

sentem forte damnassent, eum, adpectu ipsius commoti, liberarunt. Eodem artificio multis ante annis usus erat Hyperides, qui, ut narrat Athenaeus, cum Phryne meretrix pulcherrima rei capitalis argueretur, atque ita teneretur, ut argumentis purgari non posset: cum multa pro ea dixisset, ad postremum statuit eam in conspectu iudicum, & pectus eius papillasque nudauit: qui adpectus tantum potuit, ut, quam omnium sententijs damnatum iri opinio erat, omnium suffragijs absoluta discesserit. ex quo institutum est, ut Ariopagitae noctu indicarent. cuius rei praeter ceteros auctor est Lucianus. Sed et quo iudicia integriora et incorruptiora essent, nomina ipsa eorum, de quibus ageretur, in Ariopago reticere solita, quidam tradiderunt. ut, nulla prorjus personarum ratione habita, de rebus tantum ipsis indicaretur. Multum etiam in iudicijs peruertendis potest eloquentia: neque prorjus mentiebantur ueteres illi magistri, qui se docere profitebantur, quo modo causa inferior dicendo superior fieri posset. Cui enim nota non sunt uerba Ciceronis in causa Cluentiana, obiectas a se iudicibus tenebras gloriantis? Ideoque rectum erat illud eundem Ariopagitarum institutum, apud quos oratores praeconis uoce nihil uerborum extra rem facere, & neque prooemij uti, neque epilogis iubeantur. Sapien

ter quoque Anastasius & alij posteriores Imperatores constituerunt, ne cuiquam administratio patriae suae sine speciali iussu principis permitteretur. Arbitrati enim sunt id, quod est, unumquemq. necessario in patria sua multis cognitionibus, adfinitatibus, necessitudinibus implicatum teneri: ijsq. omnibus rebus iudiciorum religionem ac severitatem impediri. Eodem pertinebant permissae antiquo more alternae iudicum reiectiones: ut e iudicijs omnis omnino suspicio inclinati, ac propendentis in alterutram partem animi tolleretur. Neminem, ait Cicero pro Cluentio, voluerunt maiores nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter adversarios convenisset. expediret etiam in eos iudices, qui se corrumpi sinissent, gravissimas poenas constitui: ut fecisse Cambysen ait Herodotus, qui, utinam non singulari, sed in omnem posteritatem duraturo exemplo, supra iniusti iudicis corium in loca dissectum, eius filium ac successorem sedere iussit: ut eum a paternae improbitatis imitatione paterni supplicij memoria revocaret. Omniho autem iudicibus tria in animo perpetuo habenda esse arbitror. Primum, ut cogitent, quemadmodum ipsi de alijs iudicant, ita de se non alios tantum homines, sed ipsum Deum indicaturum. Alterum,

ne

ne prius sententiam ferant, quam diligentissime utriusque partis iura cognoverint. Merito laudatur a Platone illud Hesiodi, Μῆδ' ἴδμεν δικάζοντες ὅτιν' ἀποῖν μῦθον ἀκούοντες. Et elegans est illud Philippi, ut opinor, Macedonis, qui cum altera aure oclusa accusatorem audiret: interrogatus, cur id faceret, dixit se eam servare integram reo. Postremum illud est, debere quidem iudicem plane medium esse: ideo enim multa, ut ait Aristoteles, uocantur. Sed tamen, si in alterutram partem inclinandum sit, ut Circe dicebat minus periculi esse, si navis ad Scyllam potius paullum inclinaret, quam si ad Charybdim: ita in hominibus puniendis minus mali esse in clementia ac lenitate, quam in saevitia, & acerbitate. Nam etsi laudata est apud veteres praetoris cuiusdam severitas, cuius tribunal scopulum reorum uocabant, multo tamen maiorem laudem haberet illa vox Neronis, si ex animo prolata esset, aut si ipse in eadem mansuetudine persistisset, qui subscripturus sententiae capitis in quendam, Utinam, inquit, numquam didicissem litteras. Et M. Antonini illud praecipue commendatur, quod poenas legibus definitas semper usque ad aliquem modum mitigabat. Pleni sunt libri nostri talium sententiarum: Benignius interpretandae sunt leges, quo voluntas earum conservetur.

netur. & Interpretatione molliendae sunt poe-
nae potius, quam exasperandae. Non possum
hoc loco praeterire dictum quoddam uetustissimi
oratoris Antiphontis. Εἰ δέ τις ἀμαρτεῖν, τὸ
ἀδίκως ἀπλοῦσαι ὁσιώτερον, ἢ τὸ ἀδίκως ἀπολέσαι.
τὸ μὲν γὰρ ἀμαρτημά ἐστι, τὸ δὲ ἀδίκως ἀποκταί· αἱ,
ἀσέβημα. cuius sententiae similem quandam ex
libris nostris suo loco proferemus. Dixi de au-
thoritate & officio iudicum, non quaecumque po-
teram: neque enim id aut res postulabat, aut tem-
pus patiebatur: sed ea tamen, quae dixi, neq. alie-
na, neque inutilia fuisse confido. Quid praestite-
rim, uos ipsi iudices eritis. Si quis erit, qui me
contendat debuisse statim ad ea, quae iuris ciuilibis
propria erant, accedere: ab eo peto, ne mihi ue-
niam neget, quod ego amicis rem non magni mo-
menti petentibus negare non potuerim: ne ue sit
ita difficilis creditor, ut in crastinum expectare
nolit: cum praesertim ipsi iurisconsulti sub eo e-
quem explicaturi sumus, titulo tradant, in mo-
ra modici temporis non magnum damnum ines-
se censerī.

. I X I D

ORATIO DVODECIMA

HABITA . ROMAE

NON . NOUEMB.

ANNO . ∞ . D . LXXII

Us ciuile me non uulgari uia,
sed noua quadam, & ante me
in his quidem scholis inusita-
ta ratione tradere ingressum,
& in opere institutoq. pul-
cherrimo quartum iam an-
num, magna auditorum frequentia, magna a-
nimi contentione uersantem, uestra, Cardinales
amplissimi, in medio cursu insistere, aliudq. mi-
nus suscipere coegit auctoritas. Nam, cum ho-
mo eruditissimus, qui tradendis eloquentiae
praeceptis in hac urbe consenuerat, & adflicta
naletudine, et ipsa iam aetate otium ac quietem
postulante, missionem a uobis honestissimam im-
petrasset, nec ei facile successor idoneus reperiri
posse

posse uideretur, mihi potissimum mandandam esse ab eo derelictam provinciam censuistis. Parebo libens, ut debeo, auctoritate uestrae: neque mihi quidquam umquam a uobis imponetur aut laboris aut oneris, quod non ego prompto atque alacri animo subeam: quaeque mihi a uobis imperata erunt, numquam aut aspernabor ut nimis humilia, aut ut nimis ardua extimescam. Vestrum est, decernere ac statuere, quam a quoque nostrum huius quasi reip. litterariae partem administrari ac procurari uelitis: nostrum, parere, & mandata uestra subsequi, neque umquam ita nobis placere, aut tantum nobis tribuere, ut de uestro iudicio iudicemus. Equidem quod ad me attinet, neque ullam artem, quae quidem hominis ingenui studio digna sit, sordidam & abiectam esse duco: & hanc, ad quam tradendam nunc uocor, semper nobilissimam existimaui: & si aliter sentirem, fortassis tamen non uererer imitari Laconem illum, qui in conuiuio, extremo loco iussus accumbere, conuiuatoris ingenium, ac iudicium commendauit, qui rationem excogitasset, qua illi quoque loco dignitatem compararet. Non enim tantum, ut uulgo dicitur, magistratus uirum ostendit, & in luce hominum collocat: sed etiam saepe magistratum is qui eum gerit exornat. Epaminondam seruant, cum a ciuibus suis te
learchus

learchus creatus esset: erat is apud Thebanos non magni momenti magistratus: non detrectasse, sed dixisse ita gesturum, ut deinceps telearchia honoratior haberetur. Atque ita effectum est: tantum enim Epaminondae ualuit auctoritas, ut post eum telearchi perpetuo creati sint ex principibus ciuitatis. Haec & talia dicerem, si in eloquentiae professione parum inesse dignitatis existimarem. Sed & de re ipsa, & de me longe mihi alia opinio est. Quamuis enim non infitior, magnum me semper amatorem atque admiratorem disertae atque ornatae orationis fuisse, studioseque in eam rem operam dedisse: etiam, si multis, aliquando imposuisse populo, & apud eos, qui me cum deterioribus comparabant, in aliquam non infantis neque indiseret hominis opinionem uenisse: nereor tamen, ne exemplo meo comprobem id, quod tradunt rei militaris scriptores, etiam ueteranos milites pro tironibus habendos, cum diu a pugnando cessarunt. Sed quoniam id tantum a me expectari ac requiri puto, primum, ut uobis, adolescentes, indicem ac commonstrem eas uias, quibus ad eloquentiam posse arbitror perueniri: deinde ut ad superendam earum difficultatem, quantum in me erit, si quid modo erit, neque autem multum, neque tamen nihil omnino fore confido, auxilio sum: suscipiam, ac subibo paullo maiore cum

cum fiducia onus id, quod mihi, si meum perpetuum publicae utilitatis studium diuinæ benignitatis aura comitetur, ut cumq. posse uideor sustinere. Ut enim, si quis homo egens ac tenuis, alios se collocupletaturum esse profiteatur, ridiculus sit: sin id tantum polliceatur, ostensurum se quam uiam insistere debeant, qui rem facere cupiunt, nihil tamen alienum atque abhorrens a fortuna sua suscipere uideatur: sic ego, si ea me traditurum dicere ausim, quibus eloquentes fieri possint, merito irridear, cum ipsi mihi eorum perexigua pars suppetat; sin id tantum dicam, posse me ijs, qui eloquentiae studio tenentur, uias quae ad illam ferant ostendere, & ad id quod adamarunt consequendum aliquid opis afferre: caussae, ut opinor nihil sit, cur me quisquam aut nimium mihi adsumere, atque arrogare dicat, aut ea polliceri quae praestare non possim. Nolite autem auditores existimare me uulgare aliquid uobis & in medio positum polliceri, cum polliceor me uobis itineris ducem ad eloquentiam fore: neque ita eloquentiae nomen accipite, ut uulgo accipi consuevit. Hodie enim ut quis uulgaria rhetorum praecepta utcumq. didicit & in Ciceronis scriptis tantum posuit operae, ut, adhibito Nizolij libro, possit orationem aut epistolam scribere, cuius tum singulae uoces, tum ipsa etiam structura & collocatio

tio Ciceronem oleat, protinus magno eorum consensu, qui nihil altius aut sublimius cogitant, eloquentis nomen assumit. Itaque, si de quopiam istorum percunctere, num Platonem, Aristotelem, Theophrastum legerit, deniq. num philosophiam attigerit, negabit: se enim, relicto alijs philosophiae studio, eloquentiae gloria contentum fuisse. Quid Herodotum, Thucydidem, Xenophontem quam diligenter, studioseq. uersauerit. Aliquid se fortasse ex eis libasse dicet, sed properantem & aliud agentem, & qui unam modo spectaret eloquentiam. Certe igitur Homerum, quem ut ceterarum ingenuarum artium, ita eloquentiae quasi fontem quendam esse dicunt, Sophoclem, Euripidem, a quo optime ali eloquentiam, ipsi eloquentiae magistri prodiderunt, ceteros deniq. Graecos & Latinos poetas accurate peruolutasti. Quem tu mihi, inquit, Homerum, quem Sophoclem, quas nugas nominas? quasi ego poeta, non orator, esse uoluerim. Nimirum igitur, cum a te omne aliud scriptorum genus abdicasses, in illis eloquentiae luminibus Lysia, Hyperide, Andocide, Isaeo, Isocrate, Demosthene, quamplurimum olei consumpsisti, in eis egregium aliquod studium collocasti, eos saepe relegens in succum ac sanguinem conuertisti tuum. Immo, inquit, quorundam ex istis uix ipsa nomina agnosco: alios

alios a Cicerone meo commendari memini, qui mihi solus in amoribus ac delicijs fuit, quem ego, admirabili quodam eloquentiae studio inflammatus, numquam ex oculis, ex manibus, ex sinu deposui: cuius in scriptis ita diligens ac sollicitus fui, ut, quemadmodum nummi aurei aut argentei a plumbeis rimitu ipso dignoscuntur, ita ego voces Ciceronianas ab ijs, quae Ciceronis non sunt, sono ipso discernere ac diiudicare possim. Bene sit, inquam, istis auribus tuis tam delicatis, tamq. eruditis: sed cur, quae so, cum Ciceronem tanti facias, eos, quos tantopere ab eo laudari uidebas, non attigisti. Istos, inquit, legissem, si Graece eloquens esse uoluissim. Latinae quidem eloquentiae laudem affectanti satis esse unus Cicerone uisus est. Quae ista, malum, Latina eloquentia est, aut quando quisquam ueterum istud iter ad eloquentiam tenuit? Mihi quisquam eloquentiam uocat, cum genera caussarum, et nomina figurarum, et uulgaria quaedam praecepta de conformandis orationis partibus, & huiusmodi naenias didiceris, uoculas ex Cicerone collectas coniungere, & ex eis quasi tessellis ieiunam ac famelicam orationem contexere, sedulo cauentem ne quid dicatur, quod non ante Cicero dixerit? Pictum et psittacorum ista eloquentia est, auditas uoces iterare ac reddere, neq. quidquam umquā dicere quod sit uere ac proprie tuum. Aliud antiqui uocabant

bant eloquentiam: qui nisi qui de civilibus negotijs orate ac copiose loqui possent, qui dicendo animos audientium flecteret, qui admirationem concitaret, qui modo clamores faceret, modo circumfusam multitudinem stupore defigeret, neminem eloquentem uocabant. Itaque qui se dicendi magistros profitebantur, multa de ratione argumentandi, multa de uirtutibus ac uitijs, multa de permotionibus animi, multa de ueterum institutis, ac legibus, multa de ratione instituendarum ac gubernandarum ciuitatum disputabant: seq. propterea non rhetoras, aut, quae tum usitata erat ipsorum appellatio, sophistas, sed gloriosiore ac magnificentiore nomine politicos nominabant. In quo etsi eos Aristoteles coarguit, ipse tamen docet rethoricen quidam esse ex dialectica, & ex politica conflatum atque commissum: & opus rhetorices esse ait ijs in rebus omnibus, quae in consultationem cadunt, omnia uidere, quae ad fidem faciendam ac commodata sunt. Tribus autem praecipuis capitibus hoc contineri ait, si ita dicamus, ut, qui audiunt, bonos uiros esse nos opinentur. si eorum animi motus quosdam concipiant ad id quod uolumus efficiendum atque obtinendum ac commodatos: si id quod probare uolumus, aut demonstramus, aut demonstrare uideamur. Ut autem dialecticus, non illo ex scholastico pulue

re clamator odiosus ac molestus, sed uerus ac germanus dialecticus duobus ad probandum instrumentis utitur, syllogismo & inductione: sic ei compar ac geminus & in dissimili genere simillimus orator duo alia habet, quae duobus illis ex altera parte respondeant; enthymema, quod syllogismo; exemplum, quod inductioni. His duobus armatus est, his pugnat, his & suam & aliorum dignitatem tuetur: neq. sine magna copia enthymematum & exemplorum ad omnem dicendi materiam comparata, eloquentis nomen sustinere quisquam potest. Enthymematum copia a philosophis, exemplorum a poetis et historiis scriptoribus petitur: neque quisquam oratoris, aut eloquentis nomine dignus euaserit, qui non prius omnia philosophorum scripta, quae quidem ad formandos mores & ad tractandam remp. pertinent, omnem historiam ueterem, omnes antiquos & Graecos et Latinos poetas diligenter & accurate peruolauerit. Magnus labor, dixerit aliquis. Fateor: sed magnum est & id, quod hoc labore petitur. Et uerum est, quod ait Horatius: nil sine magno uita labore dedit mortalibus. Ad hanc facultatem consequendam ego me uobis auditores, quantum uires meae ferent, ducem ac comitem profiteor. Vestra res agitur: uobis, ut ille ait comicus senex, seritis, uobis occatis, uobis eisdem metitis,

tis, uobis denique iste pariet laetitiam labor. Videbitis me quotidie causa uestra efficientem, quaecumq. potero; conantem etiam ea quae non potero. Alite uos quoque studium meum attentione uestra: & dum aetas apta est ad labores perferendos, dum animus nullis alijs curis occupatur, dum cetera, quae ad capiendum ingenij cultum requiruntur, assatim suppetunt, nolite committere ut utilitas uestra, quae & Gregorio Pontifici Maximo, & amplissimis Cardinalibus, quibus ille munus hoc demandauit, & nobis omnibus tantae curae est, a uobis, a quibus minime decet, negligatur. Equidem pro mea uirili parte nullo loco uobis deero: docebo, admonebo instabo, urgebo, excitabo, nonnumquam etiam, si res ita poscere uidebitur, obiurgabo atque increpabo. Nolite expectare, dum uobis aduler. Contemniam uos, si uos litteras contemnetis. sin eas amabitis: & amabo ipse commoda uestra ex animo, & ut uos me uicissim merito ametis, operam dabo. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Secundum librum Tusculanarum disputationum explicare decreui. Cras id facere incipiam. Policeor autem uobis, qui me attente audient, curaturum me, ut eis operae suae ratio constet.

ORATIO

DECIMATERTIA

HABITA . ROMAE

XV . KAL . NOVEMB .

ANNO . 800 . D . LXXIII

VM mihi a summis uiris,
quorum auctoritate, atque im-
perio nostra omnium studia
diriguntur, mandatum esset,
ut hodierno die, quo, ut sci-
tis, more maiorum, noster hic
quasi Musarum exercitus quotannis lustrari so-
let, de praestantia litterarum, & earum artium
quae litteris continentur, aliquid publice di-
cerem, quo iuuenum animi ad earum amorem
incitarentur: quod prius facere debueram, sed
inconsueto quodam obsequendi studio abreptus
non feceram, coepi oneris suscepti magnitudi-
nem cum uiribus meis sollicito comparare. At-
que interdum quidem ita ratiocinabar, ut mi-
hi

hi nihil arduum, aut difficile impositum crede-
rem. Nam, ut Cyrenaeus poeta facile ait esse
omnibus Apollinem laudare, in quo tot, tan-
taque laudum argumenta sint: ita facile uideba-
tur homini quamlibet infanti atque indiserto lau-
dare eas artes, quas uere, ac merito bonorum for-
tes nominare possumus. Neque enim dubita-
bam, quin omnium concessu multo iustius arti-
bus nostris, quam illis, de quibus id Xenophon
dixit, honos huius nominis tribueretur. Cogi-
tabam etiam tum demum in summa me difficul-
tate uersaturum fuisse, si eas aut, quod nefas est,
uituperare iussus essem, aut earum dignitatem
abijcere & extenuare dicendo: nullum enim sa-
ne argumentum, quod quidem alicuius momenti
esset, ad eam rem reperire potuissem. Quod si
Socrates praesente Phaedro amorem uitupera-
turus, facere id non audet, nisi sibi prius pallio
caput obnupserit: multo me magis uerecondari
par fuisset, in tanto eruditissimorum hominum
coetu declamantem aduersus eas artes, quarum
omnes dignitate, ac pulchritudine, ita incensi
estis, ut sine earum tractatione ne uitam qui-
dem ipsam iucundam putetis. Nunc, ut idem
ille sapientissimus senex factu facile esse ait A-
thenienses Athenis laudare, quod, quae quisque
amat, ea libentissime laudari audit: sic & ipse
mihi uidebar facilem & expeditam prouinciam
L 3 susce-

suscepisse commendandi ac celebrandi apud nos ea, quae uobis omnibus in amoribus ac delicijs esse constaret. Sed interdum occurrebant alia, quae me commouerent, nec quieto esse ac securo animo sinerent. Nam & in tam ubere ac copiosa materia necesse est, unicuique audientium multa in mentem uenire, quae commode dici queant: neque fieri potest, ut, quidquid omnes cogitant, dicat unus: & ea est hominum natura, ut, cum quis, quod ipse dixisset, id ab eo, qui dicit, omissum uidet: non hoc quoque dici potuisse, sed hoc potissimum dici debuisse contendat. Ita dum pro suo quisque captu quid ipse dicturus fuerit cogitat, & alia prope omnia fastidians, dum id unum dicatur, anide expectat: quidquid dixeris, semper uideberis omisisse praecipua: et omnia communia ac contrita dixisse, quod ea non dixeris, quae si dixisses, ipsa quoque alijs obsoleta & uulgaria uiderentur. Ut melior hac in parte sit eorum condicio, qui aridis, ac sterilibus in argumentis uersantur: quorum, siue abundarunt, laudatur ingenium; siue defecerunt, materiae ieiunitas accusatur: cum contra, ubi ampla dicendi seges est, quidquid allatum est, ubertati materiae adscribatur; quidquid omissum est, tibi. Ego uero quomodo aut quidquam allaturum esse me sperem, quod nouitate audientium animos teneat, cum
ijs in

ijs in rebus mea uersatura sit oratio, in quibus praestantissima se omnium aetatum ingenia exercuerunt: aut ita dicturum, ut non innumerabiles alij iisdem de rebus ornatius ac copiosius dixerint? Sed mihi neque ualde laborandum est, ut noua conquiram: non enim cantilenae sunt hae, quibus nouitas, ut ait Telemachus, conciliat gratiam: sed praecepta, quibus uetustas addit auctoritatem: & si uera, utilia, apta ad id quod mihi propositum est, digna huius loci auctoritate, digna uestris auribus attulero, quibus ea cumque uerbis extulero, hoc ipso me satis ornate dixisse arbitrabor. Agite igitur, uiri praestantes, & cum alijs nominibus, tum praecipue harum de quibus dicere ingredior artium cultu & tractatione clarissimi: agite studiosi adolescentes, quorum mollis adhuc, & tenera aetas in eiusdem gloriae spem eodem quasi lacte Musarum educatur, cognoscite mecum felicitatem uestram, qui instinctu quodam, afflatuque diuino ad eas potissimum artes animum appulistis, quibus, siue quis utilitatem sequatur, nihil fructuosius; siue oblectationem, nihil suauius ac incundius; siue splendorem ac pulchritudinem, nihil illustrius, aut ad struendam nominis immortalitatem firmitus ac stabilius reperiri potest. Nam si ueteres illi, qui errore ducti plurius esse Deos opinabantur, quem cuique eorum diem con-
L 4 fecerant,

secrarant, eo laudes ipsius commemorare ac continere solebant: multo nobis iustior causa est, quicumq. ipsidem honestissimarum artium studiis, quasi quibusdam sacris initiati sumus, cum hic nobis anniuersarius dies, maiorum sapientia & autoritate, ad intermissam per aliquot menses earum exercitationem de integro repetendam constitutus sit, cur ab earum commendatione principium ducere debeamus, easq. celebrare, quas nobis uicissim aliquid celebritatis allaturas esse confidimus. Meminisse autem debemus idcirco hunc sanctum, atque augustum locum ad hanc rem delectum esse, ut & in laudandis artibus Deum ipsum laudemus, qui, ut alia omnia bona, ita eas quoque hominum generi dedit: & publice contestemur, ac profiteamur studia omnia, laboresq. nostros & Deo auctore, atque auspice suscipi, & ad ipsius gloriam, tamquam ad finem nobis omnibus praecipue propositum, referri. Unde igitur, in tanta eorum quae se ad dicendum offerunt copia, potissimum exordiar? An ab eo, quod semper apud grauissimos quosq. grauissimum fuit, antiquitatis testimonio? Quaecumque artes omnes bonae sint: nam si quae malae artes dicuntur, immerito eis artium nomen tribuitur, has tamen nostras proprio ac peculiari nomine bonas artes uocauit: easdemq. artes ingenuas, artes liberales, quod alias aut a seruis,

aut

aut ab hominibus seruili praeditis ingenio exerceri, has unas ab ingenuis ac liberis excoli consentaneum iudicaret. Quinetiam cum Graeci earum cognitionem, sua lingua, tali quodam uocabulo affecissent, ex quo id modo intelligeretur, statim a pueritia dandam eis operam esse: maiores nostri hoc, ut pleraq. melius ac sapientius: qui totum hoc artium genus humanitatem uocarunt: credo, indicantes, non multo minus inter homines talibus disciplinis expolitos, & uulgi aliorum quam inter ceteros & pecudes interessere. Homines enim duabus praecipue rebus a ceteris animantibus discernimur, ratione, & rationis interprete oratione: quarum utraq. in eis, qui harum artium expertes sunt, rudis quodammodo & inchoata: qui eas bene penitus combiberunt, perfecta in illis, atque absoluta est. Aristippus quidem, cum quaesisset quidam ex eo, quid boni filio suo allatura eruditio esset: Si nihil aliud, hoc certe, inquit, quod in theatro lapis in lapide non sedebit. Idemq. alteri, qui cum sibi nimum magnam mercedem posci pro institutione filij uideretur, dixerat, ista pecunia seruum mihi emere possum: Tu uero, inquit iocans, etiam hoc amplius: si unum emeris, duos habebis: Significauit uidelicet, quorum collustratus doctrinarum luce non esset animus, eos lapidum, non hominum, aut, si forte, inter homines, seruorum,

rum, non ingenuorum, loco ac numero esse habendos. Ac mihi quidem hac tota de re cogitanti, quattuor omnino esse viae uidentur, quarum unam aliquam a principio aetatis capessere, ac postea persequi prope necesse sit: ex quibus ne dubium quidem esse potest, quin ea, quam ipsi ingressi estis, longe multumq. alijs omnibus anteponenda uideatur. Nam qui ista aetate sunt, partim otio se atque ignaviae dedunt, mollemq. uitam ac uoluptariam sequuntur, ij praesertim quibus amplum patrimonium est: partim si angustior sit res, quam ut nihil agentes ferat, dant se ad artem aliquam factitandam: alijs, qui excelsiore sunt animo, armorum tractationem, & militaris rei gloriam sibi proponunt: alij deniq. animum ad litteras & ad haec mitiora studia appellunt. Quid igitur istis turpius aut abiectius, qui, torporem ac desidia amplexi, uitam luxu atque inertia transigunt, nihil agentes, quo se homines esse testentur? Qui, ut Phaeaces illi Homerici,

Non pugnis, dura ne exercēt mēbra palestra:
Sed mēsa & citharae strepitū, dulcesq. choreas,
Seragulaq. et molles curant post balnea lectos:
Margitae illius simillimi, de quo idem Homerus:
Non fodere ille bonus, duris ne ligonibus arua
Vertere, non ulli uiuebat idoneus arti.
Sic enim & hi neq. domi, neque militiae, neque

prina-

pruiatim, neque publice, neque sibi, neque alijs utiles, ita uitae curriculum consiciunt, ut, ueluti naues, nullum sui uestigium relinquunt. Qui mihi, si dijs placet, quod nihil agant, quasi non pudere parum sit, etiam gloriantur. Alij, inquit, in opere occupati sint: nobis maiorum nostrorum uirtute est, unde otiosi laute splendideq. uiuamus. Quid maiores uestros nominatis? qui si uestri similes fuissent, uos hodie in postremis iaceretis. Si quales uos estis, tales ipsi fuerunt, indigni sunt qui nominentur: sin alij, uos indigni, qui eos nominetis. At uidete, quanto pere a sapientissimi poetae Hesiodi iudicio uestra ratio discrepet. Laborem ille & industriam nemini, languorem & ignauiam omnibus turpem esse confirmat. Praeclare Cicero. Mihi quidem, inquit, qui nihil agit, esse omnino non uidetur. Nam & physici docent, quae cuiq. rei causa est, ut sit, eandem ei esse causam, ut aliquid agat. Sed omittamus hos molles & delicatos, neq. eos ex somno, cui tam libenter indulgent, excitemus: teneamusq. id quod a sapientissimis uiris proditum est, nihil esse inertia foedius: otio aluitia: otium, ut non grauissimus poeta grauissime tamen cecinit Catullus, non priuatis modo hominibus, sed & regibus, & prius beatis urbibus exitij causam fuisse. Cum igitur otiosa & ignaua uita ne uita quidem habenda sit, uideamus,

num

num ad aliquam potius aliarum artium, quam ad litteras, animum adijcere praestet. Equidem cum mente ac cogitatione perlustrato eas artes, quibus cum hisce studiis nostris, aut nulla, aut non magna communio est, ex ijs quidem quae ita necessariae sunt, ut eis ciuitas nullo modo carere possit, duas praecipuas iudico, agriculturam, & mercaturam: ex ijs autem, quae ad ornamentum ciuitatis, et ad animos honesta uoluptate perfundendos pertinent, duas minime sordidas, minimeq. illiberales, picturam, et statuariam. Nam quod boni unaquaeq. ciuitas percipere ex suo & patrio solo potest, id agricultura educit, atque elicit; quo eget, id aliunde mercatura comportat. Ita ciuitas sine alterius ope ne suis quidem opibus fruitur; alterius beneficio, fruitur etiam alienis. Pictorum autem, & statuariorum opera, et uoluptatis atq. admirationis habent plurimum, & quae liberalium artium nota est, ingenij, non corporis, uiribus constant: & ad conseruandam clarorum uirorum memoriam, ceterosq. ad eorum imitationem incitandos non immerito magnam uim habere creduntur. Sed tamen quis ausit harum artium ullam cum litterarum studio comparare? Nisi forte maius est agrum, quam ingenium, colere, aut iacta in terram semina, depactiue surculi, quam ingenia praeeptis philosophiae confita, ampliores, aut uberiores fructus ferunt.

ferunt. Mercatura autem uel si tenuis est, sordida est; uel si ampla, tot exposita periculis, ut merito ille olim Laco negauerit, optabilem sibi uideri fortunam, quae rudentibus apta esset: cuiusmodi autem sit, tota fere ad quaestum, & ad lucrum refertur. At litterarum tractatio & dignitatis plenissima est, & quietis; & eas opes conseruetur, quae nec furem, nec praedonem timeant, nec incendijs, ruinis, naufragijs obnoxiae sunt, nec ullis deniq. casibus eripi possunt. Iam uero quae Apellis aut Protogenis tabulae, cum Homeri pictura; quae Phidiae, aut Praxitelis statuariae, cum litterarum monumentis conserui quaeant? Quos ipsos hodie ignoraremus, nisi solidiorem ac diuturniorem gloriam essent commendatione scriptorum, quam artis suae operibus, consecuti. Nam quae illi artificio suo elaborarant, & solius corporis effigiem exprimebant, et uno tantum spectabantur in loco, & eam naturam habebant, ut ea, si nihil aliud, ipsa certe longinquitas temporis conseruetur, ac consumptura esset. At eruditorum hominum lucubrationes et clarorum uirorum non formam modo corporis, sed ingenia, mores, consilia, res gestas, subiiciunt oculis, & ijsdem, quibus orbis ipse terrarum, terminis ac regionibus continentur, & tantam uim habent, ut illa ipsa aliorum omnium humanorum operum conserutrix uetustas his uis non

non modo nihil detrahat, sed maiorem in dies comparet, ac conciliet dignitatem. Trecentas sexaginta Demetrio Phalereo statuas aereas populus Atheniensis anno uno, eoq. non toto posuerat: quibus omnibus Demetrius ipse superstes fuit. At quae ipse sibi monumenta ingenij ac doctrinae magnitudine extruxerat, ea & multis post ipsum saeculis uiguerunt; & cum postea densa quaedam & opaca nox omnem prope disciplinarum lucem exstinxisset, & oculis erepta, incredibile desiderium sui in omnium eruditorum animis reliquerunt. Elate & magnifice de se, ut solet, Pindarus, sed tamen uere. Statuarium esse se negat, qui mutas statuas edolet una defixas in basi: sed quos ipse cantibus suis celebrat, eorum famam, terra marique spargi ac disseminari. Sed erunt fortasse qui uitam militarem huic nostrae pacatae, atque umbratili anteponendam putent. Mihi quidem fortium uirorum uirtutem detrectare, aut conari, ut quidquam ex eorum gloria deteram, neque propositum est, neque fas uidetur. Potius omnibus, qui dicendo aliquid possunt, omnem industriam ad eos celebrandos conferendam censeo: & hoc ipsum numero inter praecipua bona, quae ab artibus nostris in uitam hominum manat, quod earum ope praeclara illorum facinora ad immortalem posteritatis memoriam

memoriam consecrantur. Sed tamen si quis secum in animo reputet, quae uita sit eius hominis, qui, modicis opibus instructus, in litterarum studio molliter ac placide consenescat, et quae eius, qui ab adolescentia armis tractando assuetus, sub dio saepius, quam sub tecto, sub pellibus saepius, quam domi somnum capiat, uix dubium fore arbitror, utra melior & magis expetenda sit. Alterius aures tubarum & lituorum, & cornuum clangore, alterius Musarum concentu & Apollinis fidibus adsidue personant: illius oculi caede & sanguine, & incendijs; huius admirabilium naturae operum adspectu et contemplatione pascuntur. Ille aut in ipso aetatis flore hostili gladio transfuerberatur, aut mancos ac debiles artus et insignem cicatricibus uultum referens, domum redit; hic ut animo ita & corpore integer, uultum, nisi quantum rugae, canique uenerationis addiderunt etiam nutrici agnoscendum, perfert ad ultimam senectutem. Neque uero minus gloriosa, aut minus hominum generi fructuosa huius quam illius opera. Occupatur ille in finibus imperij proferendis, hic in finibus cupiditatum regendis ac coercendis: nouit ille quemadmodum urbes expugnetur, hic quemadmodum gubernentur: ille quem admodum iniuria aut repellatur, aut reponatur, hic quemadmodum & accipiat aequo animo,

mo, & negligatur: dicet ille, quam multos homines manibus suis trucidauerit, hic quam multos a caede facienda, oratione sua renouauerit: ille quam multos in seruitutem abduxerit, hic quam multos a seruitute uitiorum in ueram libertatem perduxerit: illius usus nisi in bello nullus est, huius opera, & in bello, & in pace salutaris. Itaque si homines inter se amice, ac concorditer uiuerent, si Dei ac naturae iussa sequerentur, si deniq. ij essent, qui esse deberent, iacerent omnes artes belli, ut quarum inter iustos iustus usus esse non possit: nostrae uero tum demum florent, ac uigerent; tum demum eas optimus quisq. summa corporis & animi contentione sequeretur. Neque uero quemquam ita esse arbitror sanguinarium, cui non praeoptanda uideatur nullius empta lacrimis gloria, neque ullo, nisi puro illo ac limpido Aganippes rore irrigata, quam tabo & cruore oblita, & multa strage ac cladibus comparata. Multa consulto praetereo: quod mihi, non tam, ut copiam & uarietatem confectet, laborandum est, quam ut effugiam satietatem. Quis enim umquam tanta ubertate ingenij, tanta dicendi copia praeditus reperitur, qui litteras ita laudare possit, ut non semper, cum plurima dixerit, plura tamen omisisse uideatur? Omnia, quae homines in uita expetunt, cuiuscumque tandem generis illa sint,

illa sint, nulla re certius, aut facilius, quam eruditione ac litteris, acquiri, conseruari, amplificari queunt. Est qui rei familiaris angustia pressus, ex ea expedire se, & ad moderatas opes sine ulla turpitudine peruenire cupiat? Quae ad id conficiendum uia aut honestior, aut expeditior, ac facilior est? Quam multos ex tenui & exili patrimonio, aut iuris scientia, aut medendi arte fretos, ut eas potissimum nominemus, paucis annis ad maximas diuitias peruenire uidistis? Nam quod plerique uulgato iam prouerbio dictitant, ex omni nostrarum artium numero duas modo illas frugiferas esse ac fructuosas, ceteras cultoribus suis decoquere, ac decollare: in eo uanitatis illos, ac mendacij facile res ipsa coarguit. Nota est historia de Thalete Milesio, qui cum a propinquis obiurgaretur, quod omne tempus in sapientiae studio poneret, quod ad faciendam pecuniam, in qua illi posita putabant omnia, nulli usui esset: uultis, inquit, ostendam uobis, posse hominem huic studio deditum, si ei commodum sit, diuitem fieri, & hanc esse, si quis uelit, ad quaestum, ac compendium uel maxime compendiariam uiam? Cum illi se uelle dixissent, homo, qui ex astrorum scientia, magnam eo anno olearum ubertatem praeuideret fore, multo ante, exiguo pretio, cum contra licitaretur nemo, omnia Chiorum ac Milesiorum

lesiorum praela ac trapeta conduxit: quae cum postea suo tempore, quanti uoluit, elocasset, magnamque ex eo uim pecuniae collegisset, ostendit, philosophos non tam rem facere non posse, quam maioribus, ac praestantioribus cogitationibus occupatos, de ea facienda non laborare. Quid Leontius Gorgias? non ne rhetorices professione, & maximas sibi diuitias peperit & tantam gloriam, ut ei uiuo ac uidenti honoris ergo aurea statua in Apollinis Pythij templo constituta sit? Quid ille qui eloquentiae quasi mercator, atque opifex quidam habitus est Isocrates? non & summa gloria fuit, & ijs opibus, ut ter ad trierarchiam uocatus, cum eam bis effugisset, ad postremum splendidissime ac magnificentissime obierit? ad eam autem non fere nisi opulentissimus quisque ac locupletissimus adigebatur. Neque medicus erat optimus pessimi principis magister Seneca, neque de iure consultebatur. Et tamen quantam sibi opum uim homo externus, & alienigena eloquentia & eruditione confecit? Scio, hoc, quod dicam quibusdam incredibile uisum iri. Sed tamen, si uera sunt, quae litteris prodita sunt, haud scio an nullus hodie tota Italia princeps tantas opes habeat, quantas in Senecam quadriennio Nero congeffit. Nam cum ex ueteribus illis Romanis M. Crassus opulentissimus fuisse dicatur: Senecae

cae opes Crassi opibus duplo maiores fuerunt. Prope est ut pigeat, in hac parte tamdiu immoratum esse: sed tamen dicendum fuit aliquid aduersus stultitiam eorum, qui aiunt, si quis iuris scientiam, & artem medendi excipiat, ceterarum artium nostrarum sterilem esse culturam. Qui error ex eo potissimum natus est, quod doctrinae mediocritas magnos efferre fructus non potest. Itaque excellendum est ijs, qui magna & praeclara concupiuerunt. At nos simul atque paullum ultra prima elementa progressi sumus, falsa de nobis opinione tumefacti, quia non in nos continuo opes, & honores congeruntur, iacere litteras clamitamus. Non iacent litterae: non iacent: neque iacuerunt umquam: et, si antea iacuissent, GREGORIO XIII. Pontifice non iacebunt. An ille, cum & omni doctrina instructissimus sit, & ad illos ueteres atque usitatos nostros & litterarum patronos, Io. Moronum Sacrosancti Collegij Decanum, priscoe maiestatis absolutissimum exemplar, cuius in ipso nutu plurimum auctoritatis residet, cuius e uultu ipso, atque oculis elucet grauitas humanitate condita: Aloysium Cornelium Camerarium, hominem plenum officij, & ad omnium animos ac uoluntates deuinciendas ipsis Gratiarum manibus factum: & illa duo ornamenta saeculi, firmamenta litterarum, domi-

cilia uirtutis, & eruditionis, Gulielmum Sir-
letum, & Franciscum Alciatum, ad eos igi-
tur, quorum iampridem in fide, ac clientela e-
ramus, cum proxime eum, quem pleno gradu
per sua uestigia incedentem uidet, quemq. opti-
mo iure cordi suo carissimum habet, fratris fi-
lium Philippum S. Sixti Cardinalem addiderit,
eumq. florentis aetatis commendationem a litte-
rarum patrocinio ducere uoluerit: qui tali argu-
mento declararit uoluntatem erga nos suam, is,
metuimus, ne litteras aut egere, aut iacere pa-
tatur? Sed ut unde digressus sum redeam, at-
que id quod institui absoluam: & ad facultates
ac copias sine dedecore parandas accommodatae
sunt litterae, & multo magis colendae ijs, qui
opibus abundant: ne, si id facere neglexerint,
instrumentis sibi a Deo ad uirtutem datis per
inertiam abusi esse dicantur. Eademq. ratio
est & eorum quibus clari, & eorum quibus ob-
scuri parentes obtigerunt. Nam neque illi ullo
maiori, aut illustriori ornamento condecorare,
& ut Homeri uerbo utar, coronare possunt no-
bilitatem a maioribus acceptam: neque hi ex
tenebris ulla ratione facilius emergere, seq. in
luce, atque in oculis omnium collocatos, a con-
temptu, atque ab obliuione in perpetuum uindi-
care. Rex erat ac regis filius Alexander Mace-
do: & uiam sibi ad summam claritatem ac po-
tentiam

tentiam armis quotidie muniebat. At is et plus
se debere Aristoteli, a quo eruditus, quam Phi-
lippo, a quo genitus fuerat, & cuius in regnum
successerat, praedicabat: & cum ab illo diuul-
gatos esse libros quosdam arduis de rebus scri-
ptos accepisset, aegre tulit: ac generosa qua-
dam indignatione motus, epistolam ad eum scri-
psit, in qua haec uerba sunt: Nam qua re post-
hac ceteris praestabimus, si quae a te edocti su-
mus, ea omnium communia erunt? Ego autem
malim optimarum rerum scientia, quam opi-
bus & potentia ceteris anteire. Haec igitur il-
le regum stirpe ac sanguine editus. Obscurissimo
autem genere ortos quam multos nominare possi-
mus, quos supra omnes omnium fumosas imagi-
nes litterae collocarunt? Obstetricis filius erat So-
crates. Num igitur eo Alcibiades nobilior? Euripidis
matrem uendendis oleribus uitam to-
lerasse accepimus. At ipse & regum familia-
ritae usus est, & ita clarus fuit, ut hodie ma-
gis Archelaus ex Euripidis, quam Euripides ex
Archelai familiaritate noscatur. Tympani-
stria fuit Aescinis mater, etiam, si Demostheni
credimus, uulgati corporis. At eum rex Ma-
cedonum Philippus quantopere coluit? Quid ti-
bicinis filius Pindarus? quanta in gratia apud
Syracusarum regem Hieronem fuit? Sed quid hu-
ius rei plura exempla conquiram? Signantur

eruditorum hominum nominibus tempora: ut minus saepe, quibus illi regnantibus uixerint, quam qui eis florentibus regnauerint, quaerere soleamus. Neque tamen haec precipua sunt eorum honorum, quae percipiuntur ex litteris: sunt alia longe maiora, longeque diuiniore. Litterae inditos nobis a natura honestatis igniculos excitant: luxuriantes, quasi fruticantes cupiditates stringunt ac coercent, easque rationis finibus regunt: abducunt a uitij, duces & magistrae sunt ad uirtutem: prosperis rebus ornamento sunt, solatio aduersis, neque illis exsultare atque esserri suos, neque his frangi ac deprimi sinunt: eam denique tranquillitatem animi efficiunt, quam multi finem bonorum esse dixerunt. Crates quidem Thebanus interrogatus, quid sibi superesset ex philosophiae studio, notissimo uersu respondisse dicitur; Choenix lupinum, & mentis a curis quies. O magnum & excelso animo praeditum uirum. Quod alijs regna & imperia non adferunt, ut soluto ac libero animo sint, id ipsi, propter litterarum, & philosophiae commercium, choenix lupinorum adserebat. Quod si tam multa, tamque praeclara bona litteris ac disciplinis continentur: si ipsis nominibus ac uoculis testata est uetustas, earum cognitionem & hominibus, & liberis atque ingenuis hominibus dignissimam esse: si & ignaua uita homine indi-

indigna est: & nullo in studio melius, quam in litteris, industria collocari potest: si ad opes ac potentiam, si ad honores ac dignitates uia optime litteris sternitur: si eisdem & animi tranquillitas, & nominis aeternitas comparatur: quid statis adolescentes, aut cur oblatum uobis tanti boni consequendi occasionem effugere atque euolare patimini? cur non, alijs omnibus curis & cogitationibus ex animo abiectis atque abdicatis, in hanc unam toto pectore incumbitis? Non hoc sedendi, ut ait Bacchylides, ac cunctandi tempus est. Non enim ex plano ac facili gloria haec petitur: neque lata, ut ait Propertius, uia currere ad Musas datur. Non frustra eas antiqui in arduo atque edito monte habitare dixerunt. Laborem & sudorem & uigilias in earum atrio ac uestibulo excubare uoluit Deus: qui, ut dicebat Epicharmus, labore omnia prope bona hominibus uenalia proposuit. Ego autem, ut libere uobiscum agam, ualde uereor, ne, cum plerisque uestrum alia omnia abunde sint, mollitia multi et laboris odio a studijs auocentur. Itaque quibus uerbis Homerica Pallas Nausicaan e sommo excitat, quam segnem, & ignauam uocat, quod uestes magni pretij, sibi emptas a parentibus, neglectui habeat, easque illotas ac sordidas iacere patiatur: surgere igitur eam iubet, & ad eas abluendas cum prima

luce proficisci, praesertim cum instet tempus nuptiarum: iisdem merito multos e uobis aliquis quotidie obiurgauerit. Surge quamprimum miser, & ex animo torporem atque ignauiam excute: Quid tu istud ingenium, quod tibi a communi omnium parente Deo, multo qualibet ueste pretiosius datum est, situ ac sordibus obsolescere quasque rubigine obduci pateris? cur non potius diluculo ad illos proficisceris omnibus obuios & expositos doctrinarum fontes, quibus te mersans, ex quibus arbitrato tuo hauriens, peccatus & purgatum uitiorum maculis, & multa praeclarissimarum rerum cognitione madidum referas? praesertim cum puerulus amplius non sis, sed ea iam appropinquet aetas, qua tibi in lucem atque in conspectum hominum prodeundum est. Hinc enim demum, multo magis quam unde illa dicit, & tibi paries gloriam, & parentum pectus gaudio laetitiaque complebis. Sed iam longior, quam par erat, fui. Cogitate, obsecro uos, languidis, ac remissis omnia difficilia, nauis & industrijs omnia peruia, ac facilia esse. Deus optimus maximus, cui quaecumque hic acta dictaque sunt, grata et accepta esse cupio, uobis omnibus eum animum inspiret, ut haec, ad quae uos hortatus sum, tam sequi uelit, quam consequi potestis.

ORATIO

DECIMAQVARTA

HABITA . ROMAE

POSTRIDIE . KAL . MAI

ANNO . 00 . D . LX

OMNES quidem Christianos principes, PIE Pontifex maxime, credibile est, accepto delati tuis maximis uirtutibus honoris amplissimi nuncio, admirabili quadam laetitia perfusos esse: nec eorum fuisse quemquam, quin, sublati in caelum manibus, omnium rerum moderatori Deo singularibus uerbis gratias egerit, quod sacrosancto Cardinalium Collegio eam mentem dedisset, ut te potissimum deligerent, quem in ista dignitatis sede celsissima concordibus suffragijs collocarent. Sed quanto nostri Reges obseruantia erga Romanam Ecclesiam, et insigni atque assiduo defendendae ornandaeque illius studio ceteros ex omni antiquitate superarunt:

runt: tanto Francisci II. Regis, te Pontifice declarato, maius quam pro uirili parte gaudium fuit. Quare, etsi non dubitabat, quin tu de clarissimo uiro, Episcopo Engolismensi, Oratore apud te suo, cuius fidem & integritatem tibi plane perspectam esse nouit, animum suum erga te, & erga hanc orbis terrarum principem Ecclesiam, & optime, & libentissime cogniturus esses: tamen ut illustriorem etiam, & expressiorem significationem uoluntatis suae omnibus hominibus daret, iudicauit, sibi faciendum esse, ut ad te de suis eo proprie nomine eiusmodi quempiam mitteret, in quo & dignitas inesset ea, quae ad tantum munus obeundum requiratur, & aliae praeterea causae, propter quas cum tibi unum ex omnibus gratissimum atque acceptissimum fore consideret. Misit igitur clarissimum, & nobilissimum equitem, Ioannem Babonem a Burdaesia, eius quem modo nominavi Episcopi fratrem, arcanorum regni, & regionum omnium consiliorum participem, cuius in maximis rebus gerendis uirtutem, & fidem exploratam habet, quiq. praeterea pietate, & obseruantia erga hanc Sedem, neque fratri, neque cuiquam mortalium cedit. Quorum ego amborum permissu, regiae uoluntatis hodierno die apud te constitutus interpres, gratulor non tam equidem tibi Beatissime pater, quam

quam uniuersae Christianae reipub. quae pristinum illum splendorem suum, qui magno bonorum omnium maerore, apud plerasque gentes prauis opinionibus corruptas, magis ac magis in singulos dies obsolecebat, breui se, tuo ductu atque auspicijs recuperaturam, non dubitanter sibi de tua praestanti bonitate ac sapientia pollicetur. Summa plane omnia, ac prope diuina in eo requiruntur, qui clauum in Ecclesiae navi teneat: cuius a natu pendeant leges: cuius ad pedes Reges ipsi suppliciter se abijciant: cuius arbitrio pandatur caelum; qui denique; supra omne humanae dignitatis fastigium euectus, Dei personam inter homines sustineat. Nam si diuinae litterae a quolibet Episcopo tantam integritatem ac uirtutis perfectionem exigere uolunt, nullus ut in omni eius uita reprehensioni pateat locus: neque grauitatem eius muneris digne a quoquam sustineri posse tradunt, nisi quem pietas, prudentia, iustitia, uno uerbo, uirtus suis omnibus numeris absoluta commendet: quid in eo, qui omni tempore cum summo imperio tractare gubernacula Ecclesiae debeat, cuius uita ceteris omnibus pro exemplo, uoluntas pro lege, uox pro oraculo futura sit, quanto haec omnia requiri maiora, & diuinitati propria censemus? Itaque, ut alia, sic hoc quoque sancte ac sapien-

sapienter institutum est a maioribus, ut quoties de summo Pontifice in demortui locum eligendo ageretur: interea dum ea de re amplissimus Cardinalium ordo deliberaret, nullus intermitteretur dies, quo non omnes, & priuatim & publice precarentur a Deo, ut eum ipse gregi suo praeficeret, quem dignissimum, quem ad publicam concordiam, & tranquillitatem aut constituendam, aut conseruandam aptissimum, quem denique, quantum humana condicio fert, sui simillimum iudicaret. Quod si eiusmodi Pontificem ulla umquam tempora desiderarunt, nostrorum certe is status est, ut numquam magis ex istius Sedis auctoritate uniuersi orbis salus pependisse uideatur. Non enim Petri nauis, ut solebat, placido mari, secundis conspirantium uentorum flatibus impulsafertur. horribiles eam procellae, & turbinum uis uel exercitatissimis metuenda rectoribus agitat: ut, quamquam a naufragio quidem nullum periculum est, non mediocris tamen animos teneat metus, ne tam saeua tempestas multos mortales, nouarum opinionum fluctibus inuolutos, in ea breuia praecipites abripiat, unde postea nec enatare ipsi, nec euadere atque emergere alieno auxilio possint. Quo nos omnes diuinae bonitati maiores agere gratias conuenit, quae, depositis prope iam rebus, cer-

te

te quidem in summum discrimen adductis, & extrema spe pendentibus, eum gubernatorem dedit, quo meliorem, & ad haec omnia in melius conuertenda accommodatiorem, non dicam reperire, sed ne optare quidem, aut etiam cogitando informare poteramus. Iam nunc igitur praecipimus mentibus eius diei laetitiam, quo gentes illae, quae tum fallacibus improborum hominum sermonibus in laqueos erroris inductae, tum fortassis etiam, quorundam nostris licentiori, & dissolutiori uiuendi genere offensae, abscederunt seipsas a corpore Ecclesiae, & aduersus eam impium ac nefarium bellum susceperunt, mutato consilio, ad sanitatem redeant, & erroris sui ueniam petentes, deposita omni contumacia, sanctissimis pedibus tuis osculum figant. O praeclarum illum triumphum, & cum omnibus, tum ijs praecipue, de quibus agetur, optabilem. Non enim tu illos opprimere, sed oppressos erigere; non in seruitutem abducere, sed a taeterrima seruitute in ueram libertatem asserere; non perdere, sed seruare uis: non eorum sanguinem fundere, sed, ne sanguis IESV CHRISTI frustra pro eis fusus sit, efficere: non retortis post tergum manibus, collo catenis grauato, ante currum ducere, sed ijs ipsis uinculis, quibus impediti tenentur, exsoluere meditaris. Quibus igitur ipsis, nisi

in eo

in eo ut uincantur, nulla spes salutis est: credimus usque eo prae fractos ac peruicaces fore, ut ad extremum perire, per obstinationem animi malint, quam cedendo, & obsequendo seruari? Immo uero certa spes est, cessuram tandem aliquando rationi temeritatem, luci tenebras, mendacium ueritati. Quantam ille dies non terris modo, sed caelo ipsi hilaritatem allaturus est? Nam si, cum unus aliquis, qui a recto uiuendi tramite deflexerit, in uiam redit, innumerabiles illas legiones angelorum exsultare ac gestire gaudio credimus: quid tandem facturas esse auguramur, cum tot hominum miserabiliter nunc in suam perniciem ruentium millia resipuerint, & unde satanae instigatione discesserant, eo se Sancti Spiritus afflatu instincta receperint? Age igitur optime maxime Pontifex: praeripe posteris tuis hanc gloriam: & quod aliquando fieri necesse est, id ut te potissimum Pontifice fiat, enitere. Addatur decus hoc annalibus nostris, ut in eis olim legatur, pestilentissimas opiniones, quae, quasi contagione quadam paullatim serpentes, per omnes propemodum Christiani nominis provincias peruaserant, auctoritate tua disiectas, dissipatas, extinctas, exterminatas fuisse. Damnentur uotorum suorum per te omnes uerae pietatis studiosi, qui multos iam annos nihil ardentius a Deo,

Deo, quam concordiam, & harum dissensionum finem efflagitant. Signetur hoc praecipue titulo Pontificatus tui: ut, si quis quondam non expresso nomine Pium quartum intelligi uelit, eum Pontificem dicat, qui affectis, & aegrotis Ecclesiae membris tam salubrem medicinam adhibuerit; ut etiam ea, quae desperata uidebantur, integra, & incolumia conseruaret. O nos beatos, cum illa, ut speramus, euenierint. O te Pontificem modis omnibus maximum ac beatissimum. Quae futura est tam barbara, aut tam longinqua natio, quo non, tam diuini beneficii a te in totum hominum genus collati, fama perueniat? Quae tam ingratae litterae, quae de tuis laudibus conticescant? Quae tam surda posteritas, quae clamores nostros admiratione uirtutis ac felicitatis tuae excitatos non exaudiat? Magnam uero tam praeclarae rei & suscipiendae occasionem, & ex animi sententia consiciendae spem tibi offerre tempus ipsum uidetur. Nam superioribus annis, cum duo Christianorum maximi potentissimiq. reges graui, & diuturno bello inter se contenderent: ceterorum autem principum non fere quisquam esset, qui non ad alterutram partem aut suapte uoluntate inclinaret, aut aliqua officij ratione adduceretur, aut etiam necessitate traheretur: cum undique armorum fulgor,

gor, strepitus, terror, omnium oculos, aures, animos, praestingeret, obtunderet, consterneret: cum quibusdam locis, pauciores iam reperirentur, qui fructus ex agris perciperent, quam qui agros ipsos aut sua, aut aliena caede quotidie cruentando pinguiore efficerent; eueniebat, ut in illa rerum omnium perturbatione & improbi ac conscelerati homines opinionum suarum uenena per omnes populos fidentius atque impunius spargerent, & principes, alijs cogitationibus occupati, ad coercendam illorum audaciam animum conuertere non satis commode possent. Habet in se bellum cum alia mala plurima, tum illud in primis, quod & male animatis hominibus affert peccandi facultatem, & plerumque principibus conuinendi necessitatem. At nunc, cum, diuino numine, atroces illi bellorum impetus resederint: cum illa tam diu exoptata pax, caelo demissa, eorum animos, qui odijs, ut uidebantur, implacabilibus diffidebant, aeterno, ut speramus, foedere coniunxerit: quis non intelligit fore, ut principes, alijs curis soluti, ad purgandas prouincias suas, & ad omnes impiorum dogmatum fibras elidendas, omnes radices euellendas, atque excidendas toto pectore incumbant? Quod quidem Franciscus, rex Christianissimus, & iam nunc diligentissime facit, & diligentius atque animosius

mosius in dies facturum se esse profitetur. Meminit enim, eis se maioribus editum, qui, ut sectas religioni nostrae inimicas extirparent, ut Christiani nominis fines quam longissime propagarent, ut apostolicae sedis auctoritatem sanctam atque inuiolatam praestarent, nullam sibi umquam difficultatem pertimescendam, nullum periculum detrectandum, nullam dimicationem refugiendam putarunt. An ille cum uetera illa Christianae pietatis columnina, Childbertos, Martellos, Pipinos, Carlomannos, aliosque innumerabiles heroes, haeresum exstinctores, uerae fidei assertores, Pontificiae dignitatis uindices ac propugnatores memoria repetat: eorumque se sanguinem ac progeniem esse cogitet, quorum pro Christi doctrina expeditio- nibus, bellis, uictorijs totus terrarum orbis nobilitatus est: & ut uetera taceantur, cum se Francisco primo prognatum, Errico secundo natum recordetur, duobus post hominum memoriam praestantissimis regibus, quorum utriusque tanta tamque insignia exstiterunt in Ecclesiam promerita, maximo animo maiorum suorum uestigia non persequatur? Ille uero faciet: nec adaequare modo eorum gloriam, uerum etiam, si fieri possit, superare conabitur: qui se principem inter Ecclesiae filios locum obtinere intelligat, ut illo se honore dignissimum

N. praestet,

praestet, omni studio elaborabit. Tu modo, pater Beatissime, pro tua singulari, & eximia sapientia, quid ad compescendos tumultus, & ad statum Ecclesiae componendum utilissimum sit, statuito. Notum est, maximas saepe, & perniciosissimas in Ecclesia dissensiones rite conuocato ex omnibus Christianae ditionis partibus Episcoporum Concilio sedatas fuisse. Eodem remedio si tibi nunc quoque aegrotis exulceratisq. rebus subueniendum esse uideatur: nihil est, quod regi gratius, aut optatius possit accidere: neque tibi dubium esse debet, quin ipse omnes vires suas eo collaturus sit, ut quaecumq. ab eiusmodi Concilio decreta fuerint, pie inuiolateq. seruentur. Omnino autē, Beatissime pater, quaecumq. obedientia ab optimo, et obsequentissimo filio praestari potest, eam tibi rex summa fide summaq. constantia praestiturus est, idque se semper facturum esse, per hos clarissimos, & ornatissimos uiros, oratores suos, sanctissime pollicetur. Tu uicissim perge, ut facis, & regem ipsum, & uniuersum Galliae regnum paterna caritate complecti. Multae sunt causae, quae te, ut id facias, excitare debent. Primum ipsa muneris amplissimi, quod te Deus in terris sustinere uoluit, ratio. deinde ardentissimum illud studium, quod semper usque a Cloduaeo uiguit in regibus nostris, adiuuandi Romanam

manam ecclesiam: ut, quoties ita tempora tulerunt, se, regnumq. suum in apertum discrimen obijcere maluerint, quam Ecclesiae laboranti deesse. qua ex re illud affecuti sunt, ut, & ipsis, & eorum posteris primus inter Ecclesiae filios locus, nemine dissentiente, tribuatur. Valere etiam apud te debet illa nominis sanguinisq. coniunctio, quae inter te, & lectissimam, omniq. laude ac praedicatione dignissimam seminam Catharinam regis matrem intercedit. Nam cum ei, neque quidquam umquam optatius fuerit, ut tu ipse omnium optime nosti, quam ut te tertium e gente sua summum Pontificem uideret: neque maiorem laetitiam attulerit, quam cum intellexit, se id, quod tantopere optauerat, consecutam: aequum est, tanto illius erga te studio parem a te uoluntatem referri. Possemus, & alia eodem pertinentia proferre, nisi ea iam mutuae inter te, & regem uoluntatis testimonia utrimque data essent, quae neminem dubitare patiuntur, quin & ipse tibi dicto audiens futurus sit, & tu eum paterna beneuolentia prosecuturus.

Haec habuimus, Beatissime pater, quae tibi Francisci II. Christianissimi regis nomine exponeremus. Nunc, cum idem Scotiae regnum obtineat, una ipse cum Maria uxore, a qua illud dotis nomine accepit, omnes tibi eius, &

196 M. ANT. MVR. QR. XIV

opes, & copias deferunt, seq. omnibus in rebus auctoritati tuae libentissime obtemperaturos, omnemq. tibi, quae a filiis debetur, obedientiam praestituros pollicentur. Nos, ne rursus orationem a capite accersere necesse sit, quaecumque de Galliae regno diximus, eadem, ut de Scotiae quoque regno dicta esse existimes, obsecramus.

D I X I.

ORATIO

DECIMAQVINCTA

HABITA . ROMAE

POSTRIDIE . ID . DEC.

ANNO . ∞ . D . LX

Quo tempore Ioanna missis ad summum Pontificem litteris sua manu subscriptis se & catholicam esse profitebatur, & se numquam a S.R.E. obedientia descituram pollicebatur.

I quantum laetitiae Pontificatus tuus Antonio Regi Navarrae, & Ioannae ipsius uxori attulit, Beatissime Pater, tantum eis commoditatis ad eam laetitiam, nulla interiecta mora, tibi significandam tempora tribuisset: nihil omnino habuissent antiquius, quam ut ad te statim mitterent, qui tibi summum ho-

N 3 norem,

norem, huic amplissimo Cardinalium Collegio summam prudentiae ac iudicii laudem, uniuersae Christianae Reip. magnam & prope exploratam antiquae dignitatis recuperandae spem suo nomine gratularetur. Sed quoniam, quantum ex optimi, & ad sedandas horum temporum discordias aptissimi Pontificis creatione gaudium caperent, in ipsorum probitate, ac fide positum fuit: quam uacuum tempus, & ad legationem eius rei causa subito decernendam idoneum haberent, non fuit: iudicauit, si temporibus suis parerent, & quod recenti re facere, cum magnopere cuperent, non satis commode poterant, id in diem differrent, nihilo minus ea causa testificationem uoluntatis suae aut sibi honorificam, aut tibi iucundam, atque acceptam fore. Et uero, Beatissime Pater, si apud te, & apud hoc sanctissimum, augustissimumq. concilium non ex uulgi opinionibus, sed ex ueritate unaquaeque res penditur: gratulatio paullo serius facta non tam propter tarditatem aliquid de illa nouitatis suauitate, ac dulcedine deperdere, quam propter maturitatem aliquid auctoritatis, ac fidei acquirere uidetur. Etenim qui tibi, cum primum ad istum caelo proximum in terris locum diuino consilio sublati es, gratulabantur, eam tantum gaudij sui causam asserere poterant, quod certo sperarent fore, ut qui te per totam

tam uitam omnibus maximis honoribus dignissimum praeuisses, eum consecutus, quo nullus amplior exoptari potest, tantam dignitatis amplificationem pari uirtutis accessione cumulares. Magna prorsus illis, & illustria suppeditabant argumenta, cur ita crederent: neque non firmissimis fundamentis nitebatur incredibilis illa spes, quam de futura Pontificatus tui felicitate conceperant. Sed quantum interest inter ea quae futura creduntur, & ea quae iam sunt: quanto expectata iam & explorata, quam sperata, & expectata, maiorem laetitiam in animis hominum commouent: quanto certius & uerius homines praeterita, & presentia commendare, quam de futuris affirmate pronunciare possunt: tanto plus ponderis ac fidei habere debet ea gratulatio, quae tibi sit, annum prope iam integrum ex ista sanctissima sede uniuersum orbem sapientissime gubernanti, quam illae, quae tum fiebant, cum homines, qualem esse te plus plusq. in dies experiuntur, talem futurum esse prospicerent, quasiq. augurarentur. Neque uero haec in eam sententiam iccirco a me disputantur, quod non libentissime facturi fuerint Antonius Rex & Ioanna Regina Nauarrae, ut, quemadmodum nulli Christianorum Principum concedebant, qui maius ex tua dignitate gaudium percepisset: ita nemini, quantum per locorum interualla licuisset,

concederent, qui tibi citius de illius adeptione gratularetur: si quam solutae ipsis & liberae uoluntates, tam soluta etiam, & nullis impedita difficultatibus tempora fuissent. Sed ita cogitarunt: si rerum suarum incommodo maturarent id facere: ipsi tibi, cui maxime probare studium suum cuperent, pro tua in se paterna caritate, ubi rem cognosces, insuauem fore celeritatem sine ulla necessitate cum ipsorum incommodatione susceptam. Nunc autem miserunt ad te, clarissimum, & spectatissimum uirum Petrum Albretium, propinquum suum, qui genibus tuis suppliciter aduolutus, tibi, uero IESU CHRISTI in terris Vicario, certissimo Petri Apostolorum principis successori, communi totius Ecclesiae Christianae Pastori, ac gubernatori, debitam obedientiam suo amborum nomine praestaret, atque exhiberet: tibi, atque huic Sacrosancto Collegio confirmaret, Antonium Regem, et Ioannam Reginam Nauarrae, uti ueros Ecclesiae filios decet, tibi semper dicto audientes futuros: neque ullam euenire posse rem tantam, quae ipsos ab huius sanctae & apostolicae sedis obseruantia, & ab ea, quam sibi per manus a maioribus traditam, summa firmitate ac constantia perpetuo retinuerunt, persuasione diuellat. Hic ego, Beatissime Pater, si orationis uel pandere, & quasi aperto inuectus mari, per eorum

rum principum laudes, quorum nomine apud te uerba facio, decurrere instituam, uereor, ne, cum dicendi principium uel facillime reperero, exitum reperire non possim. Nam quae tandem nominari potest ullo in genere uirtus, quae non in eorum utroque ita emineat, ut ad quamcumque se quis animo & cogitatione conuerterit, ea demum excellere ac praestare uideantur? Sed quoniam & ipsi nos hoc tempore suae modo uoluntatis interpretes, non etiam suarum laudum explicatores esse uoluerunt, & eorum uirtus excelsa atque illustri sita loco, satis ipsa per se nullo adhibito alienae praedicationis lumine in oculos omnium incurrit: laudandis ipsis, quod uerissime ac copiosissime facere possem, supersedebam: tantum ex ueteribus historijs nonnulla proferam, ex quibus intelligatur, & ab ijs illos ortos esse maioribus, & in eorum opes atque imperia successisse, qui sibi posterisq. suis amplissimam gloriam nulla re magis quam frangendis, ac domandis nostrae religionis hostibus, defendendaq. apostolicae sedis dignitate pepererunt. Quis est enim ita ueteris memoriae ignarus, ita in superiorum temporum historijs peregrinus atque hospes, qui non Diui Ludouici Gallorum Regis optimi, ac sanctissimi res pro Ecclesia fortiter gestas, si minus e scriptorum monumentis cognouerit, at auditione certe aliqua acceperit? Cuius

Cuius uiri per omnem uitam domi forisq. specta-
ta uirtus, & uiuum maxima laude cumulauit,
& confecto huius uitae curriculo in caelestium
concilio collocatum ad diuorum religionem &
sanctimoniam consecrauit. Ab eo igitur, &
Antonius Rex, & Ioanna Regina Nauarrae,
duobus quasi riuis ex eodem capite manantibus
originem ducunt: ut non sine diuino consilio san-
cti Regis soboles in plures familias sparsa atque
diducta, post trecentos propemodum annos, ma-
trimonii foedere copulata, in unam eandemq.
domum denuo coluisse uideatur. Etenim &
tanti herois progeniem quam latissime fundi ac
propagari oportebat, ut a stirpe generis, ac semi-
nis quamplurimis populorum rectoribus inte-
gra illa & incorrupta religio, quae in eo suerat,
ingeneraretur; & aequum erat, ex ea profectos
tandem aliquando rursus inter se coniungi, ut
exstarent, qui utraque stirpe possent Diuo Ludo-
nico generis sui auctore ac principe gloriari.
Quod si mihi fas est, Beatissime Pater, audien-
te te, in hoc augustissimo religionis antistitum
confessu res diuinas attingere, & de diuorum sen-
sibus, ac cogitationibus aliquid dicere: credo e-
quidem Diuum Ludonicum, pro caritate illa,
quae beatos ne tum quidem deserit, cum spes, &
fides finem suum consecutae deficiunt, credo, in-
quam, eum e caelo in suos intuentem, horum de
quibus

quibus loquimur principum coniunctione laeta-
ri, & assiduus hoc a Deo precibus exorare, ut a se
orti per sua uestigia gradientur, utq. in uero
Dei cultu non tantum ipsi se populosq. suos con-
tineant, uerum etiam illius propagationem pri-
mam sibi omnium rerum putent. Inde fit igi-
tur, ut & Galliarum Reges eius gloriae, quae
conseruanda, et propugnanda religione paritur,
principatum sibi praeter ceteros appetant; &
qui eis genere proximi sunt (arctiori autem eos,
quam Nauarrae Rex, & Regina, necessitudine
attingit nemo) nulla in re magis elaborent,
quam ut se perpetuo eiusdem laudis societate di-
gnissimos praestent. Nam quid ego nunc Ludo-
nicum, Philippi et re et cognomine Animosi Gal-
liarum Regis filium, Diui Ludonici nepotem,
Eburonicum Comitem, Regem Nauarrae, a quo
per multos gradus numquam interrupto succes-
sionis ordine, hereditas regni ad Ioannam Regi-
nam peruenit, eum igitur cur mihi pluribus uer-
bis commendandum putem? Quid eius Philip-
pum filium? qui non tantum regni, uerum etiam
patritae atque auitae uirtutis heres, pro Chri-
stianae pietatis defensione cum Granatae Rege,
acerrimo per id tempus Christianorum hoste, ma-
gnum & diuturnum bellum, summa & fortitu-
dine & prudentia administrauit. Theobaldi
uero Campaniae Comitis, qui & ipse Nauarris
regio

regio imperio praesuit, uirtutem quis se unquam satis pro dignitate laudare posse confidat? qui cum totam prope aetatem in oppugnandis CHRISTI aduersarijs consumpsisset, eiusque rei causa, usque in Africam inuictum exercitum duxisset, multa proelia commisisset, multas uictorias reportasset, tandem e sacro bello, ad quod Diuum Ludonicum comitatus fuerat, rediens, paucis post eum diebus ad superos euolauit. Fuit, fuit illa semper, & adhuc est, in Nauarrorum Regibus uirtus, ut religionis defensione alia omnia posthaberent: pro ea, quoties ita res ferret, non fortunas modo suas, uerum etiam sua capita sine ulla cunctatione in quodlibet periculum offerrent. Neque uero ita eos animatos esse mirabitur quisquam, qui cognouerit nunquam eos ipsa regni sui insignia adspicere posse, quin recordentur antiquae maiorum suorum uirtutis, & laborum, quos illi pro religione nostra maximos maximeq. memorabiles pertulerunt. Ita enim memoriae proditum est, Castellae Regnum in Hispania quondam a triginta barbarorum Regibus, duce, atque imperatore Smaragdo, occupatum fuisse. Vnde cum illi magnum omnibus Christianis terrorem inijcerent, breuiq. se tota reliqua Hispania, quae Christianorum erat, potituros esse confiderent: Sanctium Nauarrorum Regem, collecto forti magis quam

numerofo

numerofo exercitu, aduersus eos profectum esse, cum prius pulcherrimum clarissimumq. insurandum iurasset, numquam se ex eo bello, nisi parta uictoria, reuersurum. Excogitauerant barbari cum alia multa ad prohibendas nostrorum incursions aptissima, tum catenas quasdam ferreas, quibus ita uias omnes occluserant, ut equitatui, quo plurimum ualebant nostri, omnis adempta spes faciendae in hostem irruptionis uideretur. Sed nihil uirium habent aduersus prudentiam subdola, & astuta consilia: debiles sunt omnes aduersus constantiam machinae: imbecilla & inutilis aduersus fortitudinem multitudo. Deo duce per medios hostes sibi & suis uiam ferro faciens Sanctius non prius destitit, quam barbaros suos, fugatos, castris exsutos docuit uictoriam non in munitionibus operibusq. bellicis, sed in causae bonitate positam esse: qui pro CHRISTI nomine dimicarent, eorum impetum non posse ne collatis quidem in unum aliorum omnium uiribus sustineri. Superatis igitur, & in potestatem reductis hostibus, omnium nostrorum & imperatorum & militum incredibilis concursus ad Sanctium factus est: alius amplexari eum, alius ad genna adcidere, alius fortem illam dexteram barbarorum domitricem, Hispaniarum liberatricem, uictoriae confectricem, exosculari: qui propter multitudinem propius

pius accedere non poterant, uultu, oculis, manibus, corpore, quascumque poterant, animi sui significationes dabant: una omnes uoce, & bella torem fortissimum, & imperatorem inuictissimum consultabant. Inde cum de diuidenda praeda agi coeptum esset: quae tanta erat, quantam triginta potentissimorum Regum collatae unum in locum opes coaceruare potuerant: nemo erat in uniuerso exercitu, qui non ita sentiret, itaque praedicaret, quantamcumque sibi partem ex ea uel deposceret, uel etiam suo iure sumeret. Sanctius, numquam tantum ad eum peruenturum esse, ut non multo plus ipsius uirtuti praeclarisque factis deberetur. Erat in castris barbarorum auri, argenti facti, insectiq. permagna uis: gemmarum maximi pretij admirabilis multitudo: multum tapetium, multum conchyliatae uelutis, multum peristromatum: ut est illa etiam in bellis luxuriosa gens: armorum omnis generis optimorum & exquisitissimo artificio fabricatorum infinitus prope numerus: equi praestantes permulti: phalararum, ephippiorum, ceterorumq. ornamentorum equestrium incredibilis copia: captiui longe plurimi: ex quibus ingens pecunia confici posset: quibus omnibus ex rebus, Sanctium, ut quantum uellet sibi ipse sumeret, summo omnes consensu obsecrabant. Ille, alacri uultu, cum gratam sibi esse illam exercitus

tus uoluntatem significasset: Non me, inquit, barbaricarum opum cupiditas, ut in hoc bellum ingrederer, aut in prima acie stans corpus meum telis hostium obijcerem, induxit. Christianae mihi pietatis ardor, & huius pulcherrimae regionis ab iniusto immanium belluarum dominatu uindicandae studium, facies ad eam rem, & stimulos subdiderunt. Nunc, cum id, quod uolui, diuino beneficio, & uestra milites uirtute consecutus sum: non committam, ut maiori animo uidear armatorum et stantium copias, quam inermium & iacentium spolia contempsisse. Ornamento sint ista primum immortalis Dei nostri Diuorumq. templis ac delubris: ut partim in sacrarijs reposita, partim etholis pendentia, propagent in omne tempus memoriam nostri: posterorq. nostros ad suscipiendam semper magno animo religionis nostrae defensionem exsuscitent. Ditent cetera egenos & exhaustos, pro suis quemque meritis, milites: ut, cum iuuentutis suae firmitatem in periculis & laboribus consumpserint, habeant olim, quo senectutis infirmitatem in tranquillitate atque in otio sustentare possint. Ego quidem, quod ad me attinet, praeter has catenas, quas spectantibus adiuantibusq. uobis perségi atque perrupi: & praeter illam gemmam, illam, quam meis manibus deic-

tam,

Etiam, illic iacentem uidetis (haec autem dicens, ostendebat illis prostratum, & in sanguine suo inuolutum exanimem Smaragdum) nullam omnino mihi mercedem, nullum praemium, aut postulo, aut appeto. Ergo ad conservandam tam nobilis uictoriae memoriam, simulq. ad incitandos successorum suorum animos, & ipse postea catenas pro insignibus gestavit; & instituit, ut iisdem insignibus ceteri post se Reges uterentur. Ac quoniam eo in proelio praecipuum quem dixi barbarorum ductorem Smaragdum sua ipse manu obruncauerat: eiusdem nominis gemmam medio illarum catenarum complexu uoluit contineri. Quinetiam propter hanc aliasq. similes uictorias, Regibus Naugarrae honoris ergo tributum est, ut inungantur, coronentur, consecrentur. O beatum illud saeculum, cum Christiani & principes, et populi sine ullis discordijs, sine ulla opinionum uarietate ac discrepantia, summo consensu, omnes uires suas ad proferendos Christianae ditionis terminos conferebant. Nostra aetas & Christianos principes alios aliorum uiribus collisos attritosq. uidit, & in populis, ne quid abesset miserijs nostris, grauissimas pestilentissimasq. seditiones ab improbis hominibus, qui cupiditatibus suis falso religionis nomen praetexerent, concitatas. Quibus malis finem per te impositum

impositum iri, PIE Pontifex optime & sanctissime, omnes ita confidunt, ut, si haec spes sellerit, omnia quae possunt euenire miserrima, maximeq. detestanda uereantur. Exerxisti animos omnium, indicto, quod tanto opere optabatur, uniuersali Concilio. Iniecisti spem, fore, ut, haeresum peste sublata, sacrosanctum IESV CHRISTI nomen eodem animo, eadem uoce, iisdem ritibus ab omnibus inuocetur. Agedum Beatissime pater, ita te Deus ille, cuius tu personam in terris sustines, quamdiutissime, & quam felicissime Ecclesiae suae praeesse uelit, urge constanter, ut facias, illud propositum: omnemq. diligentiam adhibe, ad prohibendum, ne tam taetri mali contagio latius serpat. Memento, te nostrum omnium communem patrem, & pastorem esse: nostram omnium salutem ab eo tibi commissam, ac creditam, qui cum Deus esset, humana natura assumpta, quin sanguine suo uiam nobis in caelum panderet, non recusauit. Omnia speramus a te excitatum iri, quae iacere sentis, tantis tamq. diuturnis dissensionibus perculsa atque prostrata. Videre iam uidemur illud tempus, cum per te constituatur ecclesiastici ordinis auctoritas, confirmetur ueteres ritus, pravae opinioniones aboleantur, concordia, ne umquam postea dissolui possit, seueris legibus nunciatur. Multa perdidit ecclesiasticus ordo & ornamenta
O dignitatis,

dignitatis, & praesidia stabilitatis suae: quae nisi per te recipiat, a nemine sibi restitui posse censet. Ad ea autem recuperanda cum ceteros Principes Christianos tibi affuturos esse credimus: tum Antonius Rex, & Ioanna Regina Navarrae, se, Regnumq. suum, et Bearniam, & quas cumque denique summo cum imperio obtinent provincias in tua potestate semper fore, seque, ut par est, obsequentissimos Ecclesiae filios, auctoritati tuae numquam non libentissime obtemperaturos esse, sanctissime pollicentur.

D I X I.

ORATIO

DECIMASEXTA

HABITA . ROMAE

ANNO. ∞ . D. LXIV

SI eorum, quae oratione tractantur, magnitudo & praestantia non aliunde, quam ex eius, qui de eis differit, ingenio & dicendi copia pendetur: magnopere mihi uerendum esset, Beatissime Pater, ne hodierno die, in hoc augustissimo & ad dicendum amplissimo orbis terrarum loco, splendor ac dignitas maximarum pulcherrimarumq. rerum, quarum explicandarum munus mihi mandatum est, ingenij mei tenuitate & orationis inopia imminueretur. Dicturus enim, huius clarissimi uiri Oratoris ad te regij iussu, quantum gaudium Rex Carolus nonus, te Pontifice declarato, perceperit, intelligo mihi faciendum esse, ut ueteri at-

O 2 que

que usitato eorum qui ante me idem munus obierunt, instituto, de singulari atque eximia pietate, qua Reges nostri, multis abhinc saeculis praeter ceteris omnibus perpetuo floruerunt, breuiter differam: & non omnia quidem, quod infinitum esset, sed aliqua tamen eorum, quae illi tum pro religione, tum pro huius sanctae Sedis defensione pie fortiterque gesserunt, commemorem: ostendam deinde, quanto studio atque ardore animi Rex noster iam nunc in hoc ineuntis adolescentiae flore per illorum uestigia gradiatur: quamque sibi huius praecipue laudis principatum appetat ac concupiscat: quibus expositis, illud quoque facile intelligetur, quantae ipsi curae esse debeat Ecclesiae status: qui cum, secundum Deum, ex Pontifice potissimum pendeat: quamtopere te tali uiro his turbulentissimis temporibus diuinitus Pontifice creato sibi praeter ceteros gaudendum arbitretur. Quae omnia si quis ita se tractare posse confidat, ut rerum magnitudini orationis pulchritudo respondeat: eum oportet aut ita exercitatum esse in dicendo, ut facultate sua fretus, nihil sibi difficile atque arduum putet; aut ita inexercitatum, ut, errore ductus, rerum pondera & momenta satis acute atque intelligenter perspicere ac diiudicare non possit. Neque mihi nunc alia ulla res periculum ac debilitatum hac cognitione animum erigit

git ac confirmat, quam quod apud te dicendum est, Beatissime Pater, qui & ea sapientia es, ut, quanti quaeque res sit, ex natura ipsius, non ex ijs, quae de ea dicuntur, ponderes; & ea lenitate ac mansuetudine, ut eis, qui, potius quam officium deserant, eius onere opprimi malunt, facile ac libenter ignoscas. Mihi uero memoria uetera repetenti, & mentis oculos per antiqua Regum nostrorum decora circumferenti, non unde incipere, sed ubi desinere debeam, statuere difficile uidetur. Tanta est enim rerum ab eis gestarum magnitudo, tanta copia, ut neque possit quisquam, ne si mentiri quidem uelit, maiora consingere; neque, uera consectans, omnia tam breui temporis spatio persequi: sed aut ab ipso multa, aut ipsum a tempore deserere necesse sit. Nam quae tandem gens toto orbe terrarum nominari potest, quae semel susceptam IESU CHRISTI saluatoris nostri religionem maiore constantia puram incorruptamque seruauerit? quae plures atrociores uel illos hostes aut exstinxerit, aut bellica uirtute domitos errorem suum deponere, seque ad Ecclesiae societatem recipere coegerit? quae Apostolicae Sedi laboranti tam saepe subuenerit, eamque tyrannorum iniquitate & iniuria oppressam non in pristinam modo dignitatem restituerit, sed tam multis ornamentis affecerit,

tam firmis praesidijs muniuerit? Omnia, quae ab alijs regibus, aut gentibus in hoc genere gesta sunt, si unum in locum collata cum ijs quae nostri gesserunt comparentur, & numero eorum & magnitudine obruentur. Mille iam anni sunt, & aliquanto amplius, cum Hlodoneus, qui postea Hludonicus uocatus est, primus Regum nostrorum, salutari aqua ablutus, nomen in Christi militiam dedit. Neque diu cunctatus, suscepto bello in Visigothos, pertinacissimos haereseos Arianæ defensores, eos commisso in Pictonibus proelio uicit, regemque eorum Alaricum manu sua interfecit. Neque multo post haud procul Burdigala reliquias eorum consecit in campo, qui ex eo etiam hodie Campus Arianus uocatur. Itaque ob id factum Anastasius Imperator, honoris causa, tunicam ei purpuream, siue, ut tum loquebantur, blatteam misit, simulq. coronam auream magni ponderis, admirabili opere perfectam, multis ingentis pretij gemmis unionibusq. colloquentem: atque eum per legatos non consulem modo ac patricium, sed defensorem Christiani nominis, sed liberatorem imperij, sed generis humani patrem uocauit: felicem praedicans, cuius potissimum manu diuina prouidentia illos urbis Romae euersores, prouinciarum uastatores, Dei hominumq. hostes cadere uoluisset.

Ille,

Ille, ut principem uere magnanimum decuit, muñera quidem Imperatoris non repudiauit: sed illam, quam dixi, coronam augustius quiddam & magnificentius esse duxit, quam ut cuiquam mortalium conueniret: dignam rem sacrario, dignam quae non humano usui, sed diuino cultui addiceretur: itaque eam summa cum ueneratione, in templum Lateranense missam, diuo Petro Apostolorum principi consecrauit. Nimirum ut belli principia ex solo diuini cultus studio exstiterant, ita uictoriae insignia non alibi, quam in celeberrimo aliquo templo, collocari par fuit: ut omnibus saeculis in illo nobili munere, non tam illa clarissimarum gemmarum multitudo, quam Hlodonei regis pietas, religioq. fulgeret. Neque se tanto patri parum dignum praestitit Childebertus: qui Almaricum Alarici filium, cui etiam, sancienti foederis causa sororem Hlotildem in matrimonium dederat, cum in paterna impietate perflare, ideoque in uxorem, quam abducere a Catholica religione non poterat, iniurium ac contumeliosum esse cognosset: bello eum persequi non prius destitit, & tyrannum ipsum obtruncauit, & populos, qui ei paruerant, ab Arianæ opinionis prauitate reuocauit. O sancta bella, quae non ad unius hominis ambitionem, aut auaritiā explendam, sed ad ue-

ram & catholicam religionem latius spargendam suscipiebantur. O felices uictorias, quae & uictoribus immortalem gloriam, & uictis aeternam salutem afferebant. Sed ita magna & memorabilia sunt, quae mihi se ad dicendum offerunt, ut cum singula intueor, nihil eorum sine flagitio praetermitti posse existimem: ita multa rursus, ut cum uniuersa contemplor, plurima mihi necessario omittenda esse cognoscam. Dagoberti tamen primi singularem eximiamq. pietatem tacitus praetirire non possum: qui, & edicto proposito, omnes qui fidem catholicam non amplecterentur, intra certam diem, aut Galliae finibus excedere, aut capitis supplicio affici iussit; & in reliquis uitae partibus ita se gessit, ut, qui honores more nostro relatis in diuos haberi solent, eos illi post mortem Ecclesia decreuerit. De Carolo autem Martello quid primum, quid postremum eloquar? Ille Sarracenos, ferocissimam, & Christiano nomini inimicissimam gentem prosligauit, quorum infinitam quandam multitudinem uno ad Ligerim proelio cecidisse, cum e nostris paucissimi desiderati sint, historicorum monumenta testantur. Ille Frisios, impio falsorum deorum cultui deditos, & a Christiana religione abhorrentes; repudiata superstitione, Christo initiari coegit.

Ille

Ille Visigothos & Saracenos coniunctis copiis bellum renouare & Narbonensem prouinciam occupare ausos aggressus, agros eorum cadaueribus strauit, fluuios eorum sanguine infecit. Ille, cum Gregorius tertius pontifex maximus, rebus suis diffidens, opem eius implorasset, Luitprandum, Longobardorum regem, ab hac urbe obsidenda, sola nominis sui auctoritate deterruit. Sed non omnia persequenda sunt. Vocat enim nos ad se Pipinus, neque me diutius de rebus suis tacere patitur. Hic ille est Pipinus, Beatissime Pater, ille inquam Pipinus, Patres amplissimi, a quo est Pontificum maximorum auctoritas a contemptu uindicta, opes auctae, potentia stabilita. Etenim, ut ab optimis auctoribus memoriae proditum est, cum Aistulphus rex Longobardorum uniuersam Italiam sub imperium suum subiungere meditaretur, iamq. Rauenam, et magnam praeterea Flaminiae partem occupasset, Stephanus secundus pontifex, cum prius opem ab imperatore Constantino petisset, atque ab eo neglectus esset, consilium coepit eundi in Galliam ad Pipinum: illum unum & ea pietate esse, ut auxilium sibi libentissime laturus esset; ijs uiribus, uti facile posset. Neque eum sua frustrata est opinio. Nam Pipinus & illum excepit ijs omnibus honoribus qui maximi poterant excogitari, usque eo ut ei obuiam profectus, tria millia

mulus coegerit
ari. 7. 10.

millia passuum pedibus confecerit, manu frenum equi quo ille uehebatur tenens; & cum Alpes incredibili celeritate superasset, transportato in Italiam exercitu, tantum terrorem intulit Aistulpho, ut, collatis signis depugnare non ausus, Ticini se moenibus tueretur. Vbi tam diu obsessus est, dum se omnia quae abstulerat, restitutum, neque umquam Pontifici molestiam exhibiturum, interposito etiam iureiurando, fidem daret. Qua postea neglecta, cum, longe lateq. omnia populatus, postremo hanc ipsam urbem obsidione cinxisset Pipinus, qui tamquam re confecta, in Galliam redierat, in Italiam denuo reuersus, uirtute & armis perfecit, ut Aistulphus supplex easdem condiciones denuo acciperet; neque prius pedem ex Italia mouit, quam praefectura Rauennatum, finibus longe maximis, ut pote quibus & Flaminia & Aemilia tota contineretur, Pontifici restituta est. Exstat adhuc tabula marmorea in ea turri, cui Borgiae nomen est, in qua haec omnia olim honoris ergo incisa & perscripta fuisse constat. Ita enim in ea adhuc legitur. PIPINVS. PIVS. PRIMVS. AMPLIFICANDAE. ECCLESIAE. VIAM. APERVIT. ET. EXARCHATVM. RAVENNAE. CVM. AMPLISSIMIS. Pars tabulae, in qua reliqua scripta erant, aut casu aliquo, aut temporum, aut hominum iniuria confracta est.

At

At aenea quidem & marmorea monumenta conficere ac consumere longinquitas temporis potuit: Pipini certe gloriam nulla umquam delebit uetustas, nulla inobscurabit obliuio. Sentio tantas res multo breuius multoque exsilius a me tractari, quam dignitati atque amplitudini ipsarum conueniret. Sed quis modus futurus erat, si quae sic quoque uix a me percursa sunt, ijs in singulis immorari, atque insistere uoluissim? Nunc quoque si de Caroli Magni laudibus differere uellem, quantus se mihi campus aperiret? Dicerem Aquitaniam, in qua haereses denuo efferre se & subcrescere coeperant, ab adolescentulo perpurgatam. Dicerem immanissimam Saxonum gentem, semper uictam, semper rebellantem, cum inter se constantia Caroli, & illorum peruiacia certarent, uix tandem continuo triginta trium annorum bello perdomitam, & abiecto idolorum cultu Christi leges accipere coactam. Dicerem Italiam uincendo peragratam, dignitatem Hadriani Pontificis uindicatam: Desiderium Aistulphi successorem, cum eadem, quae ille moliretur, oppressum: additam ditioni Pontificiae Corsicam: additos ducatus Spoletanum & Beneuentanum, additum quicquid Lucam et Parmam interiacet. Neque praeterirem redditum in Italiam, & Leonem tertium Hadriani successorem in sedem suam, fractis

Quod non potest
exiguam res
rei magnitudinem

Quod hoc
pauca uerba

per praerogative

*Memoriale
de la curia*

fractis & obrutis hostium Ecclesiae uiribus, re-
stitutum. Illa uero quanto pleniore ore lauda-
rem: relicto amplissimo & florentissimo regno,
susceptum iter impeditissimum, & difficultatis
ac periculi plenum, & ducto per tam uarias gen-
tes ualidissimo exercitu, terram illam quae na-
gitus IESU CHRISTI nascentis excepit, quae
eum concionantem audiit, admirandis operi-
bus certissima diuinitatis suae signa dantem ob-
stupuit, spectauit sublatum in crucem, & suo san-
guine peccata nostra expiantem, ex impiorum
manibus ereptam & recuperatam. Talia quam-
libet multa dicerem, multa tamen necessario
praeterirem, summa omnia, & illo nobili Ma-
gni cognomine maiora. Quod si uellem ulterius
progredi, & tum quae priscis temporibus Hludo-
uicus Pius, Philippus primus, Hludouicus Craf-
sus, Philippus Augustus, Diuus Hludouicus, alij
reges, tum recenti memoria Franciscus primus,
Henricus secundus, Franciscus secundus religio-
nis & Sedis Apostolicae causa fecerunt, expone-
re: commemorare, quam multi ex eis ad eam
defendendam in Italiam cum exercitu uenerint:
quam multi Pontifices laborantibus rebus suis
in Galliam confugerint: quam multa Concilia,
cum alibi nusquam possent, in Gallia tuto ac li-
bere celebrauerint: multorum dierum multo-
rumq. uoluminum, non unius horae & unius o-
ratio-

rationis negotium esset. Ob quae omnia semper
summi Pontifices et quoscumque potuerunt hono-
res habuerunt regibus nostris, & ex omni anti-
quitate in scriptis suis eos omnibus exquisitis
simis laudibus extulerunt. Exstat epistola di-
ui Gregorij ad Childebertum regem cuius hoc
» principium est, Quanto ceteros homines regia
» dignitas antecellit, tanto ceterarum gentium
» regna regni uestri culmen excellit. Innocen-
tius tertius reges Gallorum, prae ceteris totius
orbis regibus, ait semper Apostolicae sedi, ut i-
psius uerba ponam, obsequiosos, & deuotos exsti-
tisse. Honorius tertius eosdem opposuisse se tam-
quam murum inexpugnabilem pro populo Chri-
stiano. Gregorius nonus regnum Galliae ait esse
quasi pharetram quam Christus sibi circa semur
accinxit, ex qua sagittas electas extrahens, i-
psas, ut sibi gentes, & regna subiiciat, in arcu,
ita enim loquitur, brachij potentis emittit. Re-
gem Galliae Gregorius primus regem Catholi-
cum, & praecellentissimum filium suum; Gre-
gorius nonus Christianissimum inter omnes Chri-
stianos; Innocentius quartus Catholicum prin-
cipem, & Christianissimum regem; Urbanus
quartus principem inclita deuotione praecla-
rum, principem Christianissimum, praezellen-
tium meritorum, athletam Christi strenuum, &
solicitem fidei Christianae defensorem uocat.

Quae

Quae omnia honoris & dignitatis plenissima nomina, & illum, quem tot saeculis obtinuerunt, atque obtinent, inter omnes reges principem locum, reges nostri, non aut ambitione sua aut aliena assentatione consecuti sunt, sed ipsi suis sibi laboribus, suis periculis, suo sudore ac sanguine compararunt. Ab ijs igitur maioribus ortus Carolus nonus nihil aliud sibi studio habet, quam quomodo possit eorum quam simillimus euadere, & quam nobilitatem a maioribus accepit, eandem tradere posteris suis insigni aliqua accessione cumulata. Quam ad rem diuinus adolescens & ipse per se naturali quodam impetu animi fertur, & assiduis Catharinae matris, omnium, quas hodie sol adspicit, sapientissimae, ac praestantissimae mulieris uocibus incitatur. Itaque in ijs acerbitatibus, quas superioribus annis pertulit Gallia, habuit tamen aliquod solatium ex pulcherrimo spectaculo, matris omnia recta & salutaria suadentis, et filij omnibus maternis consilijs libentissime obsequentis. Quam multae ex eo adhuc puerulo auditae sunt uoces, erumpent foras, sequi iam tum patefaciente natura, quae & excellens acumen ingenij, & indolem uirtutis omnia mox egregia exempla editurae indicarent? quarum ego si non nullas proferre institui, facile conuincam, neque

*multa dixerit
ex illis quae*

que Cyri illius ueteris, neque Alexandri Magni dicta quaedam in pueritia, quae in admiratione sunt, ullo modo esse cum Caroli dictis comparanda. Sed nihil dictis opus est, ubi facta ipsa loqui quodammodo uidentur. Quis est enim hodie in terris locus, qui non audierit, quibus haud ita pridem Gallia procellis, ac tempestatibus agitata sit? Nam cum inaudita quadam ante hoc tempus calamitate multorum ex nostris hominibus animos nefariae quaedam & execrandae opiniones occupassent, atque ita in eis insedissent, ut ipsi nihil sibi non tentandum putarent, quo nobilissimum regnum ab Ecclesiae communione & ab huius sanctae Sedis obedientia abducerent: tanta ex eo consecuta est rerum omnium perturbatio, ut toti Galliae ultimum, quod impiorum potius capiti sit, uenisse exitium uideretur. Videre erat eadem in domo filios a patribus, fratres a fratribus, uiros ab uxoribus, propter hanc de religione dissensionem, capitali odio dissidentes. Neque se priuatis parietibus continuit mali uis. initia occulta primum, mox etiam aperta aduersus Deum, aduersus regem, & reginam, aduersus omnes recte sentientes scelerata consilia. Perditi quidam ac nefarii homines, quos illa furens turba, quasi nuper caelo delapsos noui euangelij doctores, sequebatur, conuocatos suos, nocturnis concionibus

bus, ad contemnendos magistratus, ad regium imperium tollendum, ad occupanda opida, ad caedem & sanguinem, ad rapinas & ad praedas incitabant. Horum uocibus, quasi quibusdam furiarum facibus, cum accensa impiorum pectora essent, itum est ad arma: occupatae improuiso opulentissimae ac munitissimae urbes: interceptae regiae pecuniae: direptae bonorum fortunae: ipsi aut expulsi, aut occiosi: antiquissima & religiosissima templa partim spoliata, partim inflammata, partim diruta & solo aequata: quae deiecta non sunt, in ijs ea patrata, quae commemorari sine horrore non possunt. O illorum temporum uel memoriam ipsam acerbam ac luctuosam, cum de legum auctoritate sceleratorum audacia triumphabat: cum prostratae religioni uictrix insultabat impietas: cum tremefactis omnibus bonis, & optimo quoque pessima omnia metuente, uolitantium huc illuc, & in publicis ruinis bacchantium improborum uoces undique audiebantur. In his tantis malis ac difficultatibus Carolus rex plura se & difficiliora, propugnandae religionis causa, fecisse, ac praestitisse, quam quemquam alium ex omni memoria principem, uere ac merito gloriari potest. Omnes enim alij in externos bella gesserunt; hic suis bellum inferre coactus est. Alij & a suis, & ab alienis adiuuabantur; hunc & sui, & alieni

ad religionis causam
a Genouit et
uolens sedauerunt.

alieni oppugnarunt. Alijs, si uincerent, propo-
sita erat, praeter gloriam, imperij ac poten-
tiae suae amplificatio; si uincerentur, erat,
quo se reciperent. huic, siue uinceret, spectan-
da magna strages suorum, cum insigni uirium
suarum imminutione; siue casu aliquo uincere-
tur, regno fortassis carendum fuit. Et haec ta-
men omnia eum non deterruerunt, quominus ur-
bes suas obsideret, earum moenia tormentis bel-
licis quateret, agros popularetur, obfessos com-
meatibus intercluderet, proelia, in quibus mul-
ti fortissimi imperatores militesque ceciderunt,
committeret: omnia denique in solo suo face-
ret, quae in hostili fieri solent. Neque, ut o-
pinor aliud bellum aetate nostra gestum est, in
quo, quidquid ex utraque parte periret, uni peri-
ret. Quamquam autem messes se suas, ut di-
citur, urere intelligebat: tamen, quoniam in-
tegritas religionis aliter conseruari non pote-
rat, omnia sibi perferenda esse statuebat. Re-
ginae autem in illis tumultibus quod studium,
quae sollicitudo, quae concursationes fuerunt?
quid non illa tentauit, quid non molita est, ut
omnia quam minimo damno componerentur: ut
et conseruaretur Catholica religio, quod semper
ei praecipuum fuit, & quam minimum sangui-
nis funderetur? in quo fecit rem gentis suae
nomini mirifice congruentem. Medicata enim
P est

est consilio ac prudentia sua communibus totius Galliae malis; & eam se difficillimis temporibus praestitit, ut non iam uerius mater regis, quam mater regni nominari mertissimo possit. Eius enim praecipue, & aliorum regni sui procerum, consilij, & uirtute fortissimorum imperatorum ac militum suorum, quorum alij occubuerunt, alij adhuc superstites sunt, Carolus rex Galliam ex atrocissima tempestate seruauit, & in eum, in quo nunc est, statum redegit. Quod si nondum omnia, quo uellemus plane perducta sunt: cogitare debemus, bene agi cum ijs, qui tam grauitur aegrotarunt, cum, etiam si nondum recuperarunt pristinam firmitatem, salus tamen eorum in tuto est. Etiam prudentes medici solent ex male affectis corporibus uitiosos humores paullatim educere: ne, si semel uniuersos exhaurire uoluerint, quos sanare conantur occidant. Non est uerendum, ne faciliora non perficiat is, qui iam difficiliora perfecit. Idem tandem erit exitus horum tumultuum, qui fuit eorum, quos olim Albigenes D. Hludonici temporibus concitarunt. Duodecim annos natus erat D. Hludonicus, cum ad regnum uocatus est. Carolum, aliquanto etiam minorem natu, fratris mors in regio solio collocauit. Tum Blanca regis mater, & filium sanctissime educabat, & propter teneram illius aetatem, ipsa Galliam administra-

ministrabat. Horum munerum utroque ita Catharina persuncta est, ut omnes nihil perfectius fieri potuisse fateantur. Tum Albigenes, pueritiam regis occasionem suam rati, omnia in Gallia permiscere tentarunt. Albigenibus multo tetriciores nostrorum temporum haeretici, eadem spe delusi, regem regno, regnum religione spoliare studuerunt. Illi cum saepe uicti, neque quiescere, neque ad sanitatem redire uellent, extincti tandem, deletiq. sunt. Non alia hos quoque fortuna, nisi resipiscant, consequetur. Ad errores Albigenium consutandos, & ad multorum animos eis liberandos, D. Domini conciones & uitae sanctitas incredibiliter profuerunt. Non minus te, Beatissime Pater, qui & in D. Dominici familia educatus es, & illum moribus refers, & singulari in nos Dei beneficio summam in terris auctoritatem obtines, Carolus rex ad hos exitiosos errores tollendos profuturum esse confidit. Nouit enim eximiam integritatem uitae tuae: nouit perpetuum purgandae Ecclesiae studium: nouit labores in extirpandis haeresibus ab ineunte aetate susceptos: nouit animum nihil nisi de Deo & de utilitate publica cogitantem. Neque nostris ignota sunt, quae tu ad mores hominum corrigendos, & ad auferendam improbis omnem maledicendi occasionem, & iam fecisti, & quotidie facis.

as diligenter
seu gestantur

Reffrenatas libidines, repressam & cohibitam luxuriam, expulsa nequitiae instrumenta, sublata penitus omnem ecclesiasticarum rerum nundinationem, compositos, & iussu, & exemplo tuo aliorum mores, mutatam in melius urbis faciem, nos uidimus, illi audierunt. His omnibus ex rebus Carolus rex incredibile gaudium capit: & ut quod facias quamdiutissime facere possis, a Deo optimo maximo uotis omnibus perit. Quem animum suum ut tibi patefaceret, legauit huc clarissimum & nobilissimum uirum Iustum Turnonium, comitem Rusfionis, magni illius Francisci Cardinalis Turnonij, cuius memoriam & tibi, Beatissime Pater, & uobis omnibus, Patres Amplissimi, gratam esse ac iucundam scio, fratris nepotem, hominem, ut omnia uno uerbo complectar, suo genere dignissimum: cuius egregiam uirtutem & saepe alias, & proxime in illo memorabili aduersus haereticos proelio spectatam, rex ipse amplis & honorificis praemijs prosecutus est, cooptato eo in equites ordinis sui, & quinquaginta cataphractis equitibus praeesse iusso. Per eum Carolus rex, Beatissime Pater, sibi, & toti Ecclesiae de tuo Pontificatu gratulatur: te uerum IESU CHRISTI uicarium, uerum Petri successorem, non dubitanter agnoscit: tibi, & huic sanctae Sedi uere, atque ex animo

mo quam debet obedientiam praestat ac defert: & ut certo sperat, se, in omnibus quae a te praestari poterunt, a te adiutum, atque ornatum iri: ita se omnes uires suas ad Ecclesiae & Sedis Apostolicae defensionem semper promptissimo animo collaturum, neque hac in re cuiquam mortalium concessurum pollicetur.

D I X I.

ORATIO

DECIMASEPTIMA

HABITA . ROMAE

XIIX . KAL . FEBR.

ANNO . ∞ . D . LXVII

QVANTO opere gauisus sit uniuersas orbis Christianus, posteaquam auditum est, summum honorem, iam pridem summis uirtutibus tuis debitum, tandem aliquando tibi diuinitus delatum esse, **P**IE quinque Pontifex maxime, uel ex hoc intelligi potest, quod concepti ex ea re gaudij uis non uicinarum se regionum, ac prouinciarum finibus continuit, sed solis instar, omnia, simul ut exortus est, sua luce complentis, ad remotissimas gentes, & posita in ipsis Christianae ditionis finibus regna admirabili celeritate penetravit. Neque uero ei contigit, quod uentis solet, qui cum, unde oriuntur, ibi uehementissimi sint, ad longinqua fracti fere,

fere, debilitatiq. perueniunt; sed quod ingentibus, uastisq. fluminibus: quae cum ab ortu ipso magna sint, perpetuo tamen aucta, & tumefacta progressu, eo maiores undas uoluunt, eo amplioribus, ac capicioribus feruntur alueis, quo a fontibus ac capitibus suis longius recesserunt. Ut cum alijs permultis nominibus beatissimum te omnium mortalium praedicare liceat, tum hoc non minimum sit, quod ex honore tibi habito, & ad illos qui eum tibi decreuerunt, immortalis gloria, & ad omnes bonos, qui eum tibi delatum audierunt, incredibilis laetitia redundarit. Ac ceteri quidem uiciniores principes, ac populi quanta omnes animorum alacritate recentem Pontificatus tui nuncium acceperint, ex legatis, quos ad te, gratulandi causa, suo quisque tempore miserunt, cognoscere potuisti: hodierno autem die intelliges, etiam in illis regionibus, quibus Christianorum imperium terminatur, quanto gaudio pij omnes exultauerint, quas inter se gratulationes fecerint, quanto consensu meliora, & prosperiora omnia sperare coeperint, cum, quo iam pridem sanctitatis tuae fama peruenerat, eodem te in istam celsissimam dignitatis, atque honoris sedem adscendisse, perlatum est. Potentissimus enim, idemq. religiosissimus Princeps, Sigismundus Augustus Rex Poloniae, quam incundus, & exoptatus si-

bi suisq. populis eius rei nuncius acciderit, testari cupiens, ea de causa legauit huc illustrem uirum Petrum Barzium, Senatorem Regni, ex quo haec omnia non minus certo cognosceres, quam si Regis ipsius non os modo intueri, & sermonem audire, uerum etiam penitus perspicere intimos sensus animi posses. Is cum mihi mandauerit, ut hodie apud te, in hoc dignitatis maiestatisq. plenissimo coetu, & de regni antiquitate, atque amplitudine, & de rebus, quas, multis abhinc saeculis, Polonorum Reges ad Christiani imperij fines tum tuendos, tum propagandos, sine ulla propemodum intermissione gesserunt, & de ipsius Sigismundi Augusti Regis pietate, animi magnitudine, fortitudine ac constantia, deq. quotidianis pro Christiana republica laboribus ac periculis dicerem: quae-so obtestorq. te, Beatissime Pater, tribue mihi hoc beneficium, ut, dum haec summatim persequor, orationis meae cursus aura lenitatis ac facilitatis tuae adiuuetur. Maximas res, memoratuq. ac cognitu dignissimas asseram, & quamquam notas atque illustres, tum suapte splendore ac magnitudine, tum propter regiae fortunae sublimitatem, quae magnorum & potentum regum actiones obscuras esse non patitur: tamen eo minus peruulgatas, quod Polonorum gens semper in praeclaris rebus gerendis, quam

quam in ijs quae gessisset memoria prodendis, occupatior fuit: semperq. maiorum suorum uirtutem imitari, quam celebrare, gloriosius duxit. Atque ut, unde proposui, exordiar, & Poloniae Rex quam longe lateq. dominetur, expediam: tota illa Germaniae pars orienti soli propior, quae est inter fluuios Guttalum, quem hodie Odram uocant, & Wisulam, qui antiquis temporibus Germaniam a Sarmatia dividebat, & Sarmatiae quantum est a Wisula ad Borysthenem, & a ponto Euxino usque ad sinum Venedicum, inter quos plus mille Italica passuum millia interiecta sunt, illius imperio continetur. Regio prope tota aequa, & plana, multis magnisq. fluminibus & ad fertilitatem & ad mercaturas commodissimis irrigua, rebus ad uitam necessarijs usque ad abundantiam diues. Habitatorum autem ea multitudo, ut, cum equitatus regius ex solis nobilibus constet, centum quadraginta equitum millia armare, & in aciem secum, si res ferat, educere Rex Poloniae possit. Homines natura sortes & animosi, qui non facile aut uoluptatibus molliantur, aut periculis terreantur. Mortem per decus obitam, immortalitatis instar; uitam per dedecus retentam, quauis morte peiorem putant. Ignominiam, ut fugiant, nihil non fecerint: ut mortem, nihil. Haec hominum, haec locorum ingenia.

genia. Cinguntur autem omni propemodum ex parte ferocissimis gentibus, & partim ab Ecclesiae communione dissociatis ac diremptis, partim apertis & capitalibus Christiani nominis hostibus, ut in illo confinio, tamquam in communi quadam arce ac propugnaculo, fortissimi niri ad sustinendam ac propulsandam barbarorum immanitatem, & ad agendas perpetuas pro Christianis omnibus excubias diuino consilio constituti ac collocati esse uideantur: quo essent ceteri Polonorum uirtute tecti, Polonorum laboribus quieti, Polonorum periculis tuti. Neque mihi uideor quidquam a suscepto munere facturus alienum, si breuiter exposuero, quemadmodum illos Deus, ante sexcentos abhinc annos, discussis errorum, quibus inuoluti erant, tenebris, ad euangelij lucem perduxerit. Quod dum facere ingredior, adeste quaeso animis, quicumque corporibus adestis, & in re maximi momenti diuinae bonitatis ac sapientiae magnitudinem considerate. Omnes fere magnae & memorabiles in rebus humanis mutationes aliquanto antea aut uno, aut pluribus illustribus ac notabilibus signis diuinitus portendi ac praesignificari solent. Cum igitur tempus illud appropinquaret, quo se Deus Polonis patefacere, eosq. impia superstitione purgatos caelestis doctrina imbueret statuerat: aduentantis iam, & in-

& instantis salutaris illius mutationis hanc, quam mox audietis, significationem dedit. Imperabat Polonis Ziemomilus Lesci filius, Princeps (quatenus haec conuenire in hominem non Christianum queunt) & iustitiae, et clementiae, & beneficentiae, & aliarum uirtutum laude cumulus: & in quo nihil praeter Christi cognitionem desiderares. Huic, cum multos annos sine liberis esset, grauiterg. ea re angeretur, tandem natus est filius, sed oculis captus: ita ut non facile dijudicari posset, maiorem ne dolorem percepisset ex orbitate, an perciperet ex unici filij caecitate. Omnia remedia, omnes medicorum conatus mali pertinacia elusit. Iam ad septimum annum peruenerat puer, ei q. patrio quodam ritu primam comam tonderi, nomenq. imponi oportebat: cum praeter omnium spem subito oculis uti coepit. Incredibili laetitia persusus pater conuocatos ad se hariosos consulit quid ex tam admirabili successu filio suo, quid toti Poloniae portenderetur. Respondent, eo imperante, Poloniam mirabiliter illustratum iri. Ex ea spe atque omine puero nomen inditum Mieislao, quod gentis lingua significabat eum qui sibi gloriam gladio pariturus esset. Nullo enim alio modo illustrari posse Poloniam, quam bello, & armis cogitabant. Iam adoleuerat Mieislao: iam ad uirilem aetatem peruenerat: iam mortuo

mortuo patre rerum potiebatur: & ceteris quidem uirtutibus patri non absimilis, nihil cetero qui bello egregium aut memorabile gerebat: ita ut tota Polonia, & se credulitatis, & uanitatis uatum suorum responsa damna-
ret. Sed maius quiddam quam quod illi suspicati erant, parabat Deus. Miecislauus, ductis barbarico more septem uxoribus, nullos tamen ex ulla earum liberos procreare poterat. Interea fundente se, ac spargente quotidie latius Christiana religione, peruenierant & in Poloniam sancti quidam uiri: qui aut solitariae uitae, ut quietioris, & ad res diuinas sine ullo impedimento contemplandas aptioris, studio ducti, aut periculorum metu, in abditis, & remotis siluarum recessibus delitescerent, Christo, ut poterant, seruebant. Horum quibusdam in animum immittit Deus, ut ad principem adeant, eiq. polliceantur & liberos, & alia multo maiora, si, repudiato fal-
lorum numinum cultu, Christum uerum Deum agnoscere, & traditam ab eo doctrinam suscipere uellet. Ipse quoque diuini spiritus repentino tactus afflatu, promptum se, ac facilem salutaribus illorum monitis prae-
buit. Neque longius res ducta est, quam dum prima ac praecipua religionis nostrae capita edoceretur. Quae ut percepit, magna pompa, ac celebritate publice baptizatus, breui tempore totam Poloniam ad
Christia-

Christianam pietatem et exemplo suo incitauit, & cohortationibus, ac praemijs allexit; & minis, ac supplicijs aduersus pertinaces propositis perpulit. Tum demum cognitum est, quod Miecislauus totos septem annos caecus fuisset, significatam esse hoc modo diurnam Polonae gentis caecitatem: quod omnibus humanis auxilijs frustra tentatis, tandem diuino beneficio lucem adspexisset, fore ut populi quoque caecitas nulla humana ope sanabilis diuinitus depelleretur. Neque uana fuit huiusmodi praedictio. Eo enim rerum potiente, Polonia splendore diuini luminis illustrata est. Notum est autem, interdum fieri, ut etiam superstitiosi & impij homines, Deo permittente, uera uaticinentur. Neque temere inditum nomen. Gladio enim sibi & suis gloriam peperit, non quidem ferreo, aut ul-
la ex alia materia confecto, sed gladio illo utrimque acuto, gladio spiritus, quod, ut ait Paulus, est uerbum Dei. Ut autem ab ea Ecclesia, quae ceterarum omnium mater ac magistra est, Christiane uiuendi leges acciperent, & ex eo fonte haurirent, unde nihil non purum & incorruptum hauriri potest, legatos miserunt ad Ioannem Pontificem eius nominis tertiumdecimum, per quos & eum, ut communem totius Ecclesiae pastorem uenerarentur, & ab eo sibi peterent Episcopos mitti, a quibus regi, & quae sibi cre-
denda,

denda, quaeq. facienda essent, cognoscere accuratius possent. Misit ille Italarum hominum spectatae probitatis & eruditionis idoneum numerum: qui primi nouellas illas ac teneras nuper in horto Christi depactas ac constitas plantas, copiosis sanctorum praeceptorum imbribus irrigarunt. Huius Miecislai soror Adleida, cum Geisae Ungarorum Principi nupta esset, cohortationibus suis perfecit, ut ipse quoque cum tota Ungaria Christi sacramento adigeretur. Neque uero eius filius Boleslaus primus Poloniae Rex, aut maioribus suis laude bellica, aut patri propagandae religionis studio cessit. Qui suscepto aduersus Saxonas bello, & ea, quae illi dudum Poloniae ademerant, recuperauit, & cum uniuersam illam oram ad Albim & Salam fluuios, & Chersonnesum Cimbricam, quae hodie Dania uocatur, sub Imperium suum subiunxisset, ut ostenderet, eam se uictoriam Christo quaesivisse non sibi, nihil in uictos acerbe, aut crudeliter statuit: sed cum eos ad accipiendam Christi doctrinam compulisset, fixis memoriae causis in Salae ripa tribus ferreis columnis, in Poloniam se recepit. Numquid igitur, ea laude contentus, otio se postea tradidit? Immo uero declarauit, numquam desidem atque ignauam esse uirtutem: nullas ei esse a praeclaris actionibus serias: sortes & constantes uiros honestorum laborum ac mune

rum

rum persuntione, non ad quietem inuitari, sed ad alia ex alijs assidue suscipienda incitari. Nam cum Prussi aliquot ante annis diuum Adalbertum interfecissent: eiusq. corpus quidem ipse aequo auri pondere a barbaris redemisset, (mirum hoc quoque pietatis argumentum: sed in tanta temporis angustia multa necessario praetermittenda sunt) caedis autem ultionem in aliud tempus distulisset: tunc demum ratus aduenisse tempus illud, cum & puniendi eorum audacia, & armis frangenda pertinacia esset, bellum eis intulit, neque magno negotio uictor, non aliam eis poenam imposuit, quam ut erroribus suis depositis Christo initiarentur. Hic mihi, Beatissime Pater, uenit in mentem, quod olim a quodam Graeco imperatore dictum est, qui a suis in exilium pulsus, cum apud hostes, ad quos confugerat, multo lautius ac magnificentius haberetur quam apud suos, Perieramus, inquit, nisi perissemus. Ita enim & qui ab illo principe uincebantur dicere poterant, se nisi ab eo uicti essent, perituros fuisse. Quid ego iam, ut Pomerani a Boleslao tertio, Prussi a Boleslao quarto ad Christum, a quo defecerant, renocati sint, persequar? Rerum me copia, Beatissime Pater, inopem consilij reddit. Quod si in me ulla dicendi uis ac facultas esset, optarem equidem aliquam mihi non tam uberem ac copiosam ad dicendum materiam dari:

dari: ut in singulis eius partibus accurate percensendis, copiose exornandis, artificiose exaggerandis iactare atque ostentare me possem. Nunc enim, ut pictor, cui in exigua tabella ingens aliqua multitudo hominum exprimenda est, nonnullorum uultus tantum atque ora, multorum summa modo capita ostendit, totum reliquum corpus abscondit: ita me, cui innumerabilia Polonorum regum ac populorum aeternis dignissima laudibus facta, in angustum unius breuissimae orationis curriculum concludenda sunt, multa quae si pandi explicarique possent, quasi spectanda proponi, incredibilem admirationem excitarent sui, delibare modo, & attingere, multa etiam significare potius, quam ostendere, necesse est. Ideoque ne de bello quidem quod Boleslaus quintus cognomento Pudicus aduersus Iazigas, qui hodie partim Valachi, partim Ungari sunt, gessit, copiosius dicam: tantum quasi praeteriens admonebo, eum, cum gentem illam ferocissimam deuicisset, illos omnes, quorum uirtuti, ut ait uetus poeta, fortuna belli pepercerat, quasi opima quaedam spolia Christo consecrasset, neque aliud eis, quam ut Christiani fierent, imperasse. Ad Iagellonem enim Sigismundi Augusti proauum festinat animus, cuius admirabili inusitataeque uirtuti utinam par a me adferri posset orationis genus. Sed ita prorsus existimo:

omnes

omnes qui ubique sunt eloquentissimos homines, si communi studio ad eum celebrandum quidquid habent in dicendo uirium conferant, omnia tamen illius dignitate inferiora dicturos. Id ita se habere, eos, qui me attente audire non grauebuntur, facile cognituros esse confido. Lithuania, Beatissime pater, amplissima, & fortium uirorum feracissima regio, ceteris finitimis populis ad religionem Christianam adductis, in ueteri superstitione perstabat. Colebant autem eius prouinciae homines ignem pro deo, ei aras, ei templa ponebant, eum summa diligentia in celeberrimis quibusque opidis perpetuum asseruebant. Fulmini quoque diuinitatem quandam inesse credebant, idque sua lingua Deum Percunum nominabant. Sed & lucos & selectas quasdam in siluis eximiae proceritatis arbores uenerabantur ut deos. Viperis quoque & alijs serpentibus eundem tribuebant honorem. Qui quid horum uiolasset, inexpiabile ab eo scelus conceptum putabant. Cum hoc per se miserabile erat, talem tantamque prouinciam tanto tempore in tanta errorum foeditate uersari, tum illud accedebat incommodi, quod gens bellicosa, & ferox finitimos sibi Christianos quotidianis incursionibus laceffens numquam quiescere patiebatur. Ei genti annos ab hinc amplius ducentos uiginti imperabat Iagello, idemque prae-

Q

terea

terea & Samogitiam, & magnam Russiae partem obtinebat, fortis & strenuus princeps, & quamquam religioni nostrae mysterijs nondum initiatus, tamen, ut qui Christiana matre genitus esset, animo ab ea non prorsus alieno. Cum igitur per id tempus mortuo Hludonico Vngariae & Poloniae rege, regni procures de Hedwigis eius filia, ad quam regnum delatum erat, in matrimonium collocanda deliberarent, ecce ab Iagellone legati, qui renunciarent, eum cum omnibus suis uelle Christianum fieri, petere ut sibi Hedwigis uxor daretur: hoc si fieret, paratum esse omnes ditionis suae prouincias cum Poloniae regno ea lege coniungere, ut numquam dinellerentur. Quam lubentibus animis Poloniae procures eam legationem audierint, nihil opus est dicere. Sustulerunt manus ad caelum, & gratias egerunt omnium bonorum auctori Deo, qui tandem illorum populorum misertus, eam mentem immisisset Iagelloni. Ipsa tamen Hedwigis, in qua eximiam formae pulchritudinem singularis modestia aequabat, nihil de matrimonio suo sine matris auctoritate statuere uoluit: totamque rem ad illius uoluntatem reiecit. Missi ad eam oratores in Vngariam, quo se mortuo uiro contulerat, quibus illa responsum dedit pietatis et prudentiae plenum. Longe a se abesse eam mentem, ut quidquam impedire uellet, quod & ad amplifi-

amplificandum regnum Poloniae, & ad religionem latius spargendam pertineret. Cogitarent Poloni, & in commune consulerent, req. mature deliberata id facerent, quod & Deo acceptissimum, & regno utilissimum putarent fore. De procerum igitur sententia, constituto ad nuptias celebrandas die, Cracouiam magno saeptus comitatu uenit Iagello: & quia fortassis a matre puer acceperat, sanctos illos reges, quorum memoriam nuper Ecclesia recolebat, ad adorandum Christum recens natum non sine muneribus uenisse, ne ipse quidem immunis ad Christum uenire uoluit, eiq. pro munere non thus, non aurum, non myrrham, sed fratres suos, quos secum baptizari uoluit, sed Lituaniam, sed Samogitiam, sed Russiam, sed omnes, uno uerbo, quos in potestate habebat populos obtulit. Quam incundum illud non hominibus modo, sed angelis ipsis fuisse spectaculum credimus, cum uir fortissimus ad sacros fontes incredibili alacritate properaret, cum se in uas ad eam rem praeparatum cupidissime immergeret, cum magna & clara uoce Deum & homines testaretur, ut in se aqua illa spargeretur, ita se pro Christo sanguinem suum ubi res ferret sparsurum esse. Baptizatus igitur & nouo nomine, Wladislaus Iagello dictus, postridie idus Februarias, eodem die reginam in matrimonium duxit, neque multo post consecratus

Et inunctus, ac coronatus rex Poloniae, totum eum annum in pacando regno consumpsit. Eo autem anno, qui proxime secutus est, cum ei nihil longius uideretur, quam dum populos suos in Christianorum numerum aggregatos uideret, comitatus uxore & multis principibus uiris, multis item Episcopis ac sacerdotibus in Lituaniam profectus, quam multis, quam certis, quam inuitatis documentis pietatis suae magnitudinem testatus est? Nam cum populum aegre ab inueterata superstitione auelli uideret, ipse omnibus inspectantibus, manu sua illis quas aliquando coluerat arboribus magnaui secures impingens, easq. ab radicibus deturbans, tum ingentem uim aquae profundens in illos tamdiu adoratos ignes, Non est, clamabat, non est Deus quod excindi ac deijci, non quod exstingui potest. Omnes rificos deos, quorum alter alteri pro pabulo est, alter alterum absomit. In nenenatis autem & mortiferis animalibus quae potest esse diuinitatis similitudo? Agnoscite, agnoscite miseri errorem uestrum, & resipiscite et tandem aliquando mentis oculos ad Deum omnium rerum effectorem conuertite: ne, dum aeternum (ut falso putatis) ignem colitis, in alium ignem uere aeternum incidatis. Simul haec, simul eis religionis nostrae principia, ut poterat, edifferebat: ut eodem tempore & uetus ille ignis pro deo habi-

tus

tus exstingueretur, & nouus ignis diuini amoris in eorum pectoribus accenderetur. Cumque neque sacerdotes, quos secum adduxerat, Lituanicam linguam, neque Lituanum ullam aliam intelligerent, ipsemet eos summam fidei nostrae ab apostolis traditam, quam symbolum uocamus, ipse formulam precandi a Christo Iesu institutam, ipse cetera quae discere solent ij, quos catechumenos uocamus, in Lituanicum sermonem conuertens, neque ullum in ea re laborem subterfugiens, edocebat. O regem rari, & singularis exempli. O ardorem animi commemorabilem. O pietatem omnibus saeculis praedicandam. Ita igitur inflammanit Lituanorum animos, ut ad danda Christo nomina, & ad sacrosanctam illam aquae adspersionem simul omnes facto agmine concurrerent, seq. longiorem moram pati non posse clamarent. Ideoq. solis nobilibus singularem baptizatis, cetera multitudo idem sacramentum cateruatim distributa suscepit. Quid ego nunc exstructarum ab eo sacrarum aedium multitudinem, quid diuitiarum ecclesiastici ordinis hominibus attributarum magnitudinem exponam? Quid susceptos in Samogitia ad Christum traducenda labores, & obita eadem illa munera, quae in Lituania obierat? Illud uero minime praetereundum est, quod ne regnandi quidem suauitas, maxima illecebra peccandi, quae

2 3 saepe

saepenumero multos aduersus alia omnia satis firmos abstulit, ullam uim habuit, ad *Vladislai* fidem ac constantiam labefactandam. Nam cum *Bohemi*, quorum animis paullo ante *Ioannes Hus* & *Hieronymus Pragensis* pestiferum opinionum suarum uirus afflauerant, mortuo *Vencislao* rege suo, legatos ad eum misissent, per quos ei regnum deserebant, multisq. precibus obsecrabant, ut id aut ipse, aut *Vitoudus* frater ipsius patruelis susci-peret, maximo uterque animo eorum preces repudiavit, addita illa nobili, & numquam satis celebrata uoce: Religionem sibi esse haereticis imperare. Non patitur temporis breuitas, ut aut plura de hoc dicam, aut de eius filio *Vladislao* tertio *Poloniae* & *Vngariae* rege, qui, ut *Pontificis* maximi auctoritati pareret, cum *Turcis*, quos diu nexauerat, multisque proelijs fuderat, fregerat, afflixerat, redintegrato aduersus pactas cum eis indutias bello, tum quoque magna eorum edita strage, in ipsa tandem acie fortissime dimicans interfectus est. Eademq. me causa cogit, tum alios aliquot reges silentio inuoluere, tum in *Sigismundo* primo *Sigismundi Augusti* patre laudando esse breuiorem. Cuius pietatem quidem ac religionem magnificentissima templa partim instaurata, & resecta, partim ditata, partim etiam a fundamentis excitata, & perpetuum prohibendarum

are-

a regno suo nouarum opinionum studium; bellicam uero fortitudinem tam multae, tamq. memorabiles de *Moschis*, *Valachis*, de *Tartaris*, de *Turcis* uictoriae, et, ut cetera taceam, octoginta *Tartarorum* millia uno ad *Borysthenem* proelio profligata testantur. Qui cum octoginta duos uixisset annos, carus suis, metuendus hostibus, utriusque uenerandus, satur uitae, satur gloriae, moriens, *Sigismundum Augustum* non regni magis quam uirtutum suarum heredem reliquit. Hic si praesens adesset, Beatissime pater, sanctissimos pedes tuos deosculatus, hac ad te oratione uteretur. Magno gaudio affectus sum, Pater sanctissime, cum te ad Ecclesiae gubernacula admotum, & in isto celsissimo inter mortales solio collocatum esse cognoui. Qualem enim iamdudum certa & constanti fama esse te acceperam, tali gubernatore nauim Ecclesiae in his turbulentissimis tempestatibus egere intelligebam. Quem in locum Christiana resp. deducta sit, etsi dubitandum non est, quin tu ex ista edita ac praecelsa specula optime uideas, nos tamen qui ab hostibus undiq. circumfessi sumus, certe propius inuermur. Et ab hoste immanissimo ac potentissimo inuadimur, & domesticis seditionibus laboramus. Neque ulla res maiores ei animos facit, quam quod intelligit, grauiori, & implacabili odio Christianos a Christianis, quam

Q 4 Chri-

Christianos a Turcis dissidere. Ita qui coniun-
cti ac conspirantes terrori essemus, diuisi ac dis-
sentientes ludibrio & despectui sumus. Iamq-
mali uis, inuitissimis, & nequidquam retinenti
bus nobis, non obscure per partes usque adhuc in-
tegras serpit. Et alia hoc regna nuper magno
bonorum omnium maerore senserunt; & nos,
quamquam omnia prohibendi caussa facimus,
peruincere tamen non possumus, ut nihil populis
nostris uicinitate ac contagione noceatur. Em,
numquam ne his tot, tam grauibus, tam diutur-
nis calamitatibus remedium aliquod reperie-
tur? At tu, Beatissime pater, cuius & apud
Deum preces, propter sanctitatem, & apud ho-
mines iussa, propter auctoritatem plurimum ua-
lent, per illam qua genus humanum complecte-
ris caritatem, per illam curam, quam Christianis
omnibus & debes & praestas, per illum ipsum,
cuius in terris uice fungeris, Iesum Christum,
succurre ac subueni communibus malis, & o-
mnes cogitationes, omnia consilia, omnem aucto-
ritatem ac potentiam tuam conser ad Christia-
nos populos & purgandos ab erroribus, & fir-
ma ac stabili concordia inter se deuinciendos.
Quod igitur rex ipse per se facere propter loco-
rum distantiam non potest, id per hunc clarissi-
mum uirum oratorem ad te suum facit: per eum
tibi gratulatur: per eum ad te omnes uires ac
copias

copias suas desert: per eum tibi & huic sanctae
Sedi obedientiam praestat: quamq. laudem a
maioribus suis hereditariam accepit excubandi
assidue pro Christianis, & quicumque hostes
Christi atque Ecclesiae fuerint, eosdem semper
habendi pro suis, eam se diligentissime, ut sem-
per fecit, conseruaturum, neque umquam ab eo-
rum uirtute degeneraturum esse promittit. Ti-
bi autem, Beatissime pater, cum omnia fausta &
prospera precatur, tum quo facilius ea quae a te
exspectantur perficere possis, illud a Deo notis
omnibus petit, ut publico Ecclesiae bono non
minus diu Pontifex uiuas, quam te Pontificatu
dignum uixisse, omnes, qui uere & incorrupte
iudicant, consitentur.

D I X I.

ORATIO

DECIMAOCTAVA

NON. EST. HABITA

SI quis est qui scire cupiat, Beatissime Pater, quanto gaudio perfusus sit *Alfonsus II.* Ferrariae Dux, posteaquam te in summum istum & caelo proximum dignitatis, atque amplitudinis gradum communipatrum omnium uoluntate ac iudicio sublatum esse cognouit: is, si orationem meam cognitione sua subsequi, quasque ille gaudendi causas habuit, earum unaquaque quantum ponderis ac momenti habeat, diligenter expendere uoluerit, simul & id quod cupit intelliget, & mihi, si forte illius gaudij magnitudinem uerbis exaequare non potuero, ignoscendum potius, quam succensendum putabit. Nam cum ea dicendo tractanda sunt, quae nullo uerborum genere satis exprimi possunt, acris & intelligentis aestimatoris est, non dicentis imbe-

imbecillitatem accusare, sed eo ipso potius argumento uti, ut id quod agitur singulare quiddam & eximium esse indicet, quod ad id exprimendum nulla potuerit satis uehemens, atque illustris oratio reperiri. *Alfonsus* autem secutus ut insignem quandam laetitiam perciperet ex eo, quod sapientiae tuae summa totius Ecclesiae gubernatio delata esset, cum iisdem illis causis adductus est, quae ceteros quoque principes Christianos admirabili ob eam rem uoluptate cumularunt, tum alijs etiam quibusdam ad se proprie pertinentibus, quae in communi omnium gaudio gaudium ipsius maius, & insignius reddunt. Ac primum quidem gratissimum ei, atque optatissimum accidit, illi potissimum summam rerum concreditam esse qui per omne anteaetae uitae spatium talem se praestitisset, ut tamquam perfectum & absolutum antiquae illius innocentiae, & integritatis exemplum omnium praedicatione commendaretur. Quis enim per illum, cuius in locum in terris obtines, rerum omnium praepotentem Deum, multos iam annos ad istam sanctissimam sedem prouectus est, te uno ijs omnibus uirtutibus, quas bonum, & omni ex parte absolutum principem habere decet, ornatior? Qui cum intelligeres, animum humanum duabus praecipue rebus perfici, & ad illud, ex quo ductus est, diuinitatis exem-

exemplar proxime accedere, cognitione primum, & intelligentia earum rerum quae dignae sunt in quibus studium collocetur, deinde procurandis hominum commodis, ijsq. actionibus suscipiendis, ex quibus quam maximus fructus ad quam plurimos perveniret: iam inde a principio ita vitam instituísti tuam, ut perpetuo ad eos, quos dixi, fines omnia retulisse, neque umquam ullum temporis punctum mentis aciem ab eis deflectisse uidearis. Itaque totum illud adolescentiae tempus, cui & communi hominum consuetudine, & quadam prope ipsius naturae tacita lege maior quaedam licentia tribui ac permitti solet, a te, non in remissionibus animi, neque in eis uoluptatibus, quibus aetas illa plerumq. etiam sine reprehensione capitur, positum, sed in assidua praestantium doctrina uirorum consuetudine, diligentissimaq. cum omnium honestarum artium, tum earum praecipue, quae populorum rectoribus necessariae sunt, peruestigatione consumptum est. Neque uero te ab eo, quod tibi proposueras, curriculo aut detertere postea laboris asperitas, aut auocare uoluptatem blandimenta potuerunt. Qui semel ad solidam & immortalem gloriam recto itinere contendere penitus inabibisses, omnia tibi, dum eo quo institueras, peruenires, contemnenda, & pro nihilo putanda esse duxisti. Nimirum illam tu uirtutis pulchri-

pulchritudinem, quam Plato, si cerneretur, mirabiles sui amores exituram esse dicebat, non corporeis, sub quos illa non cadit, sed ijs, qui, si nulla cupiditatum nubes opposita est, multo perspicacius & acutius cernunt, animi oculis uideras: eiusq. desiderio incensus, nisi adepta ea, uitam ipsam tibi acerbam, atque insuauem fore statuebas. Igitur cum Patanij primum, deinde Bononiae, defexus in praestantissimarum artium studio, primam aetatis partem exegisses, ijsque adolescens egregie nauatae in studijs operae insignibus atque ornamentis affectus esses, quae amplissima in eis ciuitatibus tribui solent: indicasti tibi iam esse ex domestico illo, & umbratili uitae genere, quod ad illud usque tempus, flagrantissimam illam cognitionis & doctrinae sitim expelere cupiens, necessario colueras, in solem, quod dicitur, & in puluerem prodeundum: tempus esse, ut praeclara illa semina, quae diligenter subacto ac praeparato animo colueras, omni ratione foueras, alueras, auxeras, efferrent tandem ipsa se, & fructus expectatione dignos hominum generi afferrent. Nec enim te fugiebat, omnem cognitionem, quam nulla consequeretur actio, mancā quodammodo & inchoatam esse: qui se ita studijs abdidissent, ut nihil ex eis ad utilitatem publicam protulissent, eos numquam magnopere commendatos, saepe etiam repre-

reprehensos ac uituperatos fuisse. Quapropter in patriam reuersus, ut, quae te prima urbs nascentem gremio, & sinu suo exceperat, eadem quoque primos perciperet industriae tuae fructus, non tantum magnas controuersias, inter principes ciuitatis ortas, cum illi te communi consensu iudicem sumpsissent, sapientissime diremisti, uerumetiam sedatis grauibz illis inter Franciscum Sfortiam Mediolani ducem, & Ioannem Iacobum Medicem fratrem tuum discordijs, pacem, pacem inquam, qua nihil optabilius est, nihil salutarius, ciuibz tuis insperantibus reddidisti. O felix, & auspiciatum principium. o praeclare positum rudimentum: Quid non bonorum ab eo sperare poterant ciues, qui primum uirtutis suae specimen pace, & priuatim, & publice componenda dedisset? Sed uidelicet illa tanta uirtus maiorem aliquem campum in quo excurreret, maius theatrum in quo spectaretur, requirebat. Roma te, Roma urbium princeps iam tunc ad se uocabat, & sub cuius olim imperio beata futura erat, eius praesentis uirtutem tanto ante gustare, ac cognoscere cupiebat. Romam igitur uenisti, ubi uirtutis tuae tam multa, tamq. luculenta testimonia, & pace, & bello dedisti, ut Paulus III. P. M. quem & omnes confitentur, & res ipsa loquitur, cum in ceteris rebus

rara

rara quadam & exquisita prudentia, tum miro in pernoiscendis hominum ingenijs acumine, & acerrimo in ponderandis cuiusque meritis iudicio praeditum fuisse, cum in plurimis maximi momenti negotijs prudentiam, fidem, magnitudinem animi tuam expertus esset, primum quidem te Epidauro Archiepiscopatu cohonestauerit, deinde uero absentem reipublicae causa in augustissimum et sanctissimum Cardinalium Collegium adsciuerit. Hic ego, si, quod poetae solent, idem nobis quoque facere liceret, Nestorem mihi aliquod, aut Ulixem eloquentiae flumen optarem: ut quemadmodum una cum honoris amplificatione, tua semper uirtus accreuit, ita mea quoque in explicatione laudum tuarum, quasi per gradus attolleretur, & seipsa grandior, ac sublimior fieret oratio. Vix enim fas uidetur de raris inusitatissq. rebus dicentem, usitato, et quotidiani genere sermonis uti. Sed in hac conscientia tenuitatis meae una me cogitatio subleuat, quod apud eos me dicere intelligo, qui rerum a te diuinitus gestarum non testes modo ac spectatores, sed existimatores etiam & exornatores fuerunt. Nam quo die tot amplissimi & illustrissimi Cardinales, non inconsulto aliquo & subito animorum impetu, sed post accuratam in Conclauis aliquot mensium deliberationem, ad deferendam tibi summam in Ecclesia potestatem consenserunt,

serunt, eodem die apertissimum iudicium de perspecta sibi & explorata tua omnis generis praestanti & eximia uirtute fecerunt. Quare non est mirandum, si, te tali Pontifice creato, Alfonso II. Ferrariae Dux, qui studium quoddam incredibile erga hanc sacrosanctam Sedem a maioribus suis quasi hereditarium accepit, tanto ea ex re gaudio affectus est, quantum neque mea, neque cuiusquam oratione exprimi potest. Nam ad eas laetitiae causas, quae communes ipsi sunt cum ceteris omnibus Christianis principibus, non parui quoque ponderis aliae accedunt. Primum quod, Ecclesiae cliens cum sit, omnes opes, ac facultates suas huius sacrosanctae Sedis auctoritate nixas & fundatas esse non ignorat: ut etiam hoc nomine impendio magis omnibus, quae ad eius dignitatem pertinent, affici debere uideatur. Deinde, qui & patrem habuerit amplitudinis tuae studiosissimum, & ipse non paterni magis imperij quam illius in te obseruantiae hereditatem creuerit, sciatq. praeterea e suis omnibus neminem esse cuiuscumq. ordinis, qui non eodem plane animo sit semperq. fuerit, quiq. honori tuo ex animo, atque ex illa summa uoluntate non fauerit, cui dubium est, quin is, facta ad gloriam tuam ea, quae maxima fieri potuit, accessione, incredibilem quandam ex eo hauserit uoluptatem? Postremo, qui sese haud ita pridem

cum

cum Illustrissimo principe Cosmo Florentinorum & Senensium duce, gentili tuo, ducta in matrimonium illius filia, affinitate deninxerit, cur non immortaliter gaudet, quae ex gente ipse uxorem acceperit, ex eadem qui uniuersam Ecclesiam cum summo imperio regeret exstitisse? Ille uero statim accepto nuncio sese in uiam dedisset, neque ulla moram interponendam putasset, quin praesens tibi gratularetur, pedibusq. tuis suppliciter aduolutus in tua potestate esse se ac semper fore ostenderet, nisi prius percussis & afflictis nec opinata patris sui, optimi ac praestantissimi principis morte, suorum animis aliquid consolationis adhibendum esse duxisset. Quam quidem excusationem partim inenitabili necessitate, partim naturali pietate subnixam, a te, Beatissime Pater, aequo animo acceptum iri confidit: quodq. multo antea, si licuisset, facturum erat, ad pedes tuos prostratus, te patrem ac dominum agnoscit, tibi se suaq. omnia in fidem & clientelam tradit: & ut una cum sententia uerborum quoque formulam apud maiores hanc in re usitatam retineamus, DEBITAM TIBI . OBEDIENTIAM . PRAESTAT : seq. semper non ad fortunas modo suas, uerum ad sanguinem quoque & uitam pro huius sanctissimae Sedis dignitate profundendam paratissimum fore, omni asseueratione confirmat.

D I X I .

R

ORATIO

DECIMANONA

HABITA . ROMAE

V . KAL . QVINCTIL .

ANNO . 800 . D . LXVI

IN communi omnium Christianorum principum gaudio, quo eos optatissima summi honoris ad te concordibus horum amplissimorum patrum suffragiis delati fama cumulat, Pie V. Pontifex Maxime, si praecipuam quandam ac prope singularem Alfonso secundi Ferrariae Ducis laetitiam exstitisse dixerem, uereor ne quis id magis ex ueteri, & quotidiana omnium consuetudine, quam quod ipsi praeter ceteros gratum id ac iucundum acciderit, a me dictum arbitretur. Ita enim iam usitatum est, ut omnibus Pontificibus, omnium principum nomine eadem illa dicantur, ut & eos qui audiunt

uerifi-

uerisimile sit ea modo sibi uideri audire, quae cuilibet alij eundem adepto honorem dicerentur: & ij qui dicunt non tam ex suo sensu orationem depromere, quam ex uetere aliquo libro sollemnem, & certis conceptam uerbis gratulandi summis Pontificibus formulam recitare uideantur. Neque uero dubitari potest, quin aequissimum atque honestissimum sit, quemcumque hic amplissimus ordo ad Ecclesiae gubernacula admouerit, quando totum illud negotium non humanis consilijs, sed diuini spiritus instinctu atque astatu administrari certissimum est, eius ut ceteri quoque principes libentissimis animis imperium accipiant, auctoritatem agnoscant, leges obseruent, se suaque omnia eius potestati tradant ac permittant: eum denique, qui Deo maxime placuit, sibi quoque gratissimum acceptissimumque esse profiteantur. Sed tamen & longe alia illa est animorum alacritas, cum homines eum quicumque sibi rector diuinitus datus est libenter accipiunt: alia cum, quem semper ipsi eo munere dignissimum iudicant, quemque semper toto pectore optauerant, eum diuino quoque iudicio probatum uident: et quamquam omnium publice interest, qualis sit Pontifex: non est tamen obscurum esse quosdampopulos quosdamque principes, quorum id primum multis de causis maxime intersit. Ex quibus

bus ut unum esse *Alfonsum* secundum *Ferrariae* Ducem omnes homines intelligant: neque vulgarem illam, aut mediocrem laetitiam fuisse, quae ipse accepto Pontificatus tui nuncio persusus est, idq. eo dici, non quod ita dici soleat, sed quod uerissimum sit: constitui, si per te liceat. Beatissime Pater, primum quidem breuiter exponere, cur tibi potissimum boni omnes communibus uotis istum honorem mandari & optauerint, & optare debuerint; deinde uero quas priuatim causas *Alfonsum* habuerit, propter quas eximiam quandam ex eo perceperit uoluptatem. Sed quoniam prior orationis meae pars explicari aliter non potest, quin de tuis laudibus nonnulla dicantur, idq. cum aliqua tua molestia fieri necesse est: propterea quod, ut quisque laude dignissimus est, ita minime libenter laudes suas audire consuevit, supplex a te etiam, atque etiam peto hanc ueniam, Pater optime ac sanctissime, ut quae de uirtutibus tuis toto orbe iam pridem sparsa ac disseminata sunt, ea me strictim ac modice attingere, ac deliberare paria uis. Nos autem, patres amplissimi, oro, atque obtestor, ut si me sublimia humiliter, ampla tenuiter, illustria inornate tractantem, & ex innumerabilibus, quae ad dicendum suppetunt, plurima praetermittentem, pauca proponentem, uerius quam exponentem audietis: cogitetis cum animis

mis uestris, neque posse quemquam in tam ubere materia omnia persequi, neque ea quae satis per se splendida, & magnifica sunt, ornatu uerborum indigere, & mihi eam in primis cautionem adhibendam fuisse, ne sanctissimi eiusdemque modestissimi Principis patrisq. nostri aures quamquam uerissimis, & omnium sermone celebratissimis, inusitatis tamen, & longe multumq. supra exempla uulgaria positis laudibus suis offenderentur. Atque equidem, Beatissime pater, ut mea tibi quantum in me situm est minime molesta sit oratio, abducam: & auocabo eam a persona tua, & de te reticens rem tantum ipsam excutiendam considerandamq. proponam. Si quis igitur reperiretur, qui ab ipso ineuntis aetatis principio illud arduum ac cum labore ad uirtutem directum iter ingressus hoc robore animi, atque hac indole continentiae esset, ut omnia blandimenta uoluptatum respiciens, & aspernans, nihil in uita expetendum, aut magnificiendum putaret, nisi quod esset cum laude, & cum dignitate coniunctum, seq. iam tum a corpore quam maxime abstrahens ad diuinarum rerum cognitionem cura omni studioq. raperetur: quis non facile auguraretur ex illa herbescentis adhuc, seq. paulatim exserentis ingenij teneritate magnas aliquando uirtutis ac sapientiae fruges exsultu-

ras? Quod si idem, cum se paullum iam corroboraasset, ut plane liber ab omnibus impedimentis iter sibi destinatum expeditius conficeret, secederet, segregaretq. se a commercio vulgi, & solitariam uitam amplexus nomen daret in eam sodalitatem, quae ex quo primum instituta est perpetuum quoddam inexhaustae secunditatis seminarium hominum & doctrina, & uirtute praestantium fuit, quis non in ea spe, quam iam antea concepisset, magis, ac magis confirmaretur? Iam uero, si multos annos in eodem ordine ita uixisset, ut non aequalibus modo suis, aut minoribus natu, sed ipsis senioribus exemplum innocentiae, & integritatis esset, nullam umquam ullius turpitudinis aut flagitij ne tenuissimam quidem suspicionem dedisset, neque in castigandis aliorum delictis remissus esset, & tamen alijs omnibus facilius ignosceret, quam sibi: pium ac iustum bellum indixisset cum omnibus uitijs, tum praecipue prauis, & uerae, ac Catholicae religioni contrarijs opinionibus, multos mortales aut errore lapsos aut ab alijs in fraudem inductos reuocasset in uiam; obstinatos, & pertinaces, ne eorum contagio bonis obesset, repressisset legum habenis, & omnes uires suas ad eos exterminandos contulisset, eiusq. rei causa nullam offensionem, nullam simultatem, nullum odium, nullam denique capitis dimicationem sibi

bi umquam defugiendam putasset: nemo, ut opinor, inueniretur qui non tantum illud uirtutis & constantiae lumen in excelsa aliquo, & illustri loco collocandum arbitraretur. Ad haec omnia si iudicium & auctoritas acris alicuius, ac seueri Pontificis accederet, qui nulla prorsus alia re quam illa praestanti uirtute commotus eum uirum, de quo loquimur, nihil tale ambientem ac ne cogitantem quidem, in sacrosanctum Cardinalium Collegium adscisceret, isq. se in illo dignitatis gradu constitutus eundem toto decennio praestaret, quem in alijs uitae partibus praestitisset, quis non ei bonus Pontificatus maximus spe & uotis omnibus destinaret? quis non omnes Christiani nominis & animi prouincias gaudio triumphaturas, florentesque, ac beatas futuras, tali sibi dato gubernatore consideret? Si haec in extremis Galliae, aut Hispaniae, aut etiam remotioris alicuius prouinciae finibus dicerem, pro certo tamen haberem cognitum iri ab omnibus, te, Pie Quinte, eum esse, quem mea iam dudum notaret, ac designaret oratio. Nam quae tandem uitae tuae pars non eiusmodi fuit, ut in ea cum semper reperirent boni, quod imitarentur, nihil reperire possent improbi, quod calumniarentur? Maiori tu & tranquilliori animo paupertatem tulisti, quam ceteri diuitias ferunt. Numquam tu honores secutus es: sed re-

Eto semper itinere gradientem, & de sola uirtute sollicitum, de alijs rebus non laborantem, ipsi te ultro sunt honores consecuti. Nihil te Cardinalatus dignitas immutauit; nisi quod ut tua uirtus a pluribus cognosceretur effecit: eandem quam priuatus comitatem, atque affabilitatem, eundem cultum, eandem uitae ac disciplinae seueritatem retinisti. Una erat omnium uox, neminem esse, qui maiori libertate sententiam diceret, qui minus ad gratiam loqueretur, qui quae uera rectaque erant constantius, aut animosius tueretur. Itaque non in sermone tantum, sed in uultu ipso ac nutu tuo magna inesse putabatur auctoritas. Tanto igitur, & tam repentino omnium consensu Pontifex renunciatus es, ut si cui forte adhuc dubium fuerat, hominum ne iudicio, an diuino numine summi Pontifices crearentur, quod tamen nemini umquam bono dubium fuit, ea tota dubitatio proximis comitijs sublata esse uideatur. Non enim fumosae maiorum imagines, non inuidiosa diuitiarum magnitudo, non eblanditae principum commendationes uiam tibi ad Pontificatum muerunt: eadem illa uirtus, quae te ab ipsis incunabulis susceptum perpetuo comitata erat, serius omnino & uotis nostris, & meritis tuis, sed tamen in isto te tandem celsissimo dignitatis inter homines Deo proximae solio suis ipsamet manibus

manibus collocauit. At haec quidem omnia omnibus Christianis, & principibus & populis ingentem laetitiam attulerunt: quas autem causas habuerit Alfonsus secundus cur ex eo praecipuum quoddam gaudium caperet, sequitur ut exponam. Non est dubium, quin totius Christianae Reipublicae intersit, quamoptimos Pontifices creari, sed tamen id magis quodammodo pertinet ad eos populos qui reguntur ab ipso Pontifice, quam ad illos qui procul positi, etiam si in ijs, quae ad religionem pertinent, Pontificis imperio parent, in ceteris tamen a regibus alijs ue principibus gubernantur: itidemque inter principes, magis ad eos, qui sunt in fide ac clientela Ecclesiae, quam ad eos quibus nulla talis intercedit cum hac sancta, & apostolica Sede coniunctio. Cum igitur antiquissima, & nobilissima principum Estensium familia & antiquitus a Pontificibus Romanis Ferrariam acceperit & ab eisdem ducali nomine, atque auctoritate decorata fuerit, semperque ex eo in huius sanctae Sedis patrocinio permanserit: constat, cuiusmodi Pontifices sint, quam amantes religionis ac iustitiae, eorum magis, quam multorum aliorum principum interesse. Deinde cum ex alijs multis & praecipue ex Illustrissimo Cardinali Ferrariensi patruo suo Alfonsus secundus de tua praestanti uirtute cognosset: neque ne-

scius

sciū esset quanto opere & eis, & frater suus Illustriſſimus Cardinalis Eſtenſis dignitati tuæ uere atque ex animo fauerent, fieri nullo modo poterat, ut non & ipſe idem euenire cuperet, quod & patrum quem ſemper meritiffimo plurimū fecit, & fratrem quem æque amat ac ſe ipſum, tanto ſtudio procurare intelligebat. Poſtremo, cum ita natura comparatum ſit, ut eos quiſque ornatiffimos ac florentiffimos eſſe cupiat, quorum cauſa plurimum laborauit, in plurimāq. ſe ac maxima pericula expoſuit, neceſſe eſt inſigniter eam eſſe Alonſo Ferrariæ Duci huius ſanctæ Sedis dignitatem, pro qua maiores ipſius tot labores ſuſceperunt, tot diſcrimina adierunt, toties de uita fortunīſq. omnibus dimicarunt. Nihil augendi aut ampliſcandi cauſa loquar Pater Beatiffime: ſed id tantum optima fide reſlabor, quod, ſi opus ſit, certiffimis ac locupletiffimis auctōribus probare nullo negotio poſſum: ſi ea minutatim perſequi uelim quæ a principibus Eſtenſibus pro apoſtolice Sedis auctōritate, ac totius Italiæ ſalute fortiter facta ſunt, non dies modo me, ſed nox ipſa uiresq. deficient. Sed, ut omittam ea quæ nimis antiqua uideri poſſunt, (ſi quidem mille iam anni, & eo amplius ſunt, cum hæc nobiliſſima familia floret, alioſq. aſſidue ex alijs principes perpetua quadam ſerie propagat) illud certe prætermitti non

nō poſteſt, quod cum Fridericus Abenobarbus a Gregorio nono damnatus atque hoſtis iudicatus, ob idq. implacabili aduerſus Eccleſiam Romanam odio flagrans, per Italiam immaniſſimi latronis more baccharetur, uſtaret agros, opida diriperet, depopularetur, incenderet, non ſexui, non ordini, non ætati ulli parceret, caede ac ſanguine compleret omnia, adminiſtrumq. ac ſatellitē crudelitatis ſuæ haberet Eccelinum, quem non tam inter ſceleratos tyrannos, quam inter taetras, & immanes belluas numerare merito poſſumus, utriuſque copias non tam numeroſo, quam ualido exercitu ſudit, ac fugauit Azononius Marchio Eſtenſis. Quinetiam cum Salin guerra Tauuelli, qui Eccelini ſororem in matrimonio habebat, eiſq. in omni ſcelere geminus erat, Ferrariam ui & armis occupatam & oppreſſam teneret, miſerorumq. ciuium cernicibus prædo crudeliſſimus incubaret, eiſdem Azonis uirtute, & armis Ferraria ab illius tyranni de uindicta eſt. Cuius rei cauſa primum quidem uniuerſus populus Ferrarienſis Azonem ipſum dominum, ac principem ſuum conſalutauit, deinde uero Pontifices, habita ratione & ſumptuum quos ipſe in liberanda Ferraria ſecerat, & beſeficii quod ab eo Apoſtolica Sedes acceperat, eandem illam urbem ei poſterīſq. eiſ habendam ac regendam conceſſerunt. Neque umquam,

quam, quoties aliqua sese obtulit occasio, recusarunt Principes Estenses, dum pro Ecclesia propugnarent, se suaq. omnia prompto animo in discrimen opponere. Quae omnia aliaq. eiusdem generis plurima non Ferrariensium tantum annalibus, quorum hac in parte fides alicui fortassis suspecta esse possit, sed optimi cuiusque illorum temporum aut etiam inferiorum scriptoris monumentis prodita, et testata sunt. His uirtutibus domus Estensis ad tantam gloriam iampridem peruenit, ut summi Pontifices, ut Imperatores, ut Hungariae, ut Galliae Reges, aliq. potentissimi principes pulchram sibi ac decoram illius affinitatem iudicarent. Hae causae sunt, Beatissime Pater, cur Alfonso secundus, qui neque pietate in Deum, neque obseruantia erga Sedem Apostolicam, neque ulla denique uirtute cuiquam ex maioribus suis cedere meditatur, te Pontifice declarato, incredibile quoddam ex ea re gaudium ceperit. Neque quidquam libentius fecisset quam ut ad te primo quoque tempore ueniret, & sanctissimis pedibus tuis aduolutus quantopere tibi, et huic sanctae Sedi deuotus addictusq. sit, modis omnibus declararet, ac patefaceret, nisi id temporum ratio prohibuisset. Sed cum ita enuissset ut felicissimi Pontificatus tui principium in id tempus incidisset, quo ipse uxorem domum duxerat: iudicauit te pro tua singulari clemen-

tia

tia non iniquo animo laturum, si prius coepta nuptiarum sollemnia celebraret, ac cum uxore unum, aut alterum mensem commoraretur: deinde ad debitum officium tibi praestandum ueniret. Nunc autem aliud interea multo grauius obiectum est impedimentum. Nam, cum sceleratissimus ille religionis nostrae hostis Turcarum tyrannus numerosissimo exercitu Hungariae immineat, generosissimus princeps, qui admirabili studio ardeat incedendi assidue peruestigia maiorum suorum, Maximiliano Imperatori uxoris suae fratri sponte se in belli, ac discriminis societatem obtulit, eiq. pollicitus est, simul atque accersitus esset, sed ad eum nulla interiecta mora cum quantis posset copiis esse uenturum. O uis uirtutis, quid non in pectoribus uere generosis efficit? Non dulcedine patriae, quam abitu suo maestam & paurentem relinquit, non nuper ductae uxoris caritate, quae sibi eo discedente a uisceribus suis distrahi ac diuelli uidetur, non hostis feritate, non periculi magnitudine retineri fortissimus Princeps potest. Valeant, inquit, ualeant alia omnia. ubi Christianae Rei publicae defensio agitur, indignus sum maioribus meis, si quidquam ei anteponendum putem. Verebatur autem, si huc iter cepisset, ne interea accideret aliquid, ut statim regredi, atque in Hungariam proficisci necesse haberet: neque dubitabat

bitabat fore aut haec excusatio sua a te quoque,
Beatissime Pater, non modo acciperetur, uerum
etiā commendaretur. Sed quod ipse si licuisset
praesens facturus erat, idem nunc per hunc Illu-
strissimum Principem ac Marchionem Francis-
cum Estensem patrum suum facit: quo deligere
neminem poterat in quo plus inesset uel fidei uel
auctoritatis. Per eum igitur, Beatissime Pater,
Alfonsus secundus Ferrariae Dux eam quam de-
bet tibi, et sanctae Sedi Apostolicae obedientiam
praestat, se suaq. omnia tibi tradit ac consecrat,
semperq. se in tua, atque huius sanctae Sedis
potestate fore sanctissime pollicetur. Tu eum ui-
cissim, Beatissime Pater, ut ipse te sine ulla dubi-
tatione facturum esse confidit, paterna beneuo-
lencia complectere: & quemadmodum ipse sem-
per omnes uires suas ad defendendam tuam, &
Apostolicae Sedis dignitatem studiosissime conse-
ret: ita tu eum totamq. una familiam Esten-
sem, eximium nobilitatis Italicae florem, non
tuendam modo tibi, ac conseruandam, sed ampli-
ficandam etiā in dies ac cohonestandam iudi-
cato.

D I X I.

ORATIO VIGESIMA

MANDATV. S. P. Q. R.

HABITA. IN. AEDE. SACRA

B. MARIAE. VIRGINIS

QVAE. EST. IN. CAPITOLIO

IN. REDITV. AD. VRBEM

M. ANTONII. COLUMNAE

post Turcas nauali proelio
uictos

IDIB. DECEMB. ANNO 600. D. LXXI

I ulla post hominum memo-
riam parta uictoria est, in
qua & admirabilis se diuini
numinis potentia ostenderit;
& quid fortium uirorum uir-
tus, quid singularis ductorum
prudentia ualeat, cognitum ac declaratum sit:
in hac certe, quam superioribus diebus impera-
tores

tores ac milites nostri ex immanissimo ac taeter-
rimo Christiani nominis hoste retulerunt, ita haec
omnia patefacta sunt, ut numquam maioribus,
aut illustrioribus argumentis aut illustrata esse,
aut in posterum illustrari posse uideantur. Qua-
re & immortalis ac praepotenti Deo, huius tan-
ti boni, ut aliorum omnium, auctori, gratiae,
quantas maximas animus noster capit, agenda-
e sunt; & fortissimis, ac clarissimis uiris, qui pe-
riculum a nobis omnibus uitae suae periculo de-
pulerunt, qui barbaris in nos irruentibus iter
corporibus suis occluserunt, qui pestem ac perni-
ciem, quam illi nobis machinabantur, in ipso-
rum capita conuerterunt, qui illorum temerita-
tem consilio, furore fortitudine, audaciam uir-
tute superarunt, noui atque inusitati honores
pro noua ipsorum atque inusitata uirtute tri-
buendi. Quod enim tantum ac tam singulare
honoris genus reperiri, aut excogitari potest,
quod non & in alijs, qui egregiam in hoc bello
Reip. Christianae operam nauarunt, & tuae in-
primis M. ANTONI COLUMNAE uirtuti re-
busq. gestis, & ab alijs Christianis populis, &
praecipue a Populo Romano debeatur? Cuius
uniuersi quod sit erga te studium, quae uolun-
tas, neque tibi umquam aut dubium, aut obscu-
rum fuit; & tamen nuper apertissime cognosce-
re potuisti, cum, tuo in urbem ingressu, tantus
ad te

ad te omnium aetatum atque ordinum concursus
factus est, tanta effusa omnis generis multitu-
do, ut ipsi septem colles, ipsa urbis moenia, si na-
tura peteretur, sedibus suis relictis, obuiam ti-
bi prodire cupere uiderentur. Quacumque in-
cesseras, faustis acclamationibus omnia persona-
bant: omnes redundantem & foras erumpere ge-
stientem laetitiam ore, oculis, manibus indica-
bant: omnium in te uno figebatur obtutus: om-
nes te, non ut unum ex principibus ciuitatis,
sed ut firmissimam ac solidissimam Romani nomi-
nis ac dignitatis columnam intuebantur. Cae-
lum ipsum manifesto fauit honori tuo: cum quod,
aliquot dies antea triste ac nubilum fuerat, in-
gressuro te, ita derepente nitere coepit, ut illa su-
bita serenitas facile omnibus indicaret, honores,
qui tibi haberentur, etiam caelestium iudicio
comprobari. Nunc quoque, quanta hoc augustissi-
mum templum frequentia hominum compleuerit
uides: qui omnes eo animo huc conuenerunt, ut
Christo Iesu uictori & uictoriarum datori, ut
beatissimae uirgini, ut ceteris caelitibus, quo-
rum auxilio hanc uictoriam sine ulla dubitatio-
ne acceptam ferre debemus, tum propter suos ac
fugatos hostes, tum propter te saluum ac sospitem
in patriam reductum, rite, ac pie, ut debent gra-
tiae agunt. Beatum te M. Antoni, propter cuius
& absentis periculum & redeuntis salutem
S templa

templa complentur. Meminimus omnes, superioribus mensibus, te ad bellum profecto, quae tota urbe fuerit trepidatio, quae sollicitudo, qui paucior. Quamvis enim & duces delecti erant fortissimi ac sapientissimi, & ex toto propemodum orbe Christiano flos ipse nobilitatis conuenerat, & praecipua Italiae atque huius urbis ornamenta ac columina in exercitu versabantur: tamen eo magis metuebantur uarij bellorum & anticipantes casus, quod si quid aut propter uim tempestatum, aut propter hostilium copiarum magnitudinem, aut quo alio euentu grauius accidisset, nulla reliqua spes erat, ullum amplius aetate nostra tamen exercitum posse denuo comparari. Vagabatur autem toto mari infinita quaedam latronum multitudo nostro sanguine cruenta, nostris spolijs onusta: qui & semper alias suo pte ingenio feroces, & tum maxime propter recentes uictorias spe atque auimis inflati, tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserant, ut classem quidem nostram a se spiritu ipso disflatum iri; ea uero disiecta, quasi ianua quadam effracta ac reuulsa, omnes sibi Christianorum portus, omnes insulas, omnem oram maritimam apertam fore arbitrarentur. Augebat timorem nostrum, quod anno superiori eos Deus alienatae a nobis propter peccata nostra uoluntatis suae significationes dederat, ut non iniuria trepidaremus, ne ille

ille merito nobis iratus, per hostes nominis sui & populo suo poenas repetere decreuisset. Sed o caeca hominum iudicia. o abstrusa & recondita Dei consilia. o bonitatem ac clementiam ipsius perpetuo praedicandam. Vere dominus est qui uulnerat & medetur; percutit & manus eius sanabunt: qui mortificat & uiuificat; qui deducit ad inferos & reducit. Pro paterna sua misericordia, castigans castigauit nos: sed morti non tradidit nos. Respexit ad lacrymas, ad ieiunia, ad elemosynas, ad preces Ecclesiae suae: ad quae omnia PIVS. V. & nomine & re sanctissimus Pontifex, toto illo tempore, alios omnes & praeepto & exemplo suo incitabat. Em senex sanctissime & ueterum illorum Pontificum simillime, scelerum ultor, iustitiae cultor, ueteris disciplinae restitutor, cui, bono publico, his miseris ac turbulentis temporibus, Ecclesiam suam gubernandam commisit Deus: hic est fructus lacrymarum atque obsecrationum tuarum: tui fletus pepererunt nobis hoc gaudium: tua quotidiana sacrificia hanc nobis a Deo uictoriam impetrarunt. Metis exsultans, quod lacrymans seminasti. Te nouo Moyse manus in caelum tollente, nouus hic Iosue superabat Amalechitas. Tu mentem in Deo, nostri milites in barbarorum corporibus tela figebant. Confirmabant illorum dexteris preces tuae, & hostilium gladiatorum cuspidem

Iob 5.
1. Reg. 2.
Pf. 117.

Pf. 125.
Exo. 17.

cuspide retundebant. Itaque quanto plus nobis dedit Deus quam petebamus? Nos timidi uota faciebamus, ut hostium classis, cum aduentare nostram, auditum esset, quam celerrime se ad suos reciperet: quo post tot editas strages, timuisse tamen, & expectare ausa non esse nostrorum impetum uideretur. nam illud prope immodicum uidebatur optare, ut & congrederentur, & se barbari, nostrorum uirtute cognita, in fugam darent. quod si ad efficiendam aliquam imaginem speciemque uictoriae, aliquot illorum nauis depressae, aliquot captae, numerus aliquis captiuorum liberatus esset: abunde omnes non expectationi modo, sed optatis quoque nostris satisfactum fore arbitrabamur. Ut autem sine magna nostrorum clade, amplius quadraginta hostium millia caederentur: ut decem & eo amplius millia caperentur: ut centum nonaginta quinque illorum triremes, aliaque complura nauigiorum genera in nostrorum potestatem uenerent: ut plus quindecim captiuorum nostrorum millia liberarentur: ut ex tanta illorum multitudine uix unus perfidus pirata, & unus item saeuissimi praedonis Ariadeni filius fugae elaberentur, qui ad superbas immanis illius tyranni aures acerbissimum minimeque ab ipso expectatum tantae cladis nuncium adferrent, quis unquam nostrum, non dicam sperare, sed propemodum

dum optare ausus est? Praecucurrit fortitudo uestra spes nostras: quaeque nos ne frustra optaremus uerebatur, ut ea frustra hostis optaret, admirabili Dei beneficio & uestra singulari uirtute perfectum est. Illud uero memorabile & animaduertendum, neque fortuito accidisse, sed iustissimo Dei iudicio effectum esse credendum est: quod qui duo ex illa impura foedissimorum mancipiorum colluue maximas minas iactare, qui uni ex omnibus Christianorum uires maxime despicere soliti erant: ut etiam apud illum stolidum ac furem dominum suum ausi essent gloriari, se centum triremibus, quidquid usquam Christianorum esset, undique exterminaturos: id potissimum, cum ad manus uentum est, ita subito perterrefacti sunt, ut mare ipsum angustum eis esse ad fugam uideretur. O nonae Octobres, quam faustam ac felicem nobis posterisque nostris uestri memoriam reliquistis. Quis non eorum, qui proelio non interfuerunt, ut sibi liceret spectasse quae illo die gesta sunt, annum unum de consequentis uitae suae spatio, si fieri posset, ademptum uelit? Solem ego ipsum, ita uiuam, in tam pulchro spectaculo, ut Iosue olim aduersus Amorraeos pugnante, substiturum fuisse arbitror: nisi tanta fuisset uincendi celeritas, ut, qui nihil metuebant, id unum metuere uiderentur, ne prius aduersperasceret, quam omnes hostes

aut caesi, aut capti, aut fugati essent. Quenam igitur statuae, qui arcus, quae columnae, quae trophaea uobis excitari poterunt, uiri fortissimi, quae, non dico paria esse meritis uestris, sed eorum partem adumbrare aliquam possint? qui futurisunt usque eo disertis ac copiosis historiis scriptores, qui, cum ad Naupacteam uictoriam uentum erit, non potius metuant, ne quid de illius magnitudine deterant, quam eam se uerbis exaequare posse confidant? Semper enim iustum minuendi metum faciunt ea, quae amplificandi spem sua magnitudine sustulerunt. Vos exultantem barbarorum audaciam compressistis: uos maria illis clausistis, nostris aperuistis: uos flammam atque ferrum, uos caedem, incendia, rapinas, libidinem, a Christianorum uita, tectis, fortunis, corporibus arcuistis: uos a templis sacrilegia, ab opidis direptionem, ab agris uastitatem depulistis: per uos cruentata ac tepefacta maria illorum sanguine redundarunt: per uos uincina litora illorum, aut sauciorum, aut morientium inconditis ululatibus per sonarunt: uobis magistris didicit noster miles uincere, barbarus uinci: uobis Christianorum alij uitam debent, alij libertatem, omnes securitatem. Durum, fateor, fuerat, audire, tam multa opida a nefarijs latronibus capta, tam multa incensa: tam multas regiones uastatas: abducta

abducta in seruitutem tam multa hominum milia: sed, si Christi potentia, si Christianorum fortitudo aliter apud barbaras gentes illustrari, quam post tot acceptas calamitates, non poterat, prope est, ut exclamem, tanti fuisse. Certe quidem ut uerni temporis clementia & amoenitas minus hilararet animos nostros, nisi eam hiemis rigor & asperitas antecessisset: ita minus omnes huius uictoriae iocunditatem ac dulcedinem sentiremus, nisi eam cum superiorum temporum tristitia, & acerbitate compararemus. Neque uero eos tantum, qui ex illo nobis omnibus salutari proelio, re bene gesta, incolumes reuerterunt, omnibus maximis honoribus debemus afficere: sed eorum quoque memoriam grato animo amplissimisq. laudibus prosequi, quos in illo conflictu fortiter dimicantes, non tam uis hostium perculit, quam ille ipse, pro quo pugabant, sibi pigneratus est Christus. Qui si, ut credibile est, prius Christiano ritu expiati, ac culpis omnibus soluti, tunc uero in Deum tantum intuentes, & in eo mente ac cogitatione defixi, uitam pro illius gloria proiecerunt, eodem illo temporis puncto, angelorum legionibus stipati, triumphantes in caelum euolarunt. O nos beatissimos, qui sanguinem uestrum pro eo sudistis, qui prior ipse pro uobis suum sanguinem suderat: qui mortem naturae debitam, pro uitae au-

Core potissimum reddidisti. Illi impij, quos
tum concidebatis, cum concidisti, et mortem op
petierunt cum ignominia, & mortui poenas
nunc ad inferos luunt: uos uero & extremum spi
ritum uictores cum gloria effudisti, & mortali
condicione uitae in immortalitatem commuta
ta, piorum esis aeternam sedem & locum conse
cuti. Beata uita, quae tali morte conclusa est:
beata mors, quae tali uitae principium dedit.
Sed ut ad te M. Antoni mea iam reuertatur ora
tio, neque Populus Romanus ignorat, neque um
quam ulla ignoratura est aut gens, aut aetas, hu
ius immortalis gloriae multo tibi plus quam pro
uiri parte deberi. Tu iam inde a principio,
cum a sanctissimo Pontifice Pio Quinto huius
saluberrimae principum Christianorum coniun
ctionis fundamenta iacerentur, ad eam rem ex
ipsius sententia conficiendam, plurimum labo
ris, operae, auctoritatis contulisti. Tu cum classi
Pontificiae summo cum imperio praefectus esses,
in Siciliam profectus, interea dum Ioannes Au
strius non mea tantum, sed omni omnium prae
dicatione maior adolescens, cuius in totam Chri
stianorum classem summa erat auctoritas ac po
testas, eodem perueniret, et milites et classarios
studiosissime exercuisti, & ui omnium rerum ad
maritimum bellum necessariarum copia suppete
ret, perfecisti. Tu, quoties de summa re delibe
ratum

tatum est, eas sententias dixisti, quae summam
prudentiam cum summa animi excelsitate coni
unctam indicarent. Tu cum offensiones quae
dam interuenirent, quae rem in summum pericu
lum adduxerant: iratorum animis, sapientissime
capto consilio, & graui, atque accommodata ad
tempus oratione mitigatis ac compositis, nascenti
s mali occasionem sustulisti. Tua cohortatione
inflammati milites ad pugnam exarserunt:
tuum in ipsa pugna exemplum secuti, omnia pro
Christo pericula contempserunt. Peruenit, ac
perlatus est usque huc tuorum immortalitate di
gnarum uocum sonus: optimis auspicijs geri quae
cumque pro Christiana religione gererentur: bar
baricam audaciam cedentibus instare, instanti
bus cedere: nostrorum & uictoriae & morti im
mortalem gloriam propositam esse: illo duce at
que auspice, cuius brachia in cruce pendentis effi
gies, e summo regiae triremis eminens, nostros
animaret, terreret hostes, de secundo proelii exi
tu nemini esse dubitandum. Audiui, audiui ipse
de fortissimo uiro, cuius eximia uirtus & saepe
alias, et in hoc bello uel maxime spectata est, qui
que tuorum in hac expeditione consiliorum, ac
laborum particeps fuit, quam praeclarum tibi,
quamq. honorificum testimonium tribuerit diui
nus adolescens Ioannes Austrius, postridie eius
diei quo debellatum est: cum aperte praedicaret,
tuum

trum in hac sancta belli societate constanda prae-
ter ceteros laborem ac studium; in deliberando,
prudentiam et altitudinem animi; in re gerenda,
fortitudinem et alacritatem exstitisse: te & com-
mittendi proelii consuasorem, & comparandae
uictoriae adiutorem sibi praecipuum fuisse.
Quae cum omnia magna & praeclara sint, mul-
to tamen a te maiora, & praeclavira Populus
Romanus exspectat. Properant M. Antoni no-
stra omnium vota: quique animis praesentis
gaudij magnitudinem capere uix possumus, re-
rum a te gestarum praestantia, quasi quibusdam
alis, sublatis, cognitione & spe multo iam ul-
terius prouolamus. Non satis est impulisse ho-
stem: prosternendus & opprimendus est, ante
quam se nouis opibus copiisque renouarit. Exor-
quenda sunt uobis ex illius belluae faucibus im-
pioque dominatu ampla illa & opima regna, in
quae, a Romano imperio distraeta atque diuul-
sa, nullo iure, iniustissimus possessor inuasit.
Tendit uobis Iudaea supplices manus: & pal-
mas, quarum feracissima est, uestris uictorijs
triumphisque despondet: obtestaturque uos per eum
quem ex purissimae matris utero mirabiliter
exeuntem excepit; cuius uestigijs impressa, cuius
admirandis operibus nobilitata, cuius sparsio
pro nobis omnibus sanguine irrigata est, ne se
diutius patiamini indigna Christi hostium ser-
uitute

uitute oppressam teneri. Duce olim columna
Iudaei ex dura ac diuturna seruitute extracti
sunt. Utinam nostris quoque temporibus Iu-
daea ipsa duce Columna ex multo duriori mul-
toque diuturniori seruitute extrahatur. Proditum
est litterarum monumentis, imperante Constan-
tino, Constantini magni filio, uisam esse in caelo
sub specie crucis ingentem columnam corona-
tam, quae longe lateque collucens, a monte oliua-
rum usque ad eum montem ubi Christus pro no-
bis omnibus morte affectus est pertineret. De-
clarandum est tibi M. Antoni rebus ac factis,
tam insigne prodigium ad te & ad gentem tuam
pertinere. An uero gentes quaedam antiquis
temporibus propter uiolata maiorum suorum se-
pulcra grauissima bella susceperunt: nos Iesu
Christi domini ac Dei nostri sepulcrum, monu-
mentum salutis nostrae, pignus resurrectionis
nostrae, ab immundis canibus tamdiu teneri,
eisque ludibrio esse patiemur? Ite potius opti-
mis omnibus generosae ac sortis animae; ite ac
censa diuinae gloriae studio pectora: continua
te uictorias: connectite triumphos: inuidete
posteris uestris gloriam eius terrae, ex qua sa-
lus nostra prodijt, ab immanibus belluis rece-
ptae ac recuperatae. Vbi melius sanguis spar-
gi potest? ubi melius uita deponi? ubi uerior ac
solidior gloria comparari? O Christe, te appel-
la

lo. In tua manu bellum & pax; in tua manu uictoriae; in tua manu regum ac populorum corda sunt. Inspira nostris ardorem pugnandi: da eisdem uim facultatemq. uincendi: immitte eam mentem principibus ac populis, qui nondum in hanc sanctam societatem nomina dederunt, ut id primo quoque tempore facere maturent: non quod tu, qui omnia potes, aut eorum opera aut nostra ad hostes tuos obtinendos egeas: sed ut omnes, qui tuo nomine gloriantur, in partem aliquam ueniant eius gloriae, quae ex nominis ac cultus tui propagatione capietur: & quando urbem Romam imperij sedem ac domicilium, Ecclesiam Romanam religionis firmamentum esse uoluisti: da Pio Quinto Pontifici, da Populo Romano hoc munus, ut in hanc potissimum urbem, & ad hunc potissimum Pontificem partem tam nobilis uictoriae aliquando nuncius adferatur.

D I X I.

ORATIO

VIGESIMA PRIMA

HABITA . ROMAE

IN . AEDE . D . PETRI . IN . VATICANO

V . ID . MAI . ANNO . CO . D . LXXII

in funere Pij V. Pont. Max.

ICTVRVS ex ueteri consuetudine de Pij Quinti sanctissimi & in omni uirtutum genere summi Pontificis laudibus, in hoc orbis terrarum augustissimo nobilissimoq. consessu, Patres amplissimi, maximopere commoverer ac conturbarer animo, tum ob uirium mearum imbecillitatem, tum ob breuitatem temporis mihi ad me comparandum dati: si existimarem aut ullam in quoquam nimis dicendi meritis ipsius parem posse reperiri, aut ullam longiudinem temporis suffecturam ei, qui tam copiosi ac multiplicis argumenti partes omnes pertractare

re ac persequi uellet. Sed cum & omnibus, & uobis praecipue, qui propius illum cognouistis, notum exploratumq. sit, ijs illum supra ceteros mortales uirtutibus floruisse, quarum praestantiam, non dicam exaequare dicendo, sed assequi cogitando difficile atque arduum sit. ipsa me animosiores, atque alacriores facit suscepti muneris difficultas, cogitantem, quod mihi necessario eueniet, ut & multa memoratu dignissima praetermittam, & ea ipsa, quae attingam, ieiunius multo, atque exsilius, quam pro ipsorum dignitate, percurram, idem cuilibet quamlibet exercitato, & omnibus rebus addicendum instructo homini euenturum fuisse. Ac quoniam auguratur animus, eum iam in aeternas illas beatorum sedes euectum, & cum Deo coniunctum, quae hoc tempore a nobis dicuntur, quaeq. fiunt, audire atque intueri: eundem in hoc munere obscuro modum tenebo, quem tenebam, si ipse, mortali adhuc corpore indutus, praesens adesset: ut & eo genere orationis utar, quo ipsum praecipue oblectari solitum nouimus, non pigmentis ac fucis oblito, sed seuerio ac solido: & ea sola in ipso commendem, quae ipse in rebus humanis sola commendanda ducebat. Qui ethnicorum more uixerunt, ethnicorum more laudentur: ego tam sancto, tamq. Christiano principi nullam laudem conuenire arbitror, nisi

uere

uere ac proprie Christianam. Itaque in quibus exaggerandis, & amplificandis ueteres plurimi erant, & a quibus fere huius generis orationum principia ducebant, patriae claritatem, quam etiam quidam ex illis primam partem felicitatis esse dixerunt, nobilitatem generis, opes, ac copias, ea nos, etiam si uere ac copiose id facere possemus, in talis tamen uiri laudibus numeranda non duceremus. Quanti haec sunt, declarauit ipse Christus, qui, totius orbis dominus, obscurum & ante id tempus ignobilem pagum, in quo nasceretur, elegit: Deus & Dei filius, faber & fabri filius haberi uoluit: rex omnium, in paupere tugurio natus, non habuit ubi reclinaret caput. Immo uero ij demum gloriosi mihi praeter ceteros, atque illustres uidentur, etiam si haec humanarum rationum momentis expendere libeat, qui Deo tantum freti, ea, quae inter homines summa habentur, sine ullis eiusmodi praesidijs, sua sibi uirtute pepererunt. Pulchrum est enim ita abundare, ut nemini quidquam debeas; ita illustrare alios, ut nihil ipse splendoris ac claritatis ab alijs mutuatus esse dicaris. Sed, his omissis, quae semper sapientissimus quisque contempsit, iam quasi thesaurum quendam rerum pulcherrimarum, ac pretiosissimarum aperiens, spectandumq. proponens, euoluam & explicabo uera illa & diuina bona, quae

Matth. 13.
Marc. 16.
Matth. 8.
Luc. 1.
Gen. 12.

Gen. 12.

Gen. 19.

Luc.

Gen. 20.

quae semper illum bonis amabilem, improbis formidabilem, utrisque admirabilem reddiderunt. Qui statim ab ipso inuentis aetatis principio, cum, & diuino lumine collustratus, & domestica, ut credibile est, institutione commonefactus, ijs qui in saeculo uiuerent, difficilem esse in caelum uiam iudicasset, impulsu Spiritus Sancti fugit e patria inferiori ac terrestri, ut Abraham; iterq. illud arripuit, quod ad illam superiorem ac caelestem tendenti tutius, atque expeditius esse intelligebat. Fugit ut Loth; neque post tergum respexit; cum sciret, eos, qui manu ad aratrum apposita respiciunt retro, aptos non esse ad regnum Dei. Fugit ut Iacob; & in ea demum terra conuenit, in qua uidit scalas per quas itur in caelum. Dedit enim nomen in laudatissimam illam D. Dominici sodalitatem, in qua, ut primum instituta est, tamquam in opimo ac fertili agro, eodemq. bene ac diligenter subacta, & exculto, uiri & doctrinae magnitudine, & uitae sanctitate, praestantes, numquam alij alijs succrescere, alij ex alijs continenter propagari ac profeminari desierunt. In ea ita uixit, ut iuuenis senibus, tiro ueteranis, nouitijs exercitatis, tamquam exemplum continentiae, tolerantiae, frugalitatis obedientiae, omnis denique uirtutis proponeretur. Neque uero coepit quidem ita uiuere, sed in eo non perstitit; neque persti-

perstitit quidem, sed non longius progressus est; neque progressus quidem, sed in medio cursu defatigatus. immo uero totum uitae spatium ita transegit, ut, cum iam pridem ad summam uirtutis perfectionem peruenisse iudicaretur, ipse tamen quotidie seipso melior ac perfectior cerne-
retur. Cum autem alia in hoc uiro admirabilia fuerunt, tum singulare studium conseruandae uerae, ac Catholicae religionis, & aduersus eos, qui illam ulla ex parte labefactare conarentur, implacabile odium semper eluxit. Quibuscum ille perpetuum bellum gerens, ne punctum quidem temporis in uita ab eis uexandis, & exagitandis conquieuit. In alijs erratis condonandis atque ignoscendis quamquam, & sui & aliorum seuerissimus censor, non ita se durum atque inexorabilem praebebat: qui ab Ecclesia disciuisent, nisi aut ipsos erroribus, aut ipsis orbem purgaret, uitam sibi acerbam atque insuauem esse ducebat. Exedebat animum ipsius zelus Ecclesiae: neque quisquam umquam uerius idem, quod olim Dauid, dicere potuit. Non ne qui oderunt te domine oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos. Ergo cum ei munus in eos inquirendi publice mandatum esset, quas ille potentum inimicitias, quas minas, quae pericula, quas uitae ac capitis dimicationes sibi, dum illos modis omnibus persequitur,

T defu-

desugiendas putauit? quas non potius ultro ac cupide appetijt? quam saepe ab illis petitus, a Deo mirabiliter seruatus est? ut de eo dici possit, quod alicui ait Cyprianus, non animum martyrio, sed martyrium animo desuisse. Ob haec tanta, ac tam praeclara in Christianam Remp. merit a primum creatus Episcopus Nepe-
sinus, deinde a Paulo IV. in uestrum, Patres am-
plissimi, Collegium adscitus, atque aggregatus,
quanta cum dignitate dignitatem illam sustinue-
rit, quid opus est, praesertim apud uos agentem,
pluribus uerbis exponere? Quantum ei pruden-
tiae & acuminis ad uidenda ea, quae uera, & re-
cta essent, quantum animi, & libertatis ad ea-
dem proferenda, quantum auctoritatis ad obti-
nenda semper fuit? Nihil umquam ille in dicen-
da sententia aut metui aut gratiae dedit: num-
quam ad cuiusquam uoluntatem orationem suam
accommodauit: numquam quidquam ueritate
prius, aut antiquius habuit. Itaque uulgo et-
iam dicebant, nihil ab eo precibus peti oportere:
preces enim apud eum neque ad iusta impe-
tranda necessarias esse, neque ad iniusta extor-
quenda efficaces. Quod si quidam ex ueteribus
Romanis eo nomine felix habitus est, quod ab eo
nemo ullam rem improbam petere auderet: quid
hunc dicemus, quem omnes qui quid petitiui e-
rant, in quo uel minimum turpitudinis inesset,
tam-

tamquam scopulum quendam refugiebant? *Ve*
autem diuino consilio uestris suffragijs, in Pij
Quarti locum suspectus est, tanta subito exstitit
bonorum alacritas, & exultatio, tanta impro-
borum fuga, & trepidatio, ut neque illi quid-
quam sibi optatius potuisse contingere, neque hi
uspiciam se iam tuto posse consistere arbitraren-
tur. Cernere erat bonos hilares & erectos, tri-
stes improbos & abiectos. illos gaudio trium-
phantes, hos de consciscendo sibi uoluntario exsi-
lio consilia inter se communicantes: illi gratu-
latum ad templa conuolabant, hi ad spectum ho-
minum lucemq. uitabant. illos sublato in cae-
lum, hos amandatos infra terram putares. Ne-
que uero multis edictis aut programmatis opus
fuit ad pestes quasdam hominum ex urbe pellen-
das. *Ut* sol exoriens nebulas dissipat, ut uentus
aream purgat, ita nomen ipsum noui Pontificis
dissipauit improbos, & urbem taetra illa impu-
rorum hominum colluione purgauit. Iam in
ipso Pontificatu qualis fuerit si quis subtilius
requirere instituat, ita reperiet, multis saeculis
nullum Pontificem fuisse qui ad ueteres illos
Siluestrum, Gregorium, Leonem, eiusdemq. ge-
neris alios uiuendi ratione, & consuetudine
propius accesserit. Primum enim, si priuata
& domestica spectemus, eandem in uictu cul-
tuq. parcimoniam retinuit, quibus a princi-

pio se, cum adhuc in monasterio esset, assuescerat. Eadem ieiunia erant, eadem preces, eadem statis anni temporibus a certis ciborum generibus abstinentia, eadem interioris uestitus asperitas: neque quisquam umquam intemperans tanto studio uoluptates corporis consecutus est, quanto ille eas perpetuo repudiavit. Immo uero, quarum Ecclesiae constitutionum propter senectutem, aut propter imbecillitatem corporis gratia plerumque petentibus fieri solet, ijs ut ipse se solueret, quamquam, & affecta aetate, & corpore admodum imbecillo, numquam tamen adduci potuit. Quotidie fere sacrificabat; si id non poterat, omnino tamen sacrosancto missae sacrificio intererat. Numquam ex eius ore uerbum unum prodijt, quod non aut ad Dei laudem, aut ad eorum qui aderant emendationem pertineret. Sic quamquam adhuc in terra positus, uersabatur in caelo, & cum hic nobiscum uiueret, iam tamen ciuis erat sanctorum & domesticus Dei. Tota quoque eius familia ad exemplum domini composita erat: cumque multis in locis familiares principum sumptuoso uestis genere, arrogantia & contemptu ceterorum, licentia & dicendi & faciendi quidquid collibuit, distinguere ab alijs soleant, hic suos ita instituerat, ut nulla re magis quam modestia singulari, & praecipua quadam san-

ctimonia

ctimonia uitae a uulgaribus discernerentur. Atque haec priuatim, publice autem quot quantaq. beneficia & in hanc urbem, & in totam Christianam Remp. contulit? Renouauit ueterem ecclesiasticam disciplinam: quae ita iam obsoleuerat, nix ut eius imaginem in ueterum scriptis agnosceremus. Iudiciorum seueritatem, quam iam improbissimus quisque, aut eludere, aut perrumpere solebat, renouauit: cumque acrioribus remedijs egere hoc saeculum iudicaret, propositis etiam acerbioribus supplicijs, hominum libidinem audaciamq. frenauit. In quo, si qui sunt, qui eum ut nimis seuerum, ac rigidum culpae audeant, & ut molles aegroti de medicamentorum amaritie conquerantur, facere id non possunt, quin eadem opera de sua nequitia & leuitate fateantur. Nam si aduersus extraneos tantum seueritatem adhibuit, in se autem, & in suos remissus, atque indulgens fuit, tum sane hos reprehensores audiamus: sin & domi, & foris, & in suos, & in alienos sui se similem praebuit, neque quemquam usque eo carum habuit, ut ad eius peccata conuiuendum duxerit; fateamur, id quod res est, seueritatem illam ab eximio quodam iustitiae studio profectam. his temporibus necessariam ac salutarem fuisse. Iam eum & ab omni auaritia ac sordibus longissime absuisse, &

T 3 libe-

liberalitate ac magnificentia excelluisse, & res ipsa loquitur, & ij quoque, qui propter eas quas dixi causas parum eius gloriae fauent, consentunt. Cui rei argumento est, & innumera-
bilium priuatorum inopia subleuata, & infi-
nita illa uis pecuniarum, qua omnibus prope or-
bis Christiani partibus aliqua difficultate pressis
ac laborantibus sine ulla cunctatione subuenit.
Illud uero immortale, & omnium gentium o-
mniumq. saeculorum praedicatione celebran-
dum beneficium, quo uniuersam Christianam
Remp. affecit, inita & constituta cum Philip-
po Rege uere Catholico, & cum Venetis belli
aduersus Turcas gerendi societate, quis um-
quam satis pro dignitate laudauerit? Quam in
societatem, ut ceteros quoque principes Chri-
stianos perduceret, cum alia multa molitus est:
tum anno superiori, periculosissimo tempore,
maximis caloribus, eum quem semper meriti-
mo unice dilexit, sororis suae nepotem, Mi-
chaelem Cardinalem Alexandrinum, sibi san-
guinis quidem coniunctione proximum, sed uir-
tutis imitatione propiorem, in cuius adpectu,
ac colloquio acquiescebat, cum quo cogitationes
ac consilia sua communicabat, in quo maximum
posteritati suae praesidium collocarat, eum igi-
tur legatum in Hispaniam, in Lusitaniam, in
Galliam misit: neque eius, quem tantopere a-
mabat,

mabat, uitam in apertum discrimen exponere
ueritus est: dum ne quid intentatum relinque-
ret, quod ad Christi gloriam & ad Christiano-
rum utilitatem pertineret. Haec ego cum lau-
do, Patres amplissimi, uos laudo. Magna enim
uestra laus est, aliorum quidem, quod ex corpo-
re uestro talem principem elegistis; aliorum ue-
ro, quod uos talis princeps in amplissimum or-
dinem adlegit. Singulares principis nostri uir-
tutes Deus Optimus Max. singulari felicitate
cumulauit, datis ei de duplici genere hostium
duabus maximis pulcherrimisq. uictorijs, al-
tera terrestri de ijs qui in Gallia, & a Christo,
et a Rege defecerant; altera nauali, cuius recens
adhuc memoria est, de sempiterno Christia-
ni nominis hoste, Turcarum tyranno. Sed &
haec & alia plurima, quae sciens prudensque,
ne longior sim, praetereo, historiarum scripto-
res monumentis suis commendabunt aeternita-
ti; mihi autem breuiter de ipsius exitu, ac
migratione ex hac uita dicendum est: ut in-
telligant omnes, uitam ita laudabiliter actam
non minus laudabili fine esse conclusam. Duo
sunt, quae, cum ad extremum uitae uentum
est, etiam spectatae uirtutis uiros de gradu
deijcere interdum solent, doloris acerbitas,
& mortis metus. Et sunt tamen, qui quam-
diu a se mortis periculum abesse confidunt, do-
lorem

forem satis forti animo ferunt. Sunt etiam, qui, dum ne graui, & diurno dolore crucientur, imminentem mortis necessitatem satis aequo animo expectant. Qui autem utrumque praestet, ut neque doloris acerbitate, ac diurnitate frangatur, neque aduentantis, atque imminentis mortis metu terreatur, ei petus incredibili quadam fortitudine armatum esse ac munitum necesse est. Quae laus si cui umquam merito tributa est, huic certe omnium confessione tribuenda est. Qui cum quadraginta totos dies tantam uim doloris perpeffus sit, quanta maxima cadere in hominem potest, numquam tamen ullam uocem parum se dignam emisit: sed illud in ore frequentissime habuit, Domine adde sane ad dolorem, dum addas & ad patientiam. Mortem autem sibi ab ipso morbi principio certam, atque exploratam ita non exhorruit, ut de ea sine ulla prorsus aut uultus, aut animi perturbatione loqueretur: planeq. ostenderet eam a se, ut Diuus Paulus ait, in lucro poni. Ac ne cui dubium sit, praesciuisse eum, sibi ex illo morbo moriendum fore, duas apertas, atque illustres eius rei significationes dedit. Vnam, quod Cardinalem Alexandrinum pridie parasceues, hoc est nicesimo nono ante ipsius obitum die, sacrosanctam Eucharistiam sibi porrigentem, & usitata uerborum

horum formula utentem, iussit insistere, & ita uerba concipere, ut in ijs tantum sit, qui sanctissimum illud sacramentum pro uiatico accipiunt, ut paullo post ad aliam uitam commigraturi. Alteram quod cum, ob quandam morbi lenationem, depulsum ab eo esse mortis periculum, constans opinio esset, septem illa praecipua urbis templa inuisere uoluit, eiusq. itineris, quamquam uiribus morbi grauitate & longinquitate deiectis, magnam partem pedibus confecit, aperte profitens, uelle se eorum reliquias postremum uidere, quos se non multo post uisurum esse speraret in caelo. Mortem autem illius et praecesserunt multa prodigia, terrae fremitus, terrae motus, fluminum inundationes, crebri fulminum iactus, & secuta est tanta populi consternatio, ut eius desiderium uix longo tempore mitigari posse uideatur. Sed nos quidem alienissimo reipub. tempore, optimo & praestantissimo principe orbatī sumus: ille autem, ut confidimus, e tenebris, ac uinculis corporis in lucem libertatemq. productus, promissam pijs omnibus possidet hereditatem: ita ut mors ipsius, si sortem nostram respicimus, luctu & lamentationibus; sin ipsum, cultu & gratulationibus persequenda sit. Vos uero, Patres amplissimi, quos iam unos maesta tanti gubernatoris obitu intuetur Ecclesia, quorum ex auctoritate

te ac suffragijs, secundum Deum, tranquillitas
temporum & salus reipub. pender, consulite
quam primum rebus afflictis, & ex uestro nobi-
lissimo corpore ac Collegio aliquem eiusmodi Ec-
clesiae rectorem deligite, qui & sedare possit
maerorem ex huius morte conceptum, & uolun-
tate, prudentia, usu rerum, auctoritate, aptis-
simus sit ad perficienda pulcherrima ac praestan-
tissima opera, quae praepropera huius morte im-
perfecta atque inchoata manserunt.

D. I. X. I.

ORATIO

VIGESIMASECVNDA

HABITA . ROMAE

X . KAL . IANVAR.

ANNO . M . D . LXXII

I pro cuius quisque propugna-
tione ac defensione plura pe-
ricula subiit, plus excepit
acerbitatum, pluribus quasi
procellis ac tempestatibus agi-
tatus est: eo plus gaudij ex
ijs quae ad retinendam atque amplificandam il-
lius dignitatem pertinent, ad eum peruenire cre-
den dum est: dubitare non potes, Beatissime Pa-
ter, quin Karolus rex, te Pontifice creato, tan-
to ceteros reges eximia quadam percepti ex ea
re gaudij magnitudine superauerit, quanto non
huius modo memoriae, sed omnium aetatum ac
saeculorum reges graui ac diuturna suscepto-
rum pro Sedis Apostolicae auctoritate laborum

ac

ac discriminum perpeſſione ſuperauit. Quo ti-
bi gratior eſſe debet ac iucundior gratulatio,
quae tibi hodierno die fit eius regis nomine, qui
cum, pro incredibili ſtudio atque obſeruantia er-
ga te ſua, primus omnium hoc officio ſungi cu-
peret: ijs tamen difficultatibus, quae omnibus
notae ſunt, impeditus, non prius tibi gratulari
potuit, quam diuino conſilio contigit, ut poſſis
tu quoque ei uiſſim uere ac merito gratulari.
Eſt autem, quae proxime in Gallia pro religione
geſta ſunt, propter ſummam illius regni nobi-
litateſ atque amplitudinem toto iam orbe cele-
brantur: neque locus, neque regio in terris ulla
eſt, quae non plena ſit & laborum ac miſeria-
rum, quas Galli ſuperioribus annis pertule-
runt, & uirtutis ac felicitatis, qua nuper uſus
Karolus rex, maxima ex parte eos in ueterem
ſtatum uindicauit: quia tamen neque regis no-
ſtri & nomine & re Chriſtianiſſimi pietas in
Deum, quam ipſe omnibus notam ac teſtatam
eſſe uult, ut ex re melius cognosci, neque ul-
lum dicendi argumentum hoc quidem tempore
reperiſſi poteſt, in quo plus aut dignitatis, aut
deleſtationis ineſſe uideatur: peto a te, Beatiſ-
ſime pater, ut hoc temporis, quod mihi ad dicen-
dum tua benignitate conceditur, in harum po-
tiſſimum rerum tractatione conſumi collocariq-
patiaris. Quis igitur in Gallia rerum ſtatus
fuerit,

fuerit, quo tempore Karolus nonus ad regni gu-
bernacula morte fratris admotus eſt, omnes fa-
cile recordamur. Nam, quae mali uis iam tum
Henrico regnante, in uenis ac uisceribus Galliae
concepta ac concluſa latuerat: cuique optimus
ille rex, ob perpetuo deplorandum inopinatae
mortis euentum, remedium adhibere, cum maxi-
me cuperet, non potuerat: eadem cum ſe ſub
Franciſco ſecundo commouere coepiſſet: & ab
eo quoque intempeſtiua morte praecepto, com-
preſſa modo & cohibita, non etiam exſtincta &
ſublata eſſet: ad extremum uniuerſa ſe, ingreſ-
ſo regnare Karolo, effudit. Ut autem aquae
impetus ſaxorum lignorumue oppoſitu diu re-
tentus ac retardatus, ſi forte tandem ea quae ob-
ſtabant, aut ſublata, aut perrupta & deſiecta
ſunt, multo maior ac nehemtior eſſe conſue-
uit, ita illi hominum omnia turbare cupientium
coetus, quos ad id tempus legum ac regum ter-
ror tamquam uinctos infrenatoſq. tenuerat, fra-
ctis poſtremo repagulis furere ac bacchari per no-
biliffimum regnum, & in ſumma impietate ſum-
mam licentiam naſti, diuina humanaq. omnia
caedibus & incendijs miſcere coeperunt. At-
que ut antiqui fictis fabulis memoriae prodide-
runt, Hercule recens nato, duos ad eum inuſita-
tae magnitudinis angues ſuperne lapſos eſſe,
qui iacentem adhuc in cunis opprimerent: ita
hoc

hoc nouo Hercule, qui enim adhuc adolescens tot iam monstra per dormuerit, mertissimo huius nominis honore affici potest, regni habenas tractare aggresso, infinita quaedam non e superiore loco demissa, sed ex inferis emersa exstitit anguium uis, qui & pestilenti afflatu suo omnia contaminare, & taeterrimum uirus suum longe lateq. spargentes, non ipsi modo regni adhuc puero & regnum & uitam adimere, sed & ex toto regno uerum Dei cultum, quo uno aeternae uitae spes continetur, exterminare conarentur. Qui diuini quidem numinis metu iam pridem proiecto, legum autem & iudiciorum auctoritate tum maxime propter infirmam regis aetatem contempta ac conculcata, quam stragem, quas calamitates, quam uastitatem, quot inaudita crudelissimorum facinorum exempla in Galliam intulerunt? Horret ac refugit animus ea memorare, quae post illas pestes ac furias ab humani generis hoste immixtas contigerunt: profanata, euersa, incensa templa: aras sacerdotum caede maculatas: abstractas ex sedibus suis uirgines Deo sacras, direptas urbes, campos manantes sanguine, fluuiorum cursus humanis corporibus impeditos: ludentem excarnificandis hominibus saeuitiam, feritatem ne conditis quidem mortuorum ossibus ac cineribus abstinentem. Quis usque eo Gallici, aut potius Chri-

Christiani nominis hostis est, qui illa sine lacrymis aspicere potuisset? O Gallia, Gallia, tot uirorum fortium, tot egregiorum principum, tot summorum Pontificum, qui tanta cum laude Ecclesiae dei praesuerunt, parens. Tu ne illa es, quae susceptam a Christi et Apostolorum discipulis fidem numquam postea deserueras? quae non a tuis tantum, sed ab aliorum quoque finibus haereticos aliosq. hostes nominis Christiani tam saepe depuleras? quae Europam, Africam, Asiam gestis pro Christi fide bellis nobilitaueras? quae uiolatam ab alijs Sedis Apostolicae dignitatem tam saepe restitueras? tam firmis praesidijs saepseras? tam multis ornamentis affeceras? quae urbem Romam ab imminente direptionis et excidij periculo tam saepe liberaueras? Vere enim hoc, Beatissime pater, uere & sine cuiusquam iniuria gloriari possumus, duabus praecipue laudibus homines nostros, post Christum natum, supra ceteras gentes perpetuo floruisse, quod & Christianae religionis non conseruandae tantum, sed etiam propagandae studiosissimi, & ad accipienda omnia regum suorum imperia paratissimi semper fuerunt. Omnes autem illarum pestium conatos eo dirigebantur, ut & a Deo, & a rege abductam Galliam, earum, quas dixi, laudum utroque spoliarent. Quod si utrumque consequi ac perficere non possent, certe quidem ut eam

eam a summorum Pontificum cultu, & a Romanae ac catholicae Ecclesiae communione diuellerent. Hoc praecipue imbiberant: hoc spectabant: haec eis a principio mens, hoc consilium ac propositum fuit. Neque uero dissimulanter ferebant, inquieturos se, & ut prius, regis imperio parituros, dum Romani Pontificatus auctoritas e Gallia tolleretur. Quinetiam si se rex ab hac sancta sede dissociare uellet, promptam ei & facilem uiam ad fines regni proferendos, & ad finitimas prouincias sub imperium suum subiungendas ostentabat. Sed magnus & a natura ipsa ad honestatem conformatus animus nec asperitatibus terreri, nec ulla utilitatis specie a recto auocari potest. Rex fortissimus & maioribus suis dignissimus, qui PIETATIS AC IUSTITIAE gloriam ita etiam puer adamasset, ut ipsis earum uirtutum nominibus quasi pro symbolo utatur, omnia sibi prius perferenda statuit, quam quidquam committendum, quo earum alterutra uel minima ex parte uiolari uideretur. Repudiatis igitur omnibus improborum consilijs ac suasionibus, magno ille quidem cum dolore ac cruciatu animi, sed tamen, ut qui corruptas ac uitiatas corporis sui partes, alijs omnibus frustra tentatis, urunt postremo, aut secant, ne earum contagio ceteris obsit: cum iam in lenioribus remedijs nulla spes esset, ad acriora

acriora descendere, & uim quodammodo uisceribus suis inferre coactus est. Intestinum ac domesticum bellum, in quo omnia, quae cogitari possunt miserrima, insunt, necessario ei aduersus suos suscipiendum ac regendum fuit: & ruina restinguendus ignis, ne tota Gallia eodem incendio conflagaret. Commissa multa proelia: multa caesa hominum millia: saepe fusi ac profligati hostes: rex tamen clementissimus, & suos, si qua ratione posset, prolatando potius ad sanitatem perducere, quam delere ac perdere cupiens, eis condicionibus acquieuerat, quas aequissimas etiam iniquissimi iudicabant. Pacata ac composita omnia uidebantur: iamque spes erat, plerosque ex illis miseris agnituros errorem suum, & ad Ecclesiae gremium suapte sponte redituros: Cum illi patriae praedones, ac parricidae, qui totam prope Galliam insepultis suorum corporibus obruerant, quasi sepelierant, quorum ipsi gladij assuesfacti trucidandis infontibus, assidue caedem sanguinemque sitiebant, parum se anteaetae uitae responsuros iudicarunt, nisi palmas illas, quarum adhuc cruda & recens memoria erat, noui sceleris accessione cumlarent. Agebant illos praecipites, & ad supplicium rapiebant poenae eorum, quae tam multa aduersus Deum & homines impie nefarieque commiserant: ijs illi agitati, & a mente consilioque deducti,

deducti, ueriti non sunt aduersus illius regis caput ac salutem coniurare, a quo post tot atrocias facinora non modo ueniam consecuti erant, sed etiam benigne & amanter excepti. Qua coniuratione sub id ipsum tempus, quod patrando sceleris dictum ac constitutum erat, diuinitas detecta atque patefacta, conuersum est in illorum sceleratorum ac foedifragorum capita id, quod ipsi in regem et in totam prope domum ac stirpem regiam machinabantur. O noctem illam memorabilem & in fastis eximiae alicuius notae adiectione signandam, quae paucorum seditiosorum interitu regem a praesenti caedis periculo, regnum a perpetua ciuiliu bellorum formidine liberauit. Qua quidem nocte stellas equidem ipsas luxisse solito nitidius arbitror: & flumen Sequanam maiores undas uoluisse, quo citius illa impurorum hominum cadauera euolueret & exoneraret in mare. O felicissimam mulierem Catharinam regis matrem, quae cum tot annos admirabili prudentia parique sollicitudine regnum filio, filium regno conseruasset, tum demum secura regnantem filium adspexit. O regis fratres ipsos quoque beatos: quorum alter, cum, qua aetate ceteri uix adhuc arma tractare incipiunt, ea ipse quater commisso proelio fraternos hostes fregisset ac fugasset, huius quoque pulcherrimi facti praecipuam gloriam ad se potissimum

num uoluit pertinere; alter, quamquam aetate nondum ad rem militarem idonea erat, tanta tamen est ad uirtutem indole, ut neminem nisi fratrem in his rebus gerendis aequo animo sibi passurus fuerit anteponi. O diem denique illum plenum laetitiae & hilaritatis, quo tu, Beatissime pater, hoc ad te nuncio allato, Deo immortalis, & diuo Hludouico regi, cuius haec in ipso peruigilio euenerant, gratias acturus, indictas a te supplicationes pedes obijisti. Quis autem optabilior ad te nuncius adferri poterat? aut nos ipsi quod felicius optare poteramus principium Pontificatus tui, quam ut primis illis mensibus taetram illam caliginem, quasi exorto sole, discussam cerneremus? Hoc ille nobis portendebat ac praesignificabat dissectus draco, gentis tuae: Beatissime pater, nobilissimum ac pulcherrimum insigne: fore, ut immanis ille draco, aut illa potius multorum capitum hydra, quae non paludem aliquam Lernaeam, sed potentissimum & opulentissimum regnum tamdiu obsederat, te Pontifice diffecaretur. Nunc igitur contemplare quaeso animo nouum illum Dauidem, caesi ac prostrati gygantis spolijs ac sanguine decorum; eumque hilari uultu ad genua tua pronolutum, ita tecum loqui existimato. Ego Pater sanctissime atque optime, cum maiores meos, maximos & potentissimos reges, accepissem omnes usque

a Hlodoueo in sinceritate atque integritate religionis Christianae, ne uno quidem excepto, plus mille annos firme ac constanter perstitisse: eosdemq. praecipua quadam erga Sedem Apostolicam obseruantia, periculisq. ac laboribus pro illius defensione aditis, & illud, quo nullum pulchrius est, Christianissimorum nomen, & primum inter reges Ecclesiae filios locum consecutos: Statim a puero illud mihi proposui, ut eos potius, aut adaequare, aut etiam, si fieri posset, superare contenderem, quam committerem, ut non satis respondere traditae mihi ab illis gloriae indicarer. Itaque & Pium Quintum dum inter homines fuit sanctissime ac religiosissime colui; & eo ad meliorem uitam uocato, cum primum audiui te in locum illius esse susceptum, tanto gaudio affectus sum, quantum percipi, aut cogitari maximum potest. Multa enim iam pridem de tuis in omni genere praeclaris uirtutibus audiueram, quae te isto honoris amplissimi fastigio dignissimum reddidissent. Prudentiam, quam nihil fallere; iustitiam, quam nihil inflectere; fidem & constantiam erga amicos, quam nulla temporum asperitas imminuere, aut labefactare potuisset. In colendo Deo pietatem sine simulatione; in regendis hominibus seueritatem sine superbia; in administrandis negotijs & sine festinatione diligenti-

diam,

tiam, & sine tarditate grauitatem. Monit etiam me subita illa totius Cardinalium Collegij in decernenda tibi summa potestate consensio: quae neque sine certa & explorata opinione uirtutis tuae, neque sine singulari diuinae providentiae afflatu potuit contigisse. Magna me spes tenet, fore, ut sub tali Pontifice in omni le Christi gentes, & quae ueram religionem nondum acceperunt, aggregentur; & quae ab ea descuerunt, denuo congregentur. Quam ad rem perficiendam omnes meas & regni mei opes tibi libentissime defero, ea fide, quam rebus in regno meo gestis satis iam & tibi & uniuerso orbi, ut arbitror, approbavi: simulq. tibi & Apostolicae Sedi, quam debeo obedientiam praesto atque exhibeo, & praestitutum atque exhibitum in perpetuum spondeo. Neque dubito fore, ut a te uicissim quaecumque ad meam & regni mei dignitatem pertinebunt, non tantum intacta & inuiolata conseruentur; sed etiam, ubi occasio tulerit, augeantur. Haec, quae tibi rex ipse, Beatissime pater, praesens dicere cuperes; quia id non poterat, per hunc illustrem uirum Nicolaum Rambolleti dominum, equitem ordinis regij, unum ex intimis consiliarijs suis, custodiarum suarum praefectum, Karoli Cardinalis Rambolletij fratrem & natura & uirtute germanum, significanda censuit. Quam-

V 3 quam

quam enim facile intelligebat, haec eadem te ex
praestanti uiro, pariq. dignitate praedito Fran-
cisco Barone Feralio oratore apud te suo cogni-
turum; non tamen sibi uisus est suam in te co-
lendo pietatem satis declaraturus, nisi huius
rei causa propriam ad te legationem desti-
nasset.

D I X I.

ORATIO

VIGESIMATERTIA

HABITA . ROMAE

ANNO . ∞ . D . LXXIV

in funere Karoli IX. Gallorum Regis.

Hoc igitur unum restabat ad-
flitis ac paene prostratis in-
felicis Galliae rebus, ut KA-
ROLVS Rex, quo se illa re-
creabat ac solabatur uno, de
quo cogitans, in quem in-
tuens, omnium quas exceperat acerbitatum memo-
riam deponebat, cum bonorum animos ad ali-
quam spem quietis erigere coepisset, in ipso ineun-
tis adolescentiae flore, acerba atque immatura
morte raperetur? O fallaces hominum spes, o
incerta nota, o lubrica & ancipitia humanae ui-
tae curricula. Merito lacrymis oculi omnium
madent: merito omnia planctibus gemitibusq.
circumsonant: merito undiq. querellae & lamen-

V 4 tationes

tationes exaudiuntur. Tu ipse Beatissime Pater, cuius et in prosperis rebus spectata moderatio est, & in aduersis animi magnitudo, in tanto casu cohibere dolorem non potes: quasq. lacrymas grauitas & constantia retinere ac frenare consueuerat, eas nobilissimi omnium Regni miseratio, & paterna caritas elicit. Planeq. alijs in rebus quaerenda est fortitudinis ac constantiae laus: in tam graui vulnere, tam dubijs ac formidolosis Christianae Reip. temporibus accepto, immanis quaedam duritia esset, non flere, non ingemiscere, non commoueri. Qualem enim, quantumq. Regem, & quanta, non dicam indole, quod tamen in homine adolescente satis esse uideretur, sed quanta omnium regiarum uirtutum copia praeditum amisimus? Quem cum diuina prouidentia, annos natum non amplius decem, in illo celsissimo maiorum suorum solio collocasset: quantas ille iam tum, quamq. crebras, in illa aetate, quae nihil cogitare, nihil loqui, nisi leue, ac ludricum, solet, inusitatae cuiusdam & inauditae prudentiae significationes dedit? Incredibile dictu est, quam saepe ille in deliberationibus publicis sapientissimorum senum sententiae puerulus anteuenterit, quaeq. illi dicere in animo habebant, ea prior ipse protulerit: nemo ut esset, cui non, in tanta annorum immaturitate, tanta mentis, & consilij maturitas diui-

num

num potius quiddam, quam humanum, uideretur. Est certe, est aliqua uis originis ac sanguinis: quosq. magnis ac nobilibus populis rectores destinauit praepotens ille rerum omnium moderator Deus, in eis plerumque uirtus non exspectat annos: sapientiaeque semina in eorum animis & comprehendunt facilius, & tempestiuus adollescunt. Iam quae laus in filijs praecipua est, reuerentia aduersus parentes, & eorum praeceptis ac monitis obtemperatio, ea ille ita praestitit, ut numquam omnino neque priuatis, neque publicis in rebus uoluntas ipsius a sapientissimae matris consilio discreparit. Quid? in fratres quanta, quamq. se omni ex parte prodens caritas? Quod & semper alias cognitum est, et proxime cum ab HENRICI Regis in Poloniam proficiscentis amplexu auelli non poterat, seq. a uita relinqui, quod ab eo relinqueretur, putabat. De pietate autem in Deum, & de ardentissimo studio, quod semper habuit conseruandae ac propagandae Catholicae religionis, quid ego nunc plura praedicem, aut quid res in omne aeuum omnium scriptorum ingenia fatigaturas exornare in hac mediocritate ingenij, & in his temporis angustijs coner? Cui enim ignotum est, aut cui notius, quam tibi, Beatissime Pater, nobisq. omnibus Patres amplissimi, quos ille labores pertulerit, quibus difficultatibus conflictatus

fluctatus sit, quae pericula subierit, quibus
damnis se Regnumq. suum sponte multauerit,
dum quidnis satius esse ducit, quam ut quidquam
in Gallia, se uiuo, de Christianae religionis inte-
gritate minueretur? Qui quot annos regnauit,
totidem continenter pro fidei defensione pugna-
uit. Etenim taetra illa ratio perditorum ac pro-
fligatorum hominum, qui fraudibus ac menda-
cijs suis nuper delapsae de caelo & sibi solis pate-
factae ueritatis nomen obtendunt: qui, quod ad
legem Dei cupiditates suas dirigere grauantur,
legem Dei ad cupiditates suas detorquere conan-
tur: quorum conspirationes sub Henrico II. ini-
tae, sub Francisco II. leuiter patefactae, susce-
ptis a KAROLO Regni habentis, aperte se ac pro-
palam effundentes, florentissimum, dum per il-
los licuit, Galliae Regnum omni scelere ac crude-
litate lacerarunt, non tam id agebat, quamquam
id quoque, ut Regiam auctoritatem conuelleret,
quam ut Regnum ab Ecclesiae communionem di-
uelleret. At illi generosi seminis adolescens,
qui amorem Dei & Ecclesiae cum ipso nutricis
lacte suxisset, totaq. mente penitus combibisset,
articulatim se prius concidi ac comminui passus
esset, quam a recta illa regula patriae & uitae
religionis abduci. Itaque dum purgare Regnum
suum illis pestibus nititur, dum illius hydrae &
in suam & aliorum perniciem contumacis adsi-

due

duerenscencia capita amputare conatur: quat-
tuordecim, tot enim regnauit, annos in perpetuis
bellosum fluctibus, & in perpetua Regni ac uitae
suae dimicatione transegit. Ut, nisi pulcherri-
mum illud CHRISTIANISSIMI cognomen a
maioribus suis hereditarium accepisset, id ipse si-
bi posterisq. suis sua uirtute peperisset. Quinet-
iam, cum capitales quidam ac nefarii homines di-
cerent, facilem ei esse & expeditam uiam non mo-
do ad pacandum Regnum suum, sed etiam ad fines
illius sine ullo labore amplificandos ac proferen-
dos, si remittere aliquid de tanto illo uetustae re-
ligionis conseruandae studio uellet: magno animo
auersatus ac detestatus illorum consilia, omnes si-
bi coronas, omnia regna, omnia imperia sordere
dixit prae illa immortalitatis corona, quam sibi
in caelo repositam esse consideret. Cumq. eum
exaggeranda hostium multitudine ac uiribus per-
terrefacere uellent: Dominus, inquit, dominus
ipse eos interficiet spiritu oris sui. Prope super-
uacaneum uideri potest, cum de tam Christiano
Principe uerba faciam, quanta illius erga Sedem
Apostolicam obseruantia fuerit, dicere. Quo
enim quisque Christum ipsum sanctius & religio-
sius colit, eo studiosius & magis ex animo Vica-
rios ipsos colat, necesse est. Quo modo ille de
PRO V. cuius memoria in benedictione est, &
sentiebat, & loquebatur? Quem sibi non homi-
nem,

nem, sed angelum quendam humana inter mortales specie uersantem uideri dicebat: cuius monitus tamquam caelestia quaedam oracula reuerbatur. Nam de te, Beatissime Pater, qui successor illius omnium uotis expetitus, diuino consilio delectus, tam subita tamq. admirabili totius sacrosancti Collegij consensione declaratus es, quam magnifice in omni sermone praedicare solitus esset, dicerem: si, quam facile praestas, ut ab omnibus uno ore lauderis, tam libenter eos, a quibus laudaris, audires. His ille artibus ita sibi bonorum omnium animos uoluntatesq. deuinxerat, ut, quamquam ex eius aetate & temperatione corporis probabiliter sperare poterant, diu se illius uirtute fruituros, cuperent tamen omnes, si fieri potuisset, partem aliquam uitae suae conferre ac contribuere, & annis suis uitam illius prorogare. Sed nihil in humanis rebus firmum, nihil stabile, nihil diuturnum reperiri potest. dum condocere nos uult Deus, terram nobis, non pro domicilio, sed pro diuersorio datam: hanc, quae uita dicitur, non tam uitam esse, quam iter ad uitam: in caelo, non in terra, nobis esse spem defigendam ac collocandam: agitat omnia arbitratu suo, & quae solida ac firmis nixa radicibus putantur, ea momento temporis uertit. Cum uexata tot calamitatibus Gallia paulum tolleret oculos, & Dei ac Regis sui per-

duellibus

duellibus partim fractis ac domitis, partim captis ac comprehensis, tandem aliquando se post tot mala respiraturam sperare inciperet: ecce tibi lenta et omnem fallens medicorum industriam febris, uires adolescentis immortalitate digni, & nati ad relinquendum omnibus bonis perpetuum desiderium sui, ita paullatim attriuit ac labefactauit, ut ad postremum ineuitabilem ei attulerit ex hac uita migrandi necessitatem. Quod ubi percipit, qui tum plangor omnium, quae complorationes, quae lamentationes fuerunt? Alius sibi scindebat capillum, alius lacerabat genas, alius pectus & humeros crebris ictibus uerberabat; alij interire amores ac delicias Galliae, alij cadere columen religionis, alij Catholicorum praesidium deiici, alij alia, quae diuersis diuersa non diuersus suggererat dolor, miserabiliter querebantur. Ipse unus interritus, & aequissimo animo exitum diuinae uoluntatis exspectans, cum matrem, uxorem, fratrem, ceterosq. propinquos ad se conuocari iussisset: primum quidem sacramenta, quibus morituri praemuneri et Deo conciliari solent, omnia & poposcit, & magna cum animi summissione ac diuinae maiestatis ueneratione suscepit: deinde uero contestatus, eo tantum sibi molestam esse mortem, quod fratrem suum, tum Poloniae, mox etiam Galliae Regem futurum, moriens complecti non posset: ceteroqui gaudere se, quod tantum successorem habi-

turus

surus esset, cuius singulari et tot iam documentis comprobata uirtute, non dubitaret fore, ut res Gallicae feliciter componerentur: interea obtestari, atque obsecrare matrem, ut Regni gubernacula susciperet, quaq. prudentia Regnum sibi tot annos conseruasset, eadem fratri suo conseruaret: sese iam tunc omnem potestatem regiam in eam, usque ad fratris reditum, transferre: hortari ceteros, ut ipsius primum, deinde fratris, cum reuer- tisset, imperio amanter ac fideliter obtemperarent: praecipue, autem, ne quid umquam prius, aut antiquius haberent conseruatione Catholicae religionis: ex ea bona omnia fluere; ea neglecta, collabi ac concidere omnia. Sed iam ualete, inquit, et mei memores esse: ego enim ad Deum uocor: quem ut aequiorem ac placabiliorem peccatis meis iudicem experiar, uestris me omnium adiunari precibus postulo. Haec fatus, deficiente iam, et moribundauoce, tuum Christe Iesu nomen inuocans, tuam sanctissima uirgo apud filium opem implorans, ad uos, ut confidimus euolauit. Ac, si quidem ipsum spectamus, gratulari ei potius quam lugere debemus. Regnum enim terrestre caelesti, laborem quiete, mortalitatem immortalitate mutauit. Quod mortuus est, humanae fragilitatis est; quod ita mortuus diuinae cuiusdam felicitatis. Bonum certamen certauit, cursum consummauit, fidem seruaui. Aut iam coronauit eum Deus, aut breui, tuis Beatissime Pater, et totius

totius Ecclesiae precibus adductus, coronabit corona iustitiae, quam promisit diligentibus se. At illam tot Regum matrem, toties iam custodem ac conseruatricem Regni, ipsa sua felicitate miserandam, quo nunc, quo tandem esse animo creditis? Quae ex summis honoribus summos dolores consecuta, ter iam, et in uiro & in duobus filiis mortua, uitae suae superstes, toties ore suo eorum clausit oculos, a quibus claudi cupiebat suos; tam saepe eis officia praestitit, quae sibi ab eis praestari maluisset. Quid illa fortissimarum dominarum Gallia? quae sibi eodem funere cum Rege suo efferrī uisa est: quae iacet adhuc percussa & attonita tanto uulnere, metuens, ne, illius atrocitate, etiam illa, quae consanuisse uidebantur, recrudescant. Pro Deus optime maxime, etiam cum ulcisceris, benefice; etiam cum poenas exigi, misericors: quibus tam grauibus culpis tam diuturnam in se iram tuam Gallia prouocauit? Quattuordecim iam anni sunt, & eo amplius, cum illud potentissimum & memoria nostra florentissimum Regnum perpetua bellorum ciuiliū serie ita & ab alienis et a suis uexatur, ac diripitur, ut de eo iam dici possit, quod scriptum est apud prophetam: Residuum erucacae comedit locusta: & residuum locustae comedit bruchus: & residuum bruchi comedit rubigo. Atque ut magis intelligatur, id diuina ultione fieri, quoties inibi esse uidetur, ut iam iamq. componantur

320 M. ANT. MVR. OR. XXIII

ponantur ac tranquillentur omnia, in ipso, ut ita
dicam, portu frangitur naus. Properarat HEN-
RICVS II. pacem cum PHILIPPO Rege Catho-
lico quibuslibet condicionibus facere, ut, expe-
ditus belli curis, huius mali nascentis semina
elideret. In ipso eius rei conatu ac molitione, ino-
pinata morte sublatu est. Sub FRANCISCO
II. conspiratione detecta, spes obiecta erat fore,
ut, paucorum supplicio, ceterorum audacia in per-
petuum reprimeretur. Ante ipse mortuus est,
quam de fontibus comprehensis supplicium sume-
retur. Nunc nuper eo rem perduxerat KARO-
LVS IX. ut omnes instare finem malorum existi-
marent. Aliter Deo visum est: qui HENRICO
III. Galliae & Poloniae Regi, quem tam mul-
tis tamq. illustribus argumentis sibi carissimum
esse declarauit, hanc felicitatem, ut speramus, re-
seruare maluit. Neque dubium est, hoc ita euen-
turum, si omnes nos a uitijis nostris auersi, quae
Dei placandi certissima ratio est, tota mente con-
uertamur ad Deum, eumq. adsiue obsecremus,
ut compescat iram suam: et, quando KAROLVM
in sinum, ut speramus, suum excepit, HENRICI
III. ductu, sub GREGORIO XIII. raptores
quidem lupos interfici, omnes autem, quae aberr-
runt, in ouile suum reduci velit. Ita eueniat,
Ita eueniat, domine Iesu, cui laus omnis & glo-
ria debetur in omnem aeternitatem.

D I X I.

ARISTOTELIS ETHICORVM

AD NICOMACHVM

LIBER. QVINCTVS

IN. QVO

DE. IVSTITIA. ET. IVRE

ACCVRATISSIME

DISPVTVR

M. Antonio Murero interprete

*Maria Antonio Murero in
Regio*

M. ANTONIVS

M. VRETVS

AVDITORIBVS. SVIS

QV M hunc Aristotelis li-
brum vobis explicatu-
rus essem, multis de caus-
sis mihi faciendum pu-
taui, ut eum prius lati-
ne a me conuersum ede-
rem. primum quoniam etsi in ceteris li-
bris explicandis conatus eram efficere,
ut ne ij quidem qui graecarum littera-
rum rudes sunt, aditum sibi ad me au-
diendum peregrinitate sermonis occlu-
sum esse quererentur, non obscuris ta-
men multorum sermonibus aures meae
quotidie uerberabantur, conqueren-
tium, crebro illo uocum graecarum in-
teriectu retardari intelligentiam suam:
planiora sibi multo, & expeditiora o-
mnia fore, si latine dicerentur. horum

a 2 igitur

igitur studio aliquid tribuendum esse
dixi. deinde submolestum ipsi mihi
nonnumquam erat, uerum ut fatear,
tantum quotidie operae ac temporis in
reddendis singulis uocibus ponere: ut
mihi quoque satius uideretur, semel il-
lo labore defungi. Nam cum singulae
disputationes nostrae in unius horae cur-
riculum concludantur, ex eoq. ipso ali-
quid saepe multis occasionibus delibe-
tur, ac detrahatur, adhibenda parcimo-
nia est, uidendumq. omni studio, ut id
saltem quod datur, quam possumus o-
ptime & utilissime collocetur. Iam e-
tam breui tempore non multum potest
tractandis rebus relinqui, si aliquid ex
eo singula uerba decerpant. Praecipue
autem hic liber propter mirificam quan-
dam rerum ac sententiarum subtilita-
tem postulare quodammodo uidebatur,
ut, quo liberiores animi nostri totos se
ad eas penitus cognoscendas darent, il-
la altera pars laboris & uobis & mihi de-
meretur. Fuere & aliae huius mei con-
siliae caussae, quas nihil necesse habeo
pluribus persequi. Dedi autem ope-
ram quantum quidem in me fuit, ut Ari-

stotelis

stotelis non sententiam modo exprime-
rem, sed genus ipsum dicendi, quoad
liceret, imitarem. Nam cum suo quisque
modo, & loquatur & scribat, aliosq.
angusta, pressa, concisa, alios ampla,
copiosa, redundans delectet oratio: non
fatis probo consilium eorum, qui, cum
Aristoteles siccitatem quandam tenui-
tatemque dicendi, contra Cicero co-
piam & ubertatem adamauerit, neque
quidquam tam dissimile sit, quam eo-
rum inter se dicendi genus, Aristote-
lem tamen interpretantes, quia se, quam
possunt Ciceronis simillimos esse cu-
piunt, quae ab illo & breuiter, & sub
obscurè dicta sunt, ea huius more dila-
rant, atque diducunt. Sed suum cui-
que, ut dicitur. Ego an, quod uolui,
assecutus sim, nescio, aut potius id
non assecutum esse me, scio: certe qui-
dem, quod in hoc genere optimum est,
id me secutum esse, ac propositum ha-
buisse confido. Neque damno indu-
striam eorum, qui aut ante me, aut post
me (si quidem iam duodecim anni sunt,
cum huius libri interpretatio mea pri-
mum edita est) in his rebus latine tra-

a 3 etan-

standis elaborarunt: quorum etiam qui
dam auxilio ad eam rem meo usos esse
se, non diffitentur. Neque tantum, ut
ille dixit, posterior dies prioris discipu-
lus est, sed etiam magister. Multa ali-
ter olim accipiebam; aliter hodie acci-
pio: graecos etiam libros multo pluri-
bus locis deprauatos esse uideo, quam
tunc arbitrabar. Ita quae necesse est, mul-
ta longe secus in eorum interpretationi-
bus, quam in mea, legi. De quibus
non intelligentes modo, sed etiam eos,
qui sibi tales uidentur, quorum omnis
aetas magnam copiam extulit, iudicatu-
ros esse prospicio. Horum ego neque
alteros rejicio, neque alteros extime-
sko. est eiusdem ingenij, & eruditorum
admonitiones amare, & indoctorum
maledicta contemnere. Vbi, & cur a
ceteris dissenserim, uos quidem quoti-
die ex me ipso, ceteri autem ex commen-
tario, quem, cum primum licebit, edi-
turi sumus, intelligent. obit
Romae. Kal. Martij, Anno . ∞ . D. LXXV

ARISTOTELIS

ETHICORVM

AD NICOMACHVM

LIBER. QVINCTVS

M. Antonio Mureto interprete.

DE Iustitia autem & iniusti-
tia quaerendum est: tum cu-
iusmodi in actionibus sitae
sint, tum cuiusmodi medio-
citas iustitia, & ius quarum
rerum medium sit. In his au-
tem rebus exquirendis eandem uiam rationemq.
teneamus, quam in superioribus secuti sumus.
Videmus igitur omnes iustitiae nomine eiusmo-
di quendam habitum significare uelle, quo homi-
nes propensi sunt ad agenda quae iusta sunt, quo-
que ea & agunt, & uolunt. eodemq. modo iniu-
stiam dicere habitum quo res iniustas & agunt
& uolunt. Quocirca nobis quoque principio po-
sita sint haec ad naturam utriusque adumbran-
dam. neque enim eodem modo se res habet in
a 4 scientijs

scientijs facultatibusq. & in habitibus : nam scientias quidem & scientia uidetur eadem contrariorum esse : at non idem habitus contrariorum . exempli causa , a bona ualitudine ea tantum efficiuntur quae ipsi conuenientia sunt , non etiam quae contraria . Dicimus enim ualenter ambulare aliquem , cum ita ambulat , ut is qui bene ualeat . Saepe igitur contrarij quidem habitus ex contrario , saepe etiam ipsorum habitum ex rebus quae eis subiectae sunt cognitio capitur . Nam etsi bona corporis habitudo nota sit , mala quoque nota sit : & ex bene habitis corporibus bona corporis habitudo , ex ipsaq. uicissim bene habita corpora . Si enim bona habitudo est carnis soliditas : malam , esse carnis raritatem necesse est , & bene habitum id , quod habet nimiam efficiendae soliditatis id carne . consequitur autem plerumque , si altera pluribus modis dicantur , ut & altera quoque . Ut si iustum , etiam iniustum . Videtur autem multis modis dici iniustitia & iniustitia . Sed quia propinqua est homonymia ipsarum , latet : neque ita , ut in ijs , quae longe distant , perspicua est , magna enim est formae dissimilitudo , ut constat clein uocari homonymos & iugulum & clauim . Sumptum igitur ac positum sit , quot modis dicatur iniustus . Videtur autem iniustus esse & is qui legi non pareat , & is qui plus sibi sumit quam par est , neque

que conseruat aequalitatem . Vnde constat iniustum quoque fore tum eum qui legi obtemperat , tum eum qui conseruat aequalitatem . Quare iniustum quidem est tum id quod lege praescribitur , tum id quod aequale est : iniustum autem tum id quod aduersum legem committitur , tum quod inaequale est . Quando igitur iniustus plurius quam par est , auarus est , in bonis haec ipsius affectio cernetur : non tamen in quibuslibet : sed in ijs demum in quibus prospera aduersaq. fortuna quae sunt illa quidem semper simpliciter et absolute bona : sed huic aut illi non semper . Homines autem ea & optant & persequuntur , at non ita oportet , sed optare quidem ut ea quae simpliciter bona sunt , sibi quoque bona sint : sequi autem ea , quae sibi bona sunt . At iniustus non semper id quod plus est sequitur , sed et id quod minus , in ijs quae simpliciter sunt mala . Verum quoniam uidetur et minus malum quodammodo bonum esse : plurius autem cupiditatem in bono dicimus , propter ea uidetur tum quoque plurius cupidus esse . est autem iniquus (hoc enim complectitur , et commune est) et contra legem facit . Quando autem qui contra legem facit iniustus est , qui uero ei obtemperat iustus : perspicuum est , omnia legitima iusta quodammodo esse . nam & ea quae a scientia legum ferendarum definita sunt , legitima sunt , & eorum unum quodque iniustum esse dicimus . Leges autem

4
autem omnibus de rebus publice loquuntur spectantes, aut id quod communiter omnibus utile est, aut id quod optimatibus, ijs uero qui principum in ciuitate obtrinent, seu propter uirtutem, seu quo alio tali modo. Quare uno quidem modo iusta ea dicimus, quae ad felicitatem eiusque partes ciuili societati consociandas ac conseruandas ualent. Imperat autem lex & ea facere quae sunt fortis uiri, ut non deserere ordinem, neque fugere, neque abijcere arma; & quae temperantis, ut non facere adulterium, neque alienae pudicitiae illudere; & quae mansueti, ut non percutere, neque maledicere: itidemque in ceteris uirtutibus ac uitij illa quidem iubens, haec autem prohibens: recte quidem ea quae recte posita est, deterius autem ea quae temere inconsiderateque lata. Haec igitur iustitia est illa quidem perfecta uirtus; non tamen simpliciter, sed ad alium relata. Ideoque saepissime iustitia uirtutum praestantissima uidetur; ac neque hesperus, neque lucifer ita admirabilis esse. Et in prouerbio est, Iustitia in sese uirtutem amplectitur omnem. & eo maxime perfecta uirtus, quoniam perfectae uirtutis usus est: perfecta autem est, quoniam, qui ea praeditus est, etiam in alium uirtute uti potest, non tantum ipse secum. Multi enim suis quidem in rebus uirtute uti queunt, in ijs autem quae ad alium pertinent, non queunt. & propterea

5
propterea recte a Biante dictum uidetur, Magistratus uirum patefaciet: nam qui magistratum gerit, alium iam spectat, & in uitae communioue uersatur. Atque ob eam ipsam causam iustitia una ex uirtutibus alienum esse bonum uidetur; quoniam ad alium pertinet: ea enim agit, quae alij utilia sint, ut principi, aut communi. Ergo pessimus quidem ille est, qui improbitate, & in se ipsum, & in amicos; optimus autem, non qui in se ipsum, sed qui erga alium uirtute utitur. id enim difficile est. Haec igitur iustitia non pars uirtutis, sed tota uirtus est: nec quae ei aduersatur iniustitia, pars uitiositatis, sed tota uitiositas. Quid autem uirtus, & haec iustitia inter se differant, constat ex ijs quae diximus: est enim eadem quidem, sed non eadem utriusque ratio: nam qua ratione ad aliam pertinet, iustitia est; qua talis quidam habitus est, simpliciter uirtus. Quae uirtus autem eam iustitiam quae pars uirtutis est: est enim quaedam, ut dicimus, itidemque de iniustitia ea, quae pars est uitiositatis. Esse autem, id argumento est, quod qui agit aliquid eorum quae ad cetera uitia pertinent, iniuste ille quidem facit, sed nihil amplius consequitur. Ut is qui chlypeum per ignauiam abiicit, aut asperitate ductus est ad maledicendum, aut illiberalitate, ne pecunia inuaret alium, retardatus cum autem plus ali-
quid

quid consequitur, saepe nullo tali vitio peccat, at ne omnibus quidem, & aliquo tamen vituperamus enim eum: idque iniustitiae nomine. Est igitur alia quaedam iniustitia, ut pars quaedam totius: & iniustum quoddam, pars illius totius iniusti, quo quicquid contra legem fit continetur. Praeterea si duorum unus quidem lucri causa cum aliena uxore rem habeat, & insuper aliquid mercedis accipiat: alter autem id faciat cum sumptu ac detrimento suo, ut cupiditatem expleat, hic quidem intemperans potius, quam pluris avidus, esse uideatur; ille autem iniustus, sed non intemperans. constat autem id ex eo enenire, quod lucrum facit. Praeterea omnia alia iniuste facta referimus semper ad aliquod vitium: ut si quis adulterium fecit, ad intemperantiam; si eum qui sibi proximus erat in acie, deseruit, ad timiditatem; si percussit, ad iram. at si lucrum fecit, ad nullum vitium, praeterquam ad iniustitiam. Unde constat, praeter totam illam iniustitiam, aliam quandam esse illius partem synonymam, quoniam utriusque definitio in eodem genere est: ambarum enim vis est in quadam relatione ad alium. sed haec quidem in honore, aut pecunijs, aut salute, aut si quo uno nomine possimus haec omnia complecti, cernitur, & in ea uoluptate quae capitur ex lucro, illa uero in ijs omnibus in quibus

7
quibus uersatur uir bonus. Non unam igitur esse iustitiam; & esse aliam quandam, praeter eam quae tota uirtus est, constat. quae autem ea, & cuiusmodi sit, intelligendum est. Duobus modis iniustum dici ostendimus: tum quicquid contra legem fit, tum quod ab aequalitate discendit: itemq. iustum et quicquid ex lege fit, & quod aequale est. Cum igitur iniustum priori illo modo accipimus, tum ea de qua prius dictum est iniustitia existit. Quoniam autem ab aequalitate discedere, & contra legem facere non est idem: sed eorum alterum habet eam rationem, quam pars ad totum: (nam facit quidem contra legem quicumque ab aequalitate discedit: sed non quicumque contra legem facit, ab aequalitate discedit) fit etiam, ut iniustum, & iniustitia non eadem sint, sed alia ab illis: sintq. haec quidem ut partes; illa uero, ut tota. Pars enim est haec iniustitia totius iniustitiae: eodemq. modo haec iustitia illius iustitiae. Quare de ea iustitia & iniustitia, quae partium rationem obtinent, itidemq. de iusto & iniusto dicendum est. Ergo iustitia illa quidem, quae per totam uirtutem pertinet, & iniustitia, quarum illa omnis uirtutis, haec omnis uitij erga alium usus est, omittatur. nam & quae ex eis iusta iniustaq. sunt, quomodo definienda sint, constant. Fere enim pleraque eorum quae praescribuntur legibus,

8
legibus, sunt ea ipsa officia, quae ex omni uirtute ducuntur. Vnicuique enim uirtuti conuenienter uiuere iubet lex; unum quodque otium sequi uetat. Totius autem uirtutis efficientia sunt ea praecepta legum, quibus disciplina ciuium ea quae rempublicam spectat, ad eamq. dirigitur, continetur. Sed de priuata cuiusque disciplina, qua quis simpliciter & absolute uir bonus est, utrum ad ciuilem facultatem, an ad aliam quandam pertineat, posterius disputandum erit. Non enim fortassis idem est bonum uirum esse, & bonum ciuem quocumque in loco. Iustitiae autem illius quae uirtutis est pars, & eius quod ex ea iustum dicitur, unum quidem genus est, quod cernitur in distribuendo honore, aut pecunijs, alijs ue rebus quae diuidi possunt inter eos qui eiusdem rei publicae communione coniuncti sunt. In ijs enim fieri potest, & ut alter altero plus minus ue, & ut aequam uterque partem ferat, alterum quo negotia quae inter se contrahunt homines diriguntur. Huius autem partes sunt duae. Nam eorum quae inter se homines contrahunt, quaedam sponte fiunt, quaedam inuite. Sponte quidem, quae talia sunt, ut uenditio, emptio, mutuum, fideiussio, commodatum, depositum, locatio & conductio. Sponte autem fieri dicuntur, quoniam talium negotiorum principium, sponte instituitur. Eorum autem
quae

9
quae sunt inuite partim clandestina sunt, ut furtum, adulterium, ueneficium, lenocinium, serui alieni, circumuentio, aut corruptio, per insidias allata nex, falsum testimonium; partim uiolenta, ut uerbera, uincula, mors, rapina, debilitatio, maledictum, contumelia. Quando autem & iniustus inaequalis est, & iniustum inaequale, constat esse & medium aliquod inaequalis. id autem est aequale. Quacumque enim in actione est plus & minus, est & aequale. Si igitur iniustum, inaequale est, iustum aequale esse oportet. quod & uidetur omnibus, etiam si ratio, cur ita sit, non asseratur. Cum autem aequale medium sit, iustum quoque medium quoddam erit. est autem aequale quod minimum sit, in duobus. quare necesse est, iustum, quod & medium, & aequale est, & ad aliquid referri, et aliquibus tale esse. Ac, qua quidem medium est, quorundam est, ea uero sunt plus, & minus: qua autem aequale est, in duobus cernitur: qua denique iustum, & quibusdam, & ad alios relatum. Necesse igitur est, iustum, quod minimum sit, in quattuor uersari. Nam & quibus iustum est, duo sunt; & ea in quibus, duo. Eademq. erit aequalitas, & ijs quibus, & ijs in quibus. ut enim altera inter se affecta sunt, sic & altera. Si enim aequales non sint, aequalia non habebunt. immo uero inde exsistunt pugnae, & expostulationes,
cum

cum aut qui aequales sunt, non aequalia, aut qui non aequales, aequalia ferunt, & ex distributione consequuntur. Praeterea ex eo quod pro dignitate sit, idem aperte colligitur. Omnes enim fateantur in distributionibus, id quod iustum est, pro dignitate esse oportere. Ipsam tamen dignitatem non eadem in re omnes collocant. Sed ij quidem qui popularem statum rei publicae probant, in libertate; qui paucorum potentiam, in diuitiis, aut in nobilitate; qui optimatum, in uirtute. est igitur iustum analogum quiddam. analogum enim non tantum proprium est numeri monadici, sed omnino, numeri. analogia enim est aequalitas proportionum: idq. quod minimum sit, in quattuor. ac diiunctam quidem in quattuor esse, manifestum apparet. sed & continens. uno enim ut duobus utitur, & bis dicit. exempli causa, ut prima ad secundam, sic secunda ad tertiam. bis igitur dicta est secunda. Itaque si bis ponatur secunda, quattuor erunt analogi. est autem, & iustum, quod minimum sit, in quattuor: & eadem ratio. distant enim similiter quibus & quae. erit igitur, ut primum extremum ad secundum, sic tertium ad quartum. & uicissim igitur, ut primum ad tertium, sic secundum ad quartum. Itaque, & totum ad totum, quod quidem distributio copulat. ac si quidem sic componantur, iuste

ste copulat. copulatio igitur primi extremi cum tertio, & secundi cum quarto, est ius illud, quod in distributione uersatur, ac medium. analogum enim medium est. ius autem analogum. Vocant autem mathematici talem analogiam geometricam. in geometrica enim euenit, ut & totum ad totum eandem rationem habeat, quam utraque pars ad alteram. Non est autem continens haec analogia. non enim fieri hic potest, ut idem numero sit extremum, cui & quod. Ius igitur hoc analogum est: iniustum autem, quod non est analogum. est autem alterum plus, alterum minus. quod quidem euenit etiam in rebus ipsis. Nam qui iniuriam facit, plus boni consequitur; qui accipit, minus. in malo autem contra. nam minus malum, comparatum ad maius, boni rationem obtinet. est enim minus malum magis expetendum maiori. expetendum est autem bonum, & magis, maius. Hoc igitur unum iuris genus est. Reliquum est alterum, in corrigendo situm: cui locus est in iis, quae homines inter se tum sponte tum inuiti contrahunt. Huius autem iuris alia quaedam ratio est, quam superioris. Nam illud quod in rerum communium distributione positum est, semper retinet eam quam diximus analogiam. Et enim si communis pecunia distribuenda sit, eadem proportio seruanda erit, quam inter se habent

bent ea quae a quoque illata sunt. & iniustum illud quod huic iuri aduersatur, est, quod non retinet proportionem. Hoc autem ius quod in contrahendis negotijs situm est, aequale quidem est quiddam, & iniustum, inaequale. non ad illam tamen analogiam, sed ad arithmetica. nihil enim refert, uir bonus hominem nihili, an homo nihili uirum bonum fraudauerit: neque adulterium fecerit uir bonus, an is, qui nulli rei est. Sed in ipsam tantum damni differentiam intuetur lex: utiturq. ijs ut aequalibus: si ille quidem iniuriam facit, hic autem iniuria afficitur: & si ille quidem laesit, hic autem laesus est. Itaque iniustum illud, cum inaequale sit, ad aequalitatem perducere conatur. si quidem, & cum hic percussus est, ille percussit, aut etiam interfecit, hic autem mortuus est, diuisa est perperessio, & actio in partes inaequales. at conatur eam damno ad aequalitatem perducere, de lucro detrahens. Dicitur enim proprie loquendo etiam in eiusmodi rebus (quamquam quibusdam satis proprium, & ad eam rem aptum nomen non uidetur) lucrum, ut in eo qui percussus sit, & damnum in eo qui percussus est. sed tum demum cum dimensa est perperessio, uocatur alterum quidem damnum, alterum autem lucrum. Itaque pluris, & minoris aequale medium est. lucrum autem & damnum alterum plus est, alterum

terum minus, contrarie. boni quidem plus, & mali minus, lucrum: contrarium autem, damnum. Inter quae medium est aequale, quod iustum esse dicimus. Ergo ius quidem id quod corrigendi uim habet, medium est inter damnum, et lucrum. quocirca cum aliqua de re ambigunt, ac controuersantur, ad iudicem consugunt. Ire autem ad iudicem est, ad ius ipsum ire. Iudex enim, si hoc nomen tueri, ac sustinere uult, est quasi ius animatum. & quaerunt iudicem medium. ac uocant eos nonnulli medianos. ut, si medium assequantur, ius suum assecuturi. Ius igitur medium quiddam est: si quidem, & iudex. Iudex autem exaequat: & ut, si linea in partes inaequales diuisa sit, quo maior pars dimidiam superat, id aufert, & addit ad minorem partem. cum autem bisariam diuisum est totum, tunc aiunt se suum habere, cum aequas partes acceperunt. aequale autem medium est maioris & minoris ad analogiam arithmetica. atque ob id ius a graecis dicitur dicaeon, quoniam est, dicta, id est duas in partes aequales diuisum. ut si quis dicat dictaon, & ab iisdem iudex uocatur dicastes quasi dictastes. Si enim duorum aequalium ab altero ablatum aliquid sit, & additum ad alterum, fit ut duobus tantis maius sit alterum. si enim detractum modo esset, non autem additum, uno tantum ma-

b 2 ius

ius esset: medio igitur maius est, uno, & medium eo a quo ablatum est, uno: haec igitur nobis nota erit ad cognoscendum, quid tum auferre oporteat ab eo, qui plus habet, tum addere ei qui minus. quo enim quis medium superat, hoc addere oportet ei qui minus habet: quo autem mediū superatur, id auferendum a maximo. Sint tres lineae inter se aequales $AA BB CC$. ex linea AA detrahatur pars AE , & addatur ad CC , sitque CD . Ita tota linea DCC lineam EA superat parte CD & parte CF . ergo, & lineam BB parte CD .

a	e	a	
b		b	
c	f	c	d

DIALATA autem sunt haec nomina damnum, & lucrum ex eo quod sponte contrahitur. nam habere plus suo, lucrum facere dicitur. minus autem quam principio, damno affici, ut in uenditione, & emptione, alijsq. quae per legem fieri possunt, quod si neque plus neque minus, sed ipsa ex se ipsis effecta sint, sua se habere aiunt, ac neque damnum, neque lucrum facere. Itaque lucri cuiusdam, & damni medium est ius in ijs, quae non sponte

sponte contrahuntur: quod tantundem habeat uterque contrahentium posterius, quantum prius habuerat. Videtur autem quibusdam antiponthis, id est talio, siue reciproca quaedam permissio, ius esse simpliciter, & absolute, ut Pythagorei dixerunt: desinebant enim simpliciter ius talionem. talio autem neque ad id ius, quod in distribuendo, neque ad id, quod in corrigendo situm est, accommodari potest. quamquam uolunt Rhadamanthys quoque id ius suis se, Tum fuerit lex recta, ferat si quisque quod egit. multis enim locis consonum non est. Ut si quis magistratum habens percussit alium, non oportet eum uicissim percuti. & si quis magistratum percussit, non percuti modo eum oportet, sed & puniri. Praeterea multum interest id, quod sponte fit, & quod inuite. sed in communitatibus rerum ultro citroque permutandarum id ius, quod talio dicitur, continet societatem analogia, non autem aequalitate. Factis enim proportionem reciprocis manet coniunctio ciuitatis. Aut enim quaerunt, quod sibi mali factum est reponere: sin minus, seruitus esse uidetur: aut quod boni: sin minus tollitur officiorum uicissitudo. officiorum autem uicissitudine fit, ut una maneant. quo circa, & Gratiarum templum in propatulo statuunt, ut sit remuneratio. Id enim gratiae proprium est. uicissim enim offi-

cio aliquo demereri oportet eum qui gratificatus est, & ipsum denuo aliud gratificandi principium facere. efficit autem remunerationem analogiae consentaneam coniunctio per diametrum. uerbi causa sit architectus ubi A, sutor ubi B, domus ubi C, calcens ubi D.

a	b
Architectus	Sutor
c	d
domus	calcens

OPORTET igitur architectum a suto-
re opus illius accipere, & uicissim ei
suum dare. Ergo si primum exaequa-
ta fuerint haec ad analogiam, deinde fiat an-
tipeponthos, id est mutua acceptio, erit quod
dicitur: sin minus, non aequum est, neque con-
sistere potest. nihil enim prohibet praestantius
esse unius opus opere alterius: oportet igitur
haec exaequari. hoc autem locum habet etiam
in alijs artibus. tollantur enim funditus, nisi
& is qui facit, faciat tantum & tale, & is qui
accipit, accipiat hoc, & tantum, & tale. non
enim ex duobus medicis constat societas, sed ex
medico & agricola, omninoq. alijs, & non
aequali-

aequalibus. sed eos exaequari oportet. quare
oportet omnia, quorum permutatio est, quo-
dammodo comparabilia esse, cuius rei causa
nummus in usum uenit: qui quodammodo men-
sura efficitur omnium rerum. omnia enim meti-
tur. Ergo, & quanto quaeque res pluris mi-
noris ue sit: & quot calcei domum, aut alimen-
tum adaequent. Oportet igitur quam rationem
habet architectus ad sutorem, tot calceos cum
domo aut alimento comparari. nisi enim id fiat,
non erit permutatio, neque communitas. id au-
tem non erit, nisi quodammodo aequalia sint.
quare oportet unam aliquam esse communem o-
mnium rerum mensuram, ut prius dictum est.
ea autem est reuera quidem indigentia, quae o-
mnia continet: si enim nullius rei indigeant, aut
non similiter, aut non erit permutatio, aut non
eadem. Successit autem nummus quasi compa-
cto in indigentiae locum: ob idq. uocatur no-
misma, quod non natura, sed nomo, id est, le-
ge, ualet, & in nobis est mutare eum, atque inu-
tilem efficere. erit autem mutua illa acceptio,
cum exaequata erunt omnia, ut quam rationem
habet agricola ad sutorem, eandem habeat o-
pus sutoris ad opus agricolae. In figuram au-
tem analogiae ducendi sunt, cum permutaturi
erunt. alioqui alterum extremum utranque exsu-
perantiam habebit. sed cum sua habent, sic ta-

men sunt aequales, & ad communitatem apti:
quoniam haec aequalitas in ipsis effici potest.

agricola sutor
a b

alimentum opus sutoris adequatum
c d (cum alimento)

SUBLATA autem hac accipiendi uiciffi-
tudine, tolleretur uitae communio.
Indigentia autem contineri societa-
tem hominum, ac si unum quiddam sit, ex eo in-
telligi potest, quod cum aut uterque, aut alter
altero non indiget, non permutant: ut cum eius,
quod quis habet, alter indiget, uerbi causa, ui-
ni, exportandi frumenti sit potestas. hoc igitur
exaequari oportet. In permutationem au-
tem futuram si nunc non indiget, fore eam, si
indiguerit, nobis quasi sponsor est nummus.
Oportet enim, hunc ferenti, licere id quo eget
accipere. Idem autem accidit etiam nummo.
neque enim semper tantundem ualet. stabilior
tamen uidetur esse. Quare oportet esse omni-
bus rebus pretia constituta. Ita enim semper
erit permutatio, & quae eam consequitur, com-
municatio. Nummus igitur symmetra omnia
efficiens,

efficiens, adaequat. Neque enim communica-
tio sine permutatione, neque permutatio sine ae-
qualitate, neque aequalitas, sine symmetria esse
potest. Reuera igitur ea, quae tantopere di-
stant, symmetra fieri non queunt, sed quantum
ad usum satis est, queunt. Vnum igitur aliquid
esse oportet, idque hominum instituto, unde, &
nomisma uocatur. Id enim omnia efficit symme-
tra, cum omnia metiatur. Sit domus pretium
quinque minae: lecti autem mina una: lectus
igitur ipsius domus quinta pars erit. Quare con-
stat, quot lecti domum exaequent: nempe quin-
que. Hanc autem ante nummi usum fuisse ra-
tionem permutandi, perspicuum est. nihil inte-
rest enim, dentur ne lecti quinque pro una domo,
an quanti sunt lecti quinque. Quid igitur ius-
tum iniustumque sit, & mutua illa perperessio, quae
antipeponthos dicitur, quemadmodum ad iustum
affecta sit, dictum est. His autem definitis, con-
stat iustam actionem faciendae & accipiendae in-
iuriae mediam esse. alterum enim est plus habe-
re, alterum minus. Iustitia autem mediocritas
est, non eodem modo, quo uirtutes illae, de qui-
bus antea disputauimus, sed quia medijs est, inius-
titia autem extremorum. Et iniustitia quidem est
habitus, ex quo iustus dicitur propensus ad con-
sulto agendum id quod iustum est, & ad ius tri-
buendum tum sibi, si cum altero contrahat, tum
alteri

alteri cum altero contrahenti, non ita, ut sibi plus eius quod expetendum est, minus autem alteri, & eius quod noxium est, contra, sed & sibi, & alijs id quod ad analogiam aequum est. Contra iniustitia ad id quod iniustum est. Id autem est nimium, & parum commodi et damni non servata proportione. Itaque iniustitia est nimium & parum: quia est & eius quod nimium est, & eius quod parum. In sua quidem causa nimium sibi tribuens eius, quod simpliciter utile est, eius quod noxium est, parum. in aliorum autem negotio, generaliter quidem, eodem modo: discedit autem proportione nunc in hanc, nunc in illam partem. Iniuriae autem minus extremum est iniuriam accipere: maius iniuriam facere. De iustitia igitur & iniustitia, quae utriusque natura sit, itemque de iusto & iniusto, hoc modo a nobis uniuersè disputatum sit. Quando autem fieri potest, ut quis iniustum quiddam faciat, neque dum tamen iniustus sit, quae nam sunt illae iniustae actiones, quas qui suscipit, iam iniustus est in uno quoque iniustitiae genere, ut fur, aut adulter, aut latro? an sic quidem nihil intererit: nam & fieri potest, ut quis cum muliere aliqua rem habeat, sciens quaenam ea sit, neque tamen a suscepto sic agendi consilio, sed a libidinis motu actio illa tamquam a principio fluxerit. Ille igitur facit quidem iniustum quiddam, neque

neque tamen iniustus est: ut neque fur, & si furatus est: neque adulter, & si adulterium fecit. eodemque modo in ceteris. non est autem ignorandum, totam hanc quaestionem esse de eo iure quod simpliciter ius est, id est de iure civili. id autem est inter eos qui uitae societatem inierunt, nequa re ad uiuendum necessaria egerent, liberi & aequales, aut ad analogiam, aut ad numerum. Itaque quibus hoc non est, eis inter se non est ius civile: sed ius quoddam & tantum ex quadam similitudine ita uocatum. est enim ius inter eos quos inter etiam lex. lex autem inter eos in quibus iniustitiae locus est. iudicium enim iusti & iniusti disceptatio est. In quos autem cadit iniustitia, ij etiam iniuste facere possunt. Id autem est plus sibi tribuere eorum quae simpliciter bona sunt, minus eorum quae simpliciter mala. Quare non hominem imperare sinimus, sed rationem. quoniam sibi ipsi id facit, & efficitur tyrannus. est autem magistratus custos iuris. quod si iuris, & aequalitatis. Quoniam autem nihil ex eo uidetur amplius consequi, si quidem iustus est: neque enim plus sibi tribuit eius quod simpliciter bonum est, nisi sibi proportione debeat, ideo alij laborat. ac propter eam causam aiunt iustitiam alienum bonum esse: ut & antedictum est. Danda igitur ei aliqua merces. ea uero honor est & decus. Quicumque autem

ijs

ijs contenti non sunt, hi tyranni fiunt. Ius autem domini in seruos, & patris in liberos non idem est atque haec, sed simile. neque enim proprie dicitur iniustitia in ea quae sua cuiusque sunt. Mancipium autem & filius usque eo dum adoleuerit, seiunctusq. sit, tamquam pars patris est. iam nemo est qui laedere se consulto uelit, quare nullius in se ipsum iniustitia est. ergo ne iniuria quidem, neque ius ciuile. lege enim constat, & in ijs est qui eam naturam habent, ut inter ipsos communis lex esse possit. Eos autem esse dicebamus quibus est inter ipsos imperandi & parendi aequalitas. Quare magis cum uxore, quam cum liberis & cum seruis, est iuris communitas. Id enim est ius oeconomicum: quod tamen ipsum quoque aliud est a ciuili. Ciuile autem ius partim naturale est, partim legitimum. Naturale quidem quod ubicumq. terrarum idem ualet, non quod ita statutum sit aut secus. legitimum autem, quod a principio quidem nihil interest sic fiant an secus: ubi autem constitutum fuerit, interest. ut mina redimi captiuos, aut capram Ioui immolare non oues, & quae praeterea de singulis rebus lege sanciuunt. ut Brasidae sacra facere, & quaecumque populi suffragijs scita sunt. Videntur autem quibusdam omnia talia esse. quia quod naturale est, immobile est, & quocumque in loco eandem uim habet. ut ignis

urit

urit & hic & apud Persas. iura autem mutari uident. neque tamen omnino id ita se habet: sed aliqua tantum ex parte. quamquam apud Deos quidem fortassis nulla ex parte ita se habet, apud nos autem est quidem aliquid naturale mobile, non tamen omne, sed nihilo minus aliud natura ualet, aliud non natura. Quod autem eorum, quae aliter habere se possunt, naturale sit, quodque non natura, sed lege & consensu hominum ualeat, etiam si utraque peraeque mutabilia sint, constat. eademq. distinctio etiam ad alias res accomodari poterit. Natura enim dextra manus fortior est: etsi euenire potest ut omnes homines aequae utraque manus utantur. Ea autem iura quae ex consensu, & utilitate nata sunt, similia sunt mensuris. non enim omnibus in locis aequales sunt uini frumentiq. mensurae: sed ubi quidem emunt, maiores: ubi autem uendunt, minores. Eodem modo quae iura non naturalia sed humana sunt, non quocumque in loco sunt eadem. quando ne reipublicae quidem status. etsi unus tantum est omnibus in locis natura optimus. Vnum quodque autem ius, & unumquodque legitimum eandem rationem habet, quam uniuersum ad singula. nam ea quidem quae aguntur multa sunt. illorum autem unumquodque unum. uniuersum enim est. Differunt autem iniuria & iniustum: itidemq. dicacoma, id est,

est, iuste factum & iustum: nam iniustum quidem est aut natura, aut lege. id autem ipsum postquam factum est, iniuria est. prius autem quam fiat, nondum, sed iniustum. Similiter etiam dicaeoma. sed tamen commune nomen quo quidquid iuste factum est uocatur, est potius dicaeopragma; dicaeoma autem proprie est correctio iniuriae. Horum autem singula quas quotque species habeant, & cuiusmodi uersentur in rebus, posterius quaerendum erit. Cum iusta iniustaque sint ea quae diximus, tum demum quis in iuste agit, & iuste, cum ea sponte facit. at cum inuitus, neque iniuste, neque iuste facit, nisi casu & ex consecutione quadam. ea enim agunt, quibus ut iusta iniusta ue sint, accidit. iniuriam autem & iuste factum id demum esse definiuimus, quod sponte fit. si enim sponte factum sit, tunc demum uituperatur, simulque iniuria est. Quare erit quidem aliquid iniustum, neque tamen iniuria: nisi illud quoque adsit, ut sponte fiat. Sponte autem fieri dico, ut supra dictum est, quod quis eorum quae in sua potestate sita sunt, agit, sciens, neque ignorans, neque quem, neque quo quasi instrumento, neque cuius rei causa: ut quem uerberet, & quo, & quam ob causam. atque eorum quodque non ex consecutione quadam, neque per uim. ut si quis apprehensa alicuius manu alium uerberet, is, cuius est manus, non agit sponte.

te. neque enim in ipso situm est. Fieri autem potest, ut pater sit is qui percutitur: qui autem percutit, sciat quidem hominem esse, aut esse aliquem eorum qui adsunt, sed patrem esse nesciat. eademque distinctio adhibita intelligatur, & in fine ad quem dirigitur actio, & in tota denique actione. Quod igitur ignoratur, aut non ignoratur quidem, sed in ipso situm non est, immo per uim fit, inuite fit. Multa enim eorum etiam quae natura fert, scientes & agimus & patimur, quorum nihil neque sponte nostra, neque nobis inuitis fieri dicendum est: qualia sunt senescere, aut mori. Ut autem iniusta, ita iusta quoque multa sunt non proprie ac per se, sed ex quadam tantum consecutione. Nam & si quis inuitus ac metu depositum reddat, neque iustum facere, neque iuste facere dicendum est, nisi ex euentu: & eodem modo is qui necessitate subactus atque inuitus depositum non reddit, ex euentu tantum decendus est iniuriam inferre, & iniustum facere. Eorum autem quae sponte sunt, partim capto prius consilio facimus; partim non capto. ac capto quidem consilio ea, de quibus prius deliberauimus; non capto autem, cum deliberatio nulla antecessit. Cum igitur trium generum sint ea damna, quae in societatibus inferuntur: ea quidem, quae cum ignorantia coniuncta sunt uocamus errata: cum quis neque

neque scit quem, neque quid, neque quo instru-
mento, neque cuius gratia se quid facere puta-
bat, id euenit, sed quod non putasset. exempli
caussa, non ut uulneraret, sed ut pungeret: aut
non illum, aut non illo modo. Cum igitur prae-
ter opinionem damnum illatum est, infortunium
est: cum autem non praeter opinionem quidem,
sed tamen sine malitia, erratum. aberrat enim,
cum in ipso est principium causae. infortuna-
tus autem est, cum extra. Cum autem sciens
quidem, sed nulla antegressa deliberatione, ini-
uria est. ut quaecumque per iram aliosq. om-
nes animi motus necessarios, aut naturales e-
ueniunt hominibus. Nam qui eis impulsu lae-
dunt alium, ac peccant, iniuriam illi quidem
faciunt: suntq. talia facta iniuriae, nondum
tamen propterea iniusti, neque improbi sunt.
neque enim damnum est per improbitatem da-
tum. Qui autem capto consilio laedit, iniustus
est, & improbus. Quocirca bene quae per iram
facta sunt non iudicantur facta consulto. non
enim prior laedit, qui per iram facit, sed qui
irascendi causam dedit. Praeterea uero ne am-
bigitur quidem factum sit nec ne sit, sed an iu-
re factum. Ira enim opinione iniustitiae com-
mouetur. Neque in ijs quae per iram facta
sunt in controuersiam uenit, factum sit nec ne:
ut in contractibus, ubi necesse est alterum im-
probum

probum esse, nisi obliti id faciant: sed cum de
facto inter ipsos conueniat, de iure tota conten-
tio est. At qui consulto, & cogitato aliquid fe-
cit, non ignorat: Quod si quis capto consilio
alium laedat, iniuriam facit: & qui tales iniu-
rias facit, iniustus iam est: cum aut ab analo-
gia discedit, aut ab aequalitate. Itidemq. iu-
stus est, qui capto ita agendi consilio id, quod iu-
stum est, facit. Ut autem iustum aliquid facere
dicatur, satis est si sponte faciat. Iam eorum
quae inuitae fiunt, quaedam uenia digna sunt,
quaedam non sunt. Nam quaecumque non in-
scientes tantum, sed etiam per inscientiam pec-
cant homines, ignoscenda sunt: quae autem non
per inscientiam, sed inscientes quidem, per ali-
quam tamen affectionem animi, neque huma-
nam, ignoscenda non sunt. Quod si satis iam di-
stincte a nobis de accipienda inferendaq. iniuria
disputatum est, dubitare posset aliquis, primum
quidem, sit ne ita ut dixit Euripides, cuius il-
lud est sane admirabile, & abhorrens ab opi-
nionem communi:

Genitricem ut interfecerim, breui eloquar.
Sponte utriusque, aut ipsius, sed non mea.

Utrum enim reuera fieri potest, ut quis
suapte sponte accipiat iniuriam, an non potest?
c sed

Sed ut quisquis iniuriam facit, sponte facit, ita quicumque accipit, inuitus accipit? & numquid, ut omnis iniuria sponte fit, ita de accipienda iniuria uniuerse alterutrum dicere possumus, aut omnem sponte accipi, aut omnem ab inuitis: an quaedam sponte accipiuntur, quaedam ab inuitis? eademque dubitari possunt de ratione obtinendi iuris sui. Nam quisquis agit iuste, sponte agit. quare consentaneum est, eorum, quae utrique opponuntur, similem esse rationem: ut aut & sponte accipiant iniuriam homines, & sponte ius suum obtineant, aut utrumque inuiti. Sed illud admirabile uideri potest, si quisquis ius suum obtinet, sponte illud obtinere dicatur. sunt enim quibus ius suum non sane sua sponte tribuitur. Nam id quoque dubium esse alicui possit, utrum quisquis iniusti aliquid perfert, ei fiat iniuria: an ut in agendo, sic in perpetiundo quoque se res habeat. In utroque enim potest aliquis ex euentu tantum quodam iusti particeps esse, similisq. iniusti ratio est. neque enim idem est, iniustum aliquid facere, & iniuriam facere; neque iniustum aliquid perpeti, & iniuriam accipere. idemque dicendum est de ratione iuste agendi, & obtinendi ius suum. Fieri enim non potest ut quis afficiatur iniuria, nisi sit qui iniuriam facit; neque ut quis ius suum obtineat, nisi sit qui iuste agat.

Quod

Quod si iniuriam facere nihil aliud est, quam sponte aliquem laedere: sponte autem laedit, qui scit, & quem, & quo, & quomodo: incontinens autem sponte ipse se laedit: sequitur, ut & sponte accipiat iniuriam, & ut quis ipse sibi iniuriam facere possit. est autem hoc quoque unum ex ijs quae in quaestionem uocari solent, fieri ne possit, ut quis ipse se iniuria afficiat. praeterea potest quis suapte sponte propter incontinentiam suam ab alio laedi, qui sponte eum laedat: ut sponte iniuriam accipere posse uideatur. An uero recta non est ea, quam supra posuimus, definitio: sed ad illa, laedere ita, ut scias, & quem, & quo, & quomodo: addendum praeterea est, praeter eius qui laeditur uoluntatem? laeditur ergo aliquis, & iniustum aliquid perfert suapte sponte: sed sua sponte iniuriam accipit nemo. nemo enim id uult, ne incontinens quidem: sed praeter uoluntatem suam agit. neque enim uult quisquam, quod bonum esse non censet. at incontinens id agit, quod agere non oportere iudicat. Qui autem sua dat; ut Homerus ait Glaucum dedisse Diomedei aurea pro aereis, quaeq. centum bobus aestimarentur, pro ijs, quae nouem, ei nulla fit iniuria. In ipsius enim arbitrio est dare. iniuria autem affici non in ipso est, sed esse oportet qui iniuriam faciat. iniuriam igitur sponte quidem non accipi constat.

c 2 Restant

30
Restant duo explicanda ex ijs, quae proposui-
mus: Vter tandem iniuriam faciat, is ne qui
praeter dignitatem plus tribuit, an qui plus ha-
bet: & possit ne quis sibimetipsi iniuriam face-
re. nam si illud est, quod priore loco diximus,
facitq. iniuriam, non qui plus habet, sed qui
tribuit: sequitur, ut si quis sciens, & spon-
te plus alteri, quam sibi tribuat, iniuriam ipse
faciat sibi, quod quidem moderati homines fa-
cere videntur. etenim uir bonus facile de suo iu-
re decedit. An ne hoc quidem simplex est? fie-
ri enim non potest, ut alterius boni plus conse-
quatur, ut gloriae, aut eius, quod simpliciter
honestum est. Praeterea dissoluitur hoc ea,
quam tradidimus, faciendae iniuriae definitio-
ne. nihil enim patitur praeter suam uoluntatem.
Quare iniuria non afficitur propterea: sed, si
forte, laeditur solum. Constat autem fieri in-
iuriam ab eo qui distribuit, non semper ab eo,
qui plus habet. neque enim, ut cuique inest,
quod iniustum est, is iniuriam facit: sed in quo
inest sponte id facere: id est, unde est actionis prin-
cipium, quod quidem est in eo, qui distribuit,
non in eo qui accipit. Praeterea quando face-
re multis modis dicitur: & quodammodo et-
iam inanima interficiunt, & manus, & seruus
eius qui mandauit: haec iniuriam quidem non
faciunt, etiam si res iniustas faciant. Prae-
terea

31
terea si quis ignorans indicauit, non facit iniu-
riam, quod ad ius legitimum attinet, neque in-
iustum iudicium est: sed tamen quodammodo in-
iustum. Aliud enim est ius legitimum, aliud
primum. at si sciens iudicauit iniuste, plus i-
pse quoque consequitur, dum aut amico gratifi-
catur, aut inimicum ulciscitur. Vt igitur, si
quis partem ferret eius, quod iniuste tribuit,
ita is quoque, qui ea in iudicando secutus est plus
habet. Nam, & in illis, qui agrum adiudica-
uit, non agrum, sed pecuniam accepit. Homi-
nes autem in sua potestate positum esse putant
iniuste agere: quocirca, & facile esse, iustum
esse. id autem secus est. Nam facile quidem est,
& in ipsis situm, cum uxore uicini rem habe-
re, & percutere alterum, & manu pecuniam da-
re: sed certo quodammodo affectos haec facere,
neque facile est, neque in ipsis situm. Eodem
quoque modo nullam magnam sapientiam pu-
tant esse, nosse quae iusta, quaeq. iniusta sint:
quia ea, de quibus loquuntur leges, intelligere
difficile non est. At ea iusta non sunt nisi ex
consecutione: sed ita demum iusta, si certo quo-
dam modo fiant, & certo quodam modo tribuan-
tur. Id autem operosius est, quam quae salu-
bria sunt nosse. Nam illic quoque mel, & ui-
num, & elleborum, & unctionem, & sectio-
nem facile est nosse: at nosse quomodo haec ad

32
sanitatem adhibenda sint, & cui, & quando, ita difficile est, ut medicum esse. Ob id autem ipsum etiam iusti hominis esse existimant nihilo minus iniuste agere. quoniam nihilominus, ac magis etiam, potest iustus eorum unumquodque facere. nam & rem habere cum muliere, & percutere. & uir fortis clypeum abijcere, & in fugam uersus utramlibet in partem currere. At timide agere, & iniuste agere, non haec facere est, nisi ex consecutione: sed ea facere certo quodam modo affectum. Ut medicare & sanare, non aut secare, aut non secare, aut medicamenta adhibere, aut non adhibere est, sed certo quodam modo ea facere. In ijs autem iura locum habent, qui participes esse possunt eorum quae simpliciter bona sunt, quique praeterea eorum & plus & minus quam sat est, consequi possunt. Nam alijs quidem nimium tribui non potest, ut fortasse dijs: alijs autem nulla eorum particula utilis est, ut insanabilibus, & malis: immo eis obsunt omnia. alijs autem usque ad aliquem modum. idque humanum est. Sequitur ut de aequitate, & de aequo bono, quam rationem aequitas ad iustitiam, quam aequum bonum ad ius habeat, differamus. Insipientibus enim neque idem omnino, neque aliud genere uidetur. Atque interdum quidem id quod aequum bonum est, & eiusmodi hominem lau-

damus.

33
damus. Itaque Graeci nomen epijces, quod nos aequum bonum dicimus, etiam ad alia quae laudant transferunt, & epijces uocant quod bonum est, & nomine epijcestron significant aliquid melius esse. Interdum autem rationem sequentibus mirum atque absurdum uidetur. si aequum bonum, cum sit quiddam biuersum a iure, laudabile est. aut enim ius bonum non est, aut epijces non est bonum, si aliud est: aut si utrumque bonum est, idem est. Haec igitur fere sunt, quae de aequo bono dubitari solent. Quae omnia quodammodo uere dicuntur, neque inter se dissident. Nam & aequum bonum ita quodam iure melius est, ut ipsum quoque ius sit: neque ita est iure melius, ut sit aliud quoddam genus. Idem igitur & ius est, & aequum. Cumque ambo sint bona, melius est aequum bonum. Inde autem oritur dubitatio, quod aequum bonum, ius quidem est; non tamen ius legitimum, sed legitimi iuris correctio. Cuius rei haec causa est, quod lex omnis generalis est. Quibusdam autem de rebus uniuersae & generaliter recte praecipere non potest. Quibus igitur in rebus generaliter loqui necesse est: id autem recte fieri non potest, accipit lex id, quod plerumque fit, non illa quidem peccati nescia. ac nihilominus recta est. culpa enim non in lege, neque in legis latore, sed in ipsa rei natura est. Iam enim talis est rerum

agendarum materia. Cum igitur lex quidem uniuerse loquitur, accidit autem postea aliquid praeter generale illud, tunc rectum est, quae parte praetermisit aliquid legislator, atque aberravit, uniuerse locutus, corrigere quod omis- sum est: quod & legislator ipse diceret si prae- sens adesset, & si sciuiisset, lege cauisset. Qua- re ius quidem est, & iure aliquo melius. non ta- men iure simpliciter. sed eo peccato quod ex ge- nerali sermone natum est. Atque haec est natu- ra aequi boni, correctio legis, quae parte manca est, quia generaliter loquitur. Nam haec caus- sa est cur non omnia legibus comprehensa sint: quod de quibusdam lex ferri non potest. Quo- circa psephismate opus est. Interminatae enim rei interminata est & regula: ut & aedificatio- nis Lesbiae regula plumbea. nam transfertur, & inflectitur ad figuram lapidis, neque eadem manet: quomodo & psephisma ad ea quae agun- tur. Quid igitur sit aequum bonum, & quid ius, & quo iure melius, constat. Ex quo perspi- cuum etiam est, quis sit iur aequus & bonus. qui enim talia consulto sectatur, agitque, neque summum ius in deterio- rem partem persequitur, sed de suo concedit, tamen et si lex a se facit, ae- quus est: & habitus ille aequitas, quae iustitia quaedam est, non alius aliquis habitus. Ecquid autem sibi metip- si aliquis iniuriam facere pos- sit,

sit, necne possit, ex ijs, quae diximus, constat. Nam eorum, quae iusta sunt, partim quidem omni uirtuti convenientia legibus constituta sunt. exempli causa, lex non iubet, quemquam sibi mortem consciscere; quae autem non iubet, uetat. Praeterea cum quis cui contra legem no- cet, neque uicissim nocet, & sponte nocet, iniu- riam ei facit, sponte autem, qui scit, & cui, & quomodo. At qui se per iram interficit, sponte id facit, contra rectam legem, quod lex non si- nit. iniuriam igitur facit. at cui? an non sibi, sed ciuitati? sponte enim patitur. iniuria au- tem sponte afficitur nemo. Quare etiam eum ci- uitas multat: & ignominia quaedam inuitur ei, qui sibi necem consciuit: ut qui ciuitatem in- iuria affecerit. Praeterea qua ratione iniustus est is tantum, qui iniuriam facit, non qui omni- no uitiosus est, fieri non potest, ut se quis iniu- ria afficiat. est enim hoc aliud ab illo iniustitiae genus: quo qui iniustus est, ita uitiosus est, ut ignauus: non ut qui omni uitio contaminatus est. Ne in hoc quidem igitur genere iniuriam facit. sequeretur enim, ut idem eidem simul & detrabi, & adijci posset. quod fieri nequit. sed semper in pluribus esse iustum & iniustum neces- se est. Praeterea ut quis iniuriam facere dica- tur, & sponte faciat oportet, & capto consilio, & prior. qui enim, quod sibi factum est, idem ui- cissim

cissim facit, iniuriam facere non uidetur. at qui ipse se laedit, eadem simul & patitur & facit. Deinde sequeretur fieri posse, ut quis suapte sponte acciperet iniuriam. Accedit, quod nemo iniuriam facit, quin certam aliquam iniuriam faciat. at nemo cum uxore sua adulterium facit, nemo parietem suum perfodit, nemo sua furatur. Denique dissoluitur hoc, sibi quemquam iniuriam facere, ijs quae iam definita & constituta sunt de eo, possit ne quis sua sponte iniuriam accipere. Constat autem, utrumque malum esse, & accipere iniuriam, et facere. alterum enim est minus, alterum plus medio habere: quod quidem est, ut in medicina salubre, in arte exercen, dorum corporum bene habitum. Sed tamen peius est iniuriam facere. est enim cum improbitate coniunctum, & uituperandum, & aut cum improbitate absoluta, & proprie dicta, aut ei finitima. Non enim quidquid sponte fit cum iniustitia coniunctum est. at accipere iniuriam, sine improbitate & sine iniustitia est. Quare per se quidem minus malum est iniuria affici: ex consecutione attem nihil prohibet, quin sit maius malum, sed de hoc ars non laborat. quin immo lateris dolorem maiorem morbum esse dicit, pedis offensione. Et si contra interdum euenire potest ex consecutione: si eueniat, ut is qui alicubi offendit, propterea quod ceciderit, capiatur ab

tur ab hostibus, & moriatur. Translatione autem quadam et similitudine est ius quoddam non quidem alicui erga se ipsum, sed partibus quibusdam ipsius inter se. neque nero quodlibet ius: sed quale est quo dominus in seruum, aut pater familias in familiam suam utitur. His enim rationibus distat ea pars animi quae ratione praedita est, ab ea quae caret. quae intuentibus uideatur esse aliqua iniustitia erga se ipsum. quod in ijs fieri potest, ut aliquid alienum ab appetitionibus suis perferat. Ut igitur imperanti, & parenti, sic his quoque ius inter se quoddam est. De iustitia igitur, ceterisque uirtutibus moralibus hoc modo explicatum sit.

F I N I S

